

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS
LIBRI III.

Item,
De Amicitia: de Senectute:
Paradoxa: & de Somnio
Scipionis.

Cum indice in fine libri
adjuncto.

*Editio longè ceteris correctior
atque emendatior.*

CANTABRIGIÆ,
Ex Academiæ celeberrimæ
typographico.

1635.

in male *sunfa* yeast transmitted by *flavobacter*

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. I. AD MARCUS FILIUM.

Argumentum per D. Erasumum Roterod.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, nè simplici cuiquam studio sese addicat, sed Græca cum Latinus, & orationis virtutes cum philosophiæ scientia conjungat. Deinde quod cum reddat attentionem, hanc, quæ de officiis est, philosophiæ partem, duobus potissimum nominibus commendat, vel quod usus ejus ad omnem vitæ rationem latissimè pateat, vel quod hæc una sit philosophiæ omnibus inter se communis. Postremò, testatur se in hac disputatione Stoicos possissimum sequi, quod bi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, constituerint: cum Epicurus voluntate metiens summum bonum, atque Aristó, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, offici quoque naturam subverterint.

Quanquam te, Marce fili, antum triplex mea-
jami audientem Cratippum, idq;
Athensis, abundare oportet præ-
ceptis institutisq; philosophiæ,
propter summam & doctoris au-
thoritatem, & urbis; quorum al-
ter te scientiâ augeré potest, alte-
ra exemplis: tamen ut ipse ad meam utilitatem sem-
per cum Græcis Latinis conjunxi, neque id in philo-

mentum; & na-
bilitate docto-
ris, & item
loci & reno-
porum diutu-
ritate.

sophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione fecis;
 idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque
 orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut
 videmur) magnum attulimus adjumentum homini-
 bus nostris, ut non modò Græcarum literarum iu-
 des, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur ad-
 eptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quam-
 vis : judicium obrem disces tu quidem à principe hujus ætatis phi-
 losophorum, & disces quamdiu voles: tam diu autem
 ferre de rebus, velle debebis, quondam te, quantum proficias, non pœ-
 nitebit. Sed tamen nostra legens, non multum à
 Peripateticis dissidentia (quoniam utriusque, & So-
 cratici, & Platonici esse volumus) de febus ipsis uti-
 re tuo judicio; nihil enim impedio: orationem au-
 tem Latinam profectò legendis nostris efficies pleni-
 orem. Nec verò arroganter hoc dictum existimari
 velim. Nam philosophandi scientiam concedens
 multis; quod est oratoris proprium, aptè, distin-
 ctè, ornatèque dicere (quoniam in eo studio æta-
 tem consumpsit) si id mihi assumo, videor id meo
 jure quodammodo vendicare. Quamobrem ma-
 gnopere te hortor, mi Cicerone, ut non solum ora-
 tiones meas, sed hos etiam de philosophia libros,
 qui jam se illis ferè æquarunt, studiose legas. Vis
 enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque co-
 lendum est æquabile, & temperatum orationis ge-
 nus. Et id quidem nemini video Græcorum ad-
 huc contigisse, ut idem utroque in genere labora-
 ret, sequereturque & illud forent dicendi & hoc
 quietum disputandi genus: nisi forte Demetrius
 Phalereus in hoc numero haberet potest, disputator
 subtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen,
 ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos
 autem quantum in utroque profecerimus, alio-
 rum sit judicium: utrumque certè secuti sumus. E-
 quidem & Platonem existimo, si genus id forense

Inter Philo-
 phos Gracos
 nemo dicendi
 suum secu-
 tur est.

dicendi

dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissi- *Platoni di-*
 mè potuisse dice: & Demosthenem, si illa quæ à *cendi exercit-*
 Platone didicerat tenuisset, & pronuntiare voluissi- *tatio, D. ma-*
 set, ornatè splendidèque facere potuisse. Eodemque *stheni philo-*
 modo de Aristotele & Isocrate judico, quorum *phandi desuit.*
 uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed
 cum statuisse aliquid hoc tempore ad te scribere,
 & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quod
 & ætati tuzæ esset aptissimum, & authoritati meæ *commendat*
 gravissimum. Nam cum multa sint in philosophia *officia à perso-*
 & gravia & utilia accuratè copiosèque à philoso- *na & sua &*
 phis disputata, latissimè patere vicentur ea, quæ de *filii: aenide ab*
 officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim *utilitate &*
 vita pars neque publicis, neque privatis, neque fo- *communitata.*
 renibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum
 agis quid, neque si cum altero contrahas, vacare
 officio potest: in eoque colendo, sita vitæ est hone-
 stas omnis; & in negligendo, turpitudo. Atque hæc
 quidem quæstio communis est omnium philosopho-
 rum. Quis est enim qui nullis officiis præceptis tra-
 dendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt non
 nullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malo-
 rum finibus officium omne pervertunt. Nam qui *Epicureos ne-*
 summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum *tar.*
 virtute conjunctum; idque suis commodis, non ho-
 nestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non in-
 terdum naturæ bonitate vincatur, sit, ut neque ami-
 citiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem.
 Fortis verò, dolorem summum malum judicans; aut
 temperans, voluptatem summum bonum statuens,
 esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita
 sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, sunt
 tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur
 si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil
 queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, sta-
 bilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis

qui solam, aut ab iis qui maximè honestatem proper se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum; quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem explosa sententia est. Qui tamen habent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos, nonut interpres; sed, ut solemus, e fontibus eorum, judicio arbitrioque nostro, quantum, quodque modo videbitur, hauriemus.

*Idem in ora-
tione Lysie
postavit Se-
ocrates in
Phaedro Pla-
toni.*

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, anè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse maior. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re instituio, debet à definitione profici, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, divisione explicat; dupliciti quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, estque cum sive boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit: Alterum mediun, sive inchoatum, quod per se neque bonum est, neq; malum, sed ad usum aliquem vita sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officii; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem sicut & statiti. Divus autem Ambrosius prioris generis esse sentat, quæ secundum consilia sunt; posteriora, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis

OMnis de officio duplex est quæstio. **U**nus genitus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitae conformari poslit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: omnianæ officia perfecta sunt: nñquid officium aliud alio majus sit: & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus appareat, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod Græci ἀριθμόν: hoc autem communæ, quod ii ἀριθμὸν vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definit: medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Quæ in diligendis rebus deliberandi ratio.

Triplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam honestumne factum sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo considerando lèxe animi in contraria sententias distrahuntur. Tum autem aut inquirunt, aut consultant ad vitæ commoditatem, jucunditatemq; ad facultates rerum atq; copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos, conduceat id nécne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cùm pugnare videtur cum honesto id quod videtur esse utile. Cùm enim utilitas ad se rapere, honestas contrà revocare ad se videtur, sit ut distrahitur deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac in divisione (cùm præterire ali-

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo pretermissa sunt. Nec enim soldam utrum honestum an turpe sit, deliberari solet; sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius? Itemque duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum differendum.

Ex veteris Academia & Stoicorum sententia, qui
summum bonum à natura proficiunt putant, &
hoc ipsum esse beatè vivere, secundum naturam
vivere commemorant, docet quæ semina nobis na-
tura inseverit, quæq; adminicula addiderit: qui-
bis accedente industria, ac usu, ad felicitatem,
quæ referuntur omnia, proficiamus. Nam primo
loco, omni animanti studium tuendi sui indidit,
id quod jure naturæ est hominum cum pecudibus
commune, vocaturq; nra qm̄tq; id est, se-
cundum naturam primum: consequens, est appeti-
tus eorum, que incolumenti sunt amica; fuga
eorum, quæ noxia: Verum homini, quoniam nan-
solum è corpore constat, sed etiam ex animo, ut to-
tus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addi-
dit: unde discipline omnes, & virtutes ille mora-
les proficiuntur.

*P*rincipiò generi animantium omni est à natura
 tributum, ut se, vitam, corpūsq; tueatur; declinētq;
 ei, quæ nocitura videantur; omniāq; quæcunq; ad vi-
 vendum sint necessaria, inquirat, & paret; ut postum,
 ut latibuli, & alia ejusdem generis. Commune item
 animantium omnium est conjunctionis appetitus
 procreandi causā, & cura quædam eorum quæ procre-
 ati sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè
 interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur,
 ad id solum quod adest, quodq; præsens est, se accom-
 modat,

*Partitio toti-
 ne questionis
 de officiis.*

Quæstio nra-
tōr dī tō
Yervān ēau-
tu. ḥmōtōv.
Wātīfā

modat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum videt, earumq; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annexit futuras: facile totius viæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias. Eadémq; natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad viæ societatem: ingeneratq; imprimis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitque ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obediere velit: ob eisque causas studet parare ea, quæ suppedinent & ad cultum, & ad victimum: nec sibi soli, sed conjugi, liberis, cæterisq; quos charos habeat, tueriç; debeat. Quæ cura exuscitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. Imprimisq; hominis est propria veri inquisitio, atque investigatio. Itaq; cùm sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avenimus aliquid videre, audire ac dicere; cognitionemq; rerum aut occultarum, aut admirabilium ad bene beatèque vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditatì adjuncta est appetitio quædam principialis, ut nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ justè & legitimè imperanti; ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. Nec verò illa párva vis naturæ est, rationisq; quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisque, qui modus. Itaq; eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem naturæ, ratioque ab oculis ad animum transferens,

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavetq; nè quid indecorè effeminatè faciat: tum in omnibus & opinionibus & factis, nè quid libidinosè aut faciat, aut cogiter. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod querimus, honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodq; verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse naturā. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tantum faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientia.

In Phadro.

Proverbiū

ἐπὶ τῷ ὄπῃ γέγραπτον

De quatuor virtutibus, unde omnia vita communis officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudine & Temperantia, ac de materia singularum.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium sortit ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiæq; versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendōque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ sunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri, & jusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit, quid in re quoque verissimum sit, quicq; acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic, quasi materia, quam tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas, tuendasque, qui-

*Omnes virtutes una virtus
absoluta, juxta
Platon.*

*Prudentia in
veri perspicientia sua, est
fons reliquarum.*

*Fortitudo in
contemptu difficultatis.*

*Temperantia
in aequali modo rerum
omnium.*

*Decorum, velut umbra corporis, honestatem
consequitur.*

bus actio vitæ continetur; ut & societas hominum conjunctiōq; servetur, & animi excellētia, magnitudoq; cūm in auctētis opibus, utilitatib; & ſibi, & ſuī comparandis, tum multō magis in his ipfis despiciētis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere, ad quod adhibenda eft actio quādam, non ſolū mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatē & decus conservabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve ſequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honestū natūram vimque diviſimus, primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maximē natūram attingit humānam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & ſcientiæ cupiditatē, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda ſunt: Unū, nē incognita pro cognitis habeamus, hiſque temerē affentiamor: quod vitium effagerē qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad conſiderandas reſ, & tempus, & diligentiam: Alterum eft vitium, quod quidam nimis magnū ſtudium, multānque operam, in reſ obſcuras atque diſſiciles conſeruant, eadēmq; non neceſſarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæ q; ponetur, id jure laudabitur; ut in astrologia **C.** Sulpitium autiūimus, in geometria **S.** Pompeiuſ ipſi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri investigatione verſantur, cuius ſtudio à rebus agetis abduci contra officium eft. Virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit, à qua tamen ſepe fit intermiffio, multiq;

Βελεύς
Σεργίως,
Οπτίλεις ή
ταχέως τὰ
δέξαται.

Iſocrates.

Σύμβλος
δεινός

βελτίων

Χέρας Ναρ

Sulpit. Gallus

exercitum

Remanum

ſalfā fermidi-

ne liberavit,

lunari ecliptis

rationem edifi-

ſerens. Liv.

lib. 44.

multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, contine-re. Omnis autem cogitatio motusque animi, aut in consilii capiendis de rebus honestis, & pertinenti-bus ad bene beatèque vivendum, aut in studiis scien-tiar cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officiū fonte diximus,

DE JUSTITIA.

Dreibus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & viræ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt: **J**ustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic conjuncta bene-ficentia, quam eandem vel benignitatem, vel libe-ralitatem appellare licet. Sed justitiae primum mu-nus est, ut nè cui quis noceat, nisi laceratus injuriâ: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatâ autem ut suis. Sunt autem privatâ nulla na-turâ, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacuâ venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo sit, ut sger Arpinas Arpinatum dicatur; Tusculanus, Tus-culanorum. Similisque est privatârûm possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque sit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuiq; obtigit, id quisque teneat. Ex quo si quis sibi plus appetet, vi-olabit ius humanæ societatis. Sed quoniam (ut præ-elarè scriptum est à Platone) non nobis solum natu-sumus, ortusq; nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici: atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodeesse possent: in hoc natu-ram debemus ducent sequi, & communes utilitates

in medium afferre, mutatione officiorum, dando,
accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultati-
bus devincire homiaum inter homines societatem.

Fides iustitiae fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem iustitiae fides, id est, di-
ctorum conventorumq; constantia & veritas: ex
quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuiquam du-
rius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiosè
exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia
fiat quod dictum est, appellatam fidem.

*Duo iustitiae genera, ut iustitiae: & unde
orientur.*

Sed iustitiae duo genera sunt. Unum eorum, qui
sinfraunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus infer-
tur, si possint non propulsant injuriam. Nam qui
injustè impatum in quempiam facit, aut irâ, aut ali-
quâ perturbatione incitatus, is quasi manus violen-
ter videtur afferre socio. Qui autem non defendit,
nec oblitus, si potest, injuriæ; tam est in vito, quam
si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deser-
rat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causâ de
industria inferuntur, sœpe à metu profiscuntur: ut
cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet ne, nisi id fe-
cerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam
autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur
nonnulli, ut adipiscantur ea quæ concupierunt: in
quo vito latissimè patet avaritia. Expertuntur autem
divitiae, cùm ad usus vitæ necessarios, tum ad per-
fruendas voluptates. In quibus autem major est ani-
mus, in iis pecunia; cupiditas spectat ad opes, & ad
gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus nega-
bat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in
repub. princeps vellet esse, qui suis fructibus ex-
ercitum alere non posset. Delectant etiam magni-
fici

fici apparatus vitaq; cultus cum elegantia & copiaq;
quibus rebus effectum est, ut infinita pecunia cupi-
ditas esset. Nec vero rei familiaris amplificatio, ne-
mini nocens, vituperanda; sed fugienda semper in-
juria est. Maximè autem adducuntur plerique, ut
eos justitiae capiat **oblivio**, cùm in imperiorum, ho-
norum, gloriæ cupiditatem inciderint. Quod
enim est apud Ennium, Nulla sancta societas, nec
*Nulla fides
regni sociis.*-- fides regni est; id latius patet. Nam quidquid ejus-
modi est, in quo non possint plures excellere, in eo
fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum sit
sanctam servare societatem. Declaravit id modò te-
meritas C. Cæsar, qui omnia jura divina atq; hu-
mana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinio-
nis errore fixerat; principum. Est autem in hoc
genere molestum, quod in maximis animis, splendi-
dissimisq; ingenii plerunque existunt honoris, im-
perii, potentiae, gloriæ cupiditates. Quæ magis ca-
vendum est, nè quid in eo genere peccetur.

Injuria alia alia levior.

Sed in omni injustitia permultum interest, utrum
perturbatione aliquâ animi, quæ plerunque bre-
vis est, & ad tempus; an consulto & cogitato fiat in-
juria. Leviora enim sunt ea, quæ repentina aliquo
motu accidunt, quam ea, quæ meditata & præpara-
ta inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis
dictum est.

*Causas recenset, unde secundum injustitias
genus oriatur.*

Pretermittendæ autem defensionis, deserendiq;
officii plures solent esse causæ. Nam aut inimi-
citas, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt;
aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis stu-
diis, quibusdamve occupationibus sic impediuntur,

*Nulla fides
regni sociis.*--
Lucan.

ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nē non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expertunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnunt, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiae genus assequuntur, inferendā nē cui noceant injuria, in alterum incident. Descendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad Rempubli-
 cam nē accessuros quidem putat, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod recte sit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nē facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiae genere vacant, in alterum incurunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conserunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiae propositis, adjunximus causas utriusque generis, cæque res antè constituimus, quibus justitia continetur, facile quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipso valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quamquam Terentianus ille Chremes, *Humani nihil à se in Hancem.* alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipi-
 mus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, *Tò ἀκτοῖς* aut adversa eveniunt, quam illa, quæ cæteris, quæ *τοῖς, αλλο-* quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter *τοῖς δέ* de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene *μέλει.* præcipiunt, qui verant quicquam agere, quod dubi-
 ces *æquum* sit, an iniquum: *æquitas* enim lucet *Pindar.* ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat *Proverbiorum* *Quæ dubitas* *ne feceris.*

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maxime modis; si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile preferatur utiliori: quin interdum praeter officium esse, nimium inhaerere juris apicibus.

Ed incident s̄epe tempora, cūm ea, quæ maxime videntur digna esse justo hominē, eōque, quem virum bonum dicimus, commutantur, sūntque contraria: ut non reddere depositum, etiāmne furioso facere promissum; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiae: primū, ut nē cui noceatur: deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea cūm tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei cū promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sunt iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant, quam illi prosint, cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut, si constituēris te cuiquam advocatum in rem præsentem esse venturum, atq; interim graviter ægrotare filius cooperit, non sic contra officium, non facere quod dixeris: magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla logibus.

Tragicum exemplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minoraurum conficeret; ut sibi ad inferos daretur aditus; ut Hippolytum ulciceretur.

*In jurisdictionibus officiis æquitas spectanda,
non verbis inhærendum.*

Existunt etiam sæpe injuriæ, calumniâ quadam, & nimis callidâ & malitiosâ juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere *timor mortis*. etiam in Repub. multa peccantur: ut ille, qui, cùm triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verum est, *Q. Fabium Labeonem*, seu quem *Vid. Plutarchum.* alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cùm ad locum venisset, cum utrisque separati loquutum, ut nè cupidè quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quām progreedi malent: Id cùm utriusque fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim *Quod in punienda injuria officium.* ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum, qui lacesciverit, injuriæ suæ pœnitere: ut & ipse nè quid tale posthac committat, & cæteri sint ad injuriam tardiores.

Haec tenus de civili iustitia, nunc de bellicis officiis. Facit autem duo belli genera, quorum utriq; communia sunt hæc: *ut non nisi iustis de causis suscipiantur: nè inferantur nisi rebus repetitis; nisi solenniter denuntiata: ut ritè gerantur, nè saeviamus supra modum in victos: humanius etiam, qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam privatim præstetur, non modò in conuentis solennibus.*

nibus. Propria verò sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, severius.

ATque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cùm sint duo genera decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim: cùmque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Parta autem victoria, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut maiores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos, in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nolle Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, nè posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mèa quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum est, et si non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cùm iis quos videceris, consulendum est: tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confungiunt, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem receperint, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feci ali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat: cùm autè Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat,

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Aemilio funditus eversa. Corinthus item in Africa à L. Mummo sublata, quod in Isthmo est, & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bellis suscipiendum effectum.

Quanta sacramenti militari religio majoribus.

tabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Cato-
 nis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se
 audisse eum missum factum esse à Consule, cùm in
 Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur,
 ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse,
 qui miles non sit, pugnare cum hoste. Evidem il-
 lud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine
 perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tri-
 stitiam rei mitigante: hostis enim apud majores no-
 stros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus.
 Indicant enim duodecim tabulæ: Aut S T A T U S
 D I E S C U M H O S T E. Itaque, A D V E R S U S
 H O S T E M A E T E R N A A U T H O R I T A S.
 Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quæ-
 cum bella geras, tam molli nomine appellare? Quan-
 quam id nomen durius jam effecit vetustas: à pere-
 grino enim jam recessit, & propriè in eo, qui fert ar-
 ma contrá, remansit. Cùm verò de imperio decerta-
 tur, bellóq; quæritur gloria, causas omnino subesse
 tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas
 causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii glo-
 rìa proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim,
 cùm civiliter contendimus, aliter si est inimicus, ali-
 ter si competitor; cum altero certamen honoris &
 dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum
 Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, ge-
 rebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis,
 Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio di-
 micabatur. Pœni fædifragi, crudelis Annibal, reli-
 qui justiores. Pyrrhi quidem de captiis reddendis
 illa præclara sententia est.

*Senis addidit,
 nè prænepotem
 hujus, & tamen
 sem intellige-
 res, nisi matus
 ad absuram
 statem referte.*

Emissi versi-
sus.

*Nec mihi aurum posco, nec mihi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utriusque, (sors,
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum;
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite: doque volentibus cum magnis diis.*

*Pyrrhus rex
ad Pyrrhum
Adibili filium
genus sumus re-
ferebat, cui avus
fuerat Aeneus.*

Regalis sanè & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Poenisi, cùm de captivis commutandis Romam missus esset jurâs-
fetque se redditum; primùm, ut venit, captivos red-
dendos in Senatu non censuit; deinde, cùm retinere-
tur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire
maluit, quām fidem hosti datam fallere. Secundo
autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos
decem Annibal Romanum ad strictos misit jurejurando, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti
erant, impetrâssent: eos omnes censores, quoad
quisque eorum vixit, qui pejerâssent, in ærariis reli-
querunt: nec minus illum, qui jurisjurandi fraude
culpam invenerat. Cùm enim Annibal permissu
exisset è castris, rediit paulò post, quod se oblitum
nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, jurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat.
Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est
justitiae in hostem à majoribus nostris constitu-
tum. Cùm à Pyrrho perfuga senatus est pollicitus, se
venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus
& C. Fabrius perfugam Pyrrho dedidit: Ita nè ho-
nis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis,
cum seelere interitum approbavit. Ac de bellicis
quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem
etiam

*Tamq; ali-
quos affectum
ignominia, ut
statim mortem
sibi consecre-
rent, auctore
Liv. Decad. 2.
lib. 3.*

etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est *Officium domini* autem infima conditio, & fortuna servorum, quibus, *in servos.* non malè præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria: *fraus quasi vulpecula*, *vis leonis* videtur: utrumque alienissimum ab homine est, sed *fraus odio digna maiore*. Totius autem *injustitiae* nulla capitalior est, quam eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. *De justitia satis dictum est.*

Triplex nocendi genus, vis aperta, & fraude occulta, & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium scelerissimum.

De liberalitate secunda justitiae parte, quam tamen Aristoteles modestiae videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, nè quid demus, quod accipienti sit nocitum; néve, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam anferamus. Secundum, ut proficuum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honestâ benevolentia prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut deniq; qui bene de nobis meriti; quibus & cum seneore beneficium remetiendum. Postremò, societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuiq; debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissime scripsit.

DEineps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatus, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, nè oblit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit quam facultates. Tum ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est justitiae fundamentum, ad quam hæc refe-

Δωρεὰ δωρεά & δωρότερα. Quomodo dandum, quantum, & quibus.

renda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut si ipsi in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: Hique arbitrantur se beneficos in suis amicos visum iri, si locupletent eos quicunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ pro sit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pecuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non debet liberalis videari. Nihil est enim liberale, quod non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, nè benignitas major esset, quam facultates; quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqu, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppeditant copiæ. Videre etiam licet plerisque non tam naturaliter liberales, quam quadam gloriæ ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab ostentatione magis, quam à voluntate proficisci. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac societas viræ, & ad nostras utilitates officia ante collata: quæ ut concurrent omnia, optabile est: si minus, plures causæ majorisque ponderis plus habebunt.

Mores

*Ut si, pro ac-
si: Terentius,
Ut si esset
frater.*

*Tyrannica li-
beralitas Ce-
sarius & Sylla.*

*Dandum pro-
bit virū, cla-
riū, aliquo
vinculo nobis
conjunctis, be-
ne meritis.*

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.

Quoniam auctor vivitur non cum perfectis hominibus, plenèque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclarè agitur, si sint simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ita quenq; maximè ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventer plerunque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

*Quomodo consideranda sit benevolentia
aliorum erga nos.*

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adolescentorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius & constantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit Beneficiacum
gratia. major quædam cura adhibenda est. Nullū
enim officium referendā gratiā magis necessarium
est. Quod si ea, quæ acceperis utenda, majore men- Nīxāv ēv
surā, si modò possis, jubet reddere Hesiodus: quid- ἔρδοντας ὅπι
nam beneficio provocati facere debemus? Annon πλεόνεσσι
imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quam
acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cùm duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficij, alterum reddendi: demus nécne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cūt plurimum debeatur. In quo tamen imprimis quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam sine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquæ magna non sunt habendi, atque ea, quæ judicio, consideratæ, constantérque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisq; maximè opis indigeat, ita ei potissimum opitulari; quod contrà sit à plerisq;. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

*Beneficia possunt
sunt animo dantis
metienda.*

*Non dandum
ut recipias,
sed ut profis
amicō.*

*Juxta illud
Hesiod.*

*Kai' ðouev
ðs xev ðω, x̄
μὴ δίουεν ὅς
xev μὴ δω.*

*Primi socie-
tatis humanæ
fontes, ratio,
& oratio.*

*In coniunctiōne vitæ quis ordo, ac primū de so-
cietaate universalī omnium mortalium.*

Optimè autem societas hominum conjunctiōque observabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitatis, & societas humanæ, repetendum altið videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitq; naturali quadam societate: Neq; ullâ re longius absimus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem saepe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim

enim rationis & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos omnibus inter omnes societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est; *AMICORUM OMNIA COMMUNIA.* *Kοινὰ τῶν φίλων.* Omnia autem communia hominum vindicentur ea, quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest.

Homo qui erranti comiter monstrat viam,

*Bellissimi
Ennii versus.*

Quasi lumen de suo lumine accendat facit,

Nihilominus ut ipse luceat, cùm illi accenderit.

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, *Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne ignem capere, si quis velit: Consilium fidele deliberanti dare:* quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molestia. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, *NIHIL MINUS UT IPSI LUCEAT*, ut facultas sit, quâ in nostros sumus liberales.

*Quæ omnibus
absque
discrimine
communica.*

*G*radus autem plures sunt societatis hominum: *Ab illa prima
communitate
ad contractio-
nes societates
descendit.* *Quæ commu-
nitas civibus
inter se.* Ut enim ab illa discedatur infinita, propior est ejusdem gentis, nationis, linguae, quâ maximè homines conjunguntur: interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiariates, multæque cum multis res, rationeque contractæ.

Sognatio.

tract^z. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumq; concluditur. Nam cùm sit hoc naturā commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi: prima societas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde, una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublic^z. Sequuntur fratrum conjunctiones, pōst consobrinorum, sobrinorumq;: qui cùm unā domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias excent. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinquai. Quæ propagatio & soles, origo est rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Mignum est enim eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulchra habere communia. Sed omium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quām cùm viri boni moribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, quod saepe diximus, eriam si in alio cernamus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse viderur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitq; ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur: tamen justitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulantius, quām morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt eadēmq; voluntates, in his sit, ut æquè quisque altero delectetur, ac seipso. Efficiturq; id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ulro citrōq; datis, acceptisq;: quæ mutua & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmā devinciuntur societate. Sed cùm omnia ratione animoque lustraveris, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior,

Affinitates
ex conjunctis.Amicitia vir-
tute concilia-
za.δμοτοι ὄ-
μοτοις φίλοι

Z̄s uata
p̄ Nō, Ju-
n̄ 3 μία.
Hinc Ovid.
Q̄i d̄o cor-
poribus, men-
sibus unus
erant.

quām

quām ea, quæ cum republica est unicuique nostrūm. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiari: sed omnes omnium charitates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubiter mortem oppere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior isto-
rum immanitas, qui lacerārunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt.

*Patria debet-
mūs plurimum
Oppetere mor-
tem, id est,
ulvo mori.*

Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt patria & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus: proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerunq; fortuna est. Quamobrem *conveniens,* necessaria præsidia vitæ debentur iis maximè, quos *pro concordibus* antè dixi. Vita autem victusque communis, *Quid sanguine* consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum *coniunctu, quid* etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Estq; *amicu positi-* *mūm debet-
ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum mūs.* conjugavit.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

*Vicinius quid
debetur.*

ED in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè necesse sit, & quid quisq; nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntque officia, quæ aliis magis quām aliis debeat: ut vicinum cūtiū adjuve-
is in frugibus percipiendis, quām aut fratrem, aut familiarem. At si lis in judicio sit, propinquum potius & amicū, quām vicinum defenderis. Hæc gitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendo.

*Quæ reliqui,
id est, quan-
rum relinqua-
tur, deducuntur
& adduntur quæ
operantur.*

deducendōq; videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta percepint, quicquam magnâ laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsis; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, sat̄ ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immunitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, saevitia, ambitio: ad levam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus belli- cis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus varie disserit Cicero.

*Commendatio
fo-ruimini.*

*Oprobratio
pusillanimita-
tis.*

*Ex Ennio ver-
ba Imperatoris,
exempli (la-
lia militum
ignavians in-
crepantis.*

In hoc carmine mollitiae est exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, viros effa- minare dicitur.

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatōq; humanāsq; res despiciente, factum sit. Itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

*Vos etenim, juvenes, animos geritis muliebres,
Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi.
Salmaci da spolia sine sanguine & sudore.*

Contrāque in laudibus, quæ magno animo, & for-

titer excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo

quali

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabilèsq; alii: maximèque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quèd statu-as quoque videmus ornatu ferè militari.

*Fortitudinem, si ab honestate recedat, non
men suum amittere.*

Ed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & Slaboribus, si justitiâ vacat, pugnâque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vito est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriarii consecutus est, insidiis & malitiâ laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod justitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est renotata à justitia, calliditas potius, quām sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quām fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, minimèq; fallaces esse volumus: quæ sunt *Magnanimi-
tatis et audaciæ
pendet.*

*Fortitudinis
definītiō secun-
dum Stoicos.*

Pertinacia et si animi comes. vel potius solus esse. Difficile autem est, cum pra-
stare omnibus concupieris, servare æquitatem, qua-
est justitiae maximè propria. Ex quo fit, ut neque dil-
ectione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure
patiantur. Existuntq; in repub. plerunq; largitores,
& factiosi, ut opes quām maximas consequantur, &

Χαλεπά ταχεία.
Proverbiū
Socratis,
*Difficilia quo-
pulchra.*

sint vi potius superiores, quām justitiā pares. Sed quo
difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus,
quod justitiā vacare debet. Fortes igitur, & magna-
nimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propul-
sant injuriam. Vera autem & sapiens animi magni-
tudo honestum illud, quod maximè natura sequi-
tur, in factis positum, non in gloria, judicat; prin-
cipemque se esse mavult quām videri. Etenim qui
ex errore imperitiae multitudinis penderit, hic in ma-
gnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res
injustas impellitur, ut quisque est altissimo ani-
mo, & gloriæ cupido. Qui locus est sane lubri-
cus; quod vix invenitur, qui laboribus suscepit, pe-
riculisq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum
desideret gloriam.

*Qui gloria spe-
sericula susci-
pit, ambitiosus,
non fortis.*

*Lubricus, am-
bitiosus, & pericu-
losus.*

*Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum si-
ta: in contemnendis tum prosperis, tum adversis,
& in arduis rebus gerendis.*

*O*MNINO fortis animus & magnus duabus rebus
maximè cernitur: quarum una in rerum ex-
ternarum despiciencia ponitur, cum persuasum sit
nihil hominem, nisi quod honestum decorumque
sit, aut admirari, aut optare, aut experiri oportet:
nulliq; neque homini, neq; perturbationi animi, ne
fortunæ succumbere. Altera est res, ut cum sit us
affectus animo, ut suprà dixi, res geras magnas illas
quidem, & maximè utiles, sed vehementer arduas,
plenâsq; laborum, & periculorum cum vite, tum mul-
tarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum re-
rum

rum duorum splendor omnis & amplitudo est, addo
 etiam utilitatem, in posteriore: causa autem & ratio
 efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est
 illud, quod excellentes animos, & humana con-
 temnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus,
 si & solum id quod honestū sit, bonum judices, & ab
 omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ
 eximia plerisq; & præclara videntur, parvæ ducere,
 eaq; ratione stabili firmâq; contemnere, fortis ani-
 mi, magnique ducendum est. Et ea, quæ videntur
 acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortu-
 nâq; versantur, itâ ferre, ut nihil à statu naturæ dis-
 cedas, nihil à dignitate sapientis, robusti ani-
 mi est, magnæq; constantiæ. Non est autem con-
 sentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi
 cupiditate; nec, qui invictum se à labore præstiterit,
 vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda sunt,
 & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam
 angusti animi tamque parvi quam amare divitias:
 Nihil honestius magnificenterisque quam pecuniam
 contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficen-
 tiam liberalitatēq; conferre. Cavenda est etiam
 gloriæ cupiditas, ut suprà dixi: Eripit enim liber-
 tam, pro qua magnanimis viris omnis debet esse
 contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potius
 non accipienda interdum, aut deponenda nonnun-
 quam. Vacandum autem est omni animi perturba-
 tione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritu-
 dine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquil-
 litas adsit, & securitas, quæ afferat cum constanti-
 am, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, &
 fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem ex-
 petentes, à negotiis publicis se removerant, ad
 otiumque perfugerunt. In his & nobilissimi philo-
 sophi, longeque principes, & quidam homines se-
 veri, & graves, nec populi, nec principum mores
 fætre

Turpissimæ
 luptate vincis,
 quam a dole-
 re.

Humilius ani-
 mi mirari di-
 vitias.

Äquabilitas
 animi propriæ
 fortitudinis.

Fuga negoti-
 orum.

ferre potuerunt: vixerintque nonnulli in agris delectati re suâ familiari. His idem propositum fuit,
ut nè pro nè. quod regibus, ut nè quâ re egerent, nè cui parerent, libertate uterentur; cuius proprium est, sic vivere, ut velis. Quare cùm hoc commune sit potentiae cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & parvo. In quo quidem neutrorum omnino contemnda est sententia. Sed & facilior & tutior, & minus aliis gravis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemq; aptior, eorum, qui se ad rem pub. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forsitan concedendum sit rem pub. non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt: & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliquâ graviore causâ impediti, à repub. recesserunt, cùm ejus administrandæ potestatem aliis, laudemq; concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magistratus, iis non modò non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quod gloriam contemnunt, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offendionum, tum repulsorum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis parum sibi constent, voluptatem severissimè contemnunt; in dolore sint molliores, gloriam negligant, frangantur infamia: atq; ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abjectâ omni cunctatione, adipisciendi magistratus sunt, & gerenda res publica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem rem pub. nihilo

*Non satis
constanter,
id est, alibi
contemnunt,
alibi minimè.*

titulo minus quam philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despiciens adhibenda sit rerum humanarum, quam saepe dico, & tranquillitas animi atque securitas, si quidem nec anxi futuri sunt, & cum gravitate constantiaq; victuri. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quod minus patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quod minus multis rebus egent: & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraq; efficienda rem pub. gerentibus, quam quietis: quod magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modò considereret, quam illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, ne aut temere despetet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis, prius quam aggredi, adhibenda est præparatio diligens.

*Longè fortius esse civilibus in rebus quam
bellicis antecellere, multis argumen-
tis docet, nonnihilque de se.*

Ed cùm plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quam urbanas, minuenda est. hæc opinio. Multi enim bella saepe quæsiverunt propter gloriæ cupiditatem: atq; id in magnis animis ingenissimum plerumq; contingit: eoque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores, clarioræque quam bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quam Solonis, illustrius citeturq; Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis cij quo ptimum constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quam illud judicandum est. II.

*Majora viri-
bus aggredi,
temeritatis
est: qua pos-
fit, in his rati-
diffidere, igna-
via.*

*Themistocles
Athensiensium
imperator a-
pud Salami-
nam insulam
Xerxes pra-
lio vicit.*

*Soloni Salam-
minus dedidit
leges maximæ
salvatores.*

*Lycurgus legam lator
Pausania ac
Lysandro du-
cibus multis
victoriis no-
bibus ante-
ferrit.*

*M. Scaurus
eloquentia &
juri scientia
commendatus,
& Q. Catulus
in rebus civi-
libus florue-
runt; Marius
& Pompeius
belli gloria.*

*Scipio Aemilius Nu-
mantiam su-
stulit.*

*Scipio Nas-
ca, Tib. Grac-
chum pernici-
osas leges fe-
rentem priva-
tus occidit.*

*Hic est invi-
diosus ille
versiculos,
quo Cicero
gloriatu*s* est,
se in roga Ca-
zilinariam
conjurationem
oppre*si*isse.
Terrium-
phavit Pompeius, de A-
frin, & ire-
ram de Hispa-
nia, tertio de
Mithridate.*

Iud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ab illo verum est adjutum esse Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio Senatus ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania Lysandrōque dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatum putatur, tamen nè minima quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt. Quinetiam ob has causas ipsas & paratores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neq; pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neq; cum versaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & imperator, in excedenda Numantia reip. profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Tiberium Gracchum interemit. Quanquam haec quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi manuque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab improbis & invidis invadi audio,

Cedant arma togæ, concedat laurea lingua.

Ut enim alios omittam, nobis temp publicam gubernantibus, nonne togæ arma cestere? Neq; enim in repub. periculum fuit gravius unquam, nec maius odium. Ita consiliis, diligentiaque nostrâ celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus confendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quen & hereditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret

diceret frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in rem pub. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quam in his operæ studiisq; ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo ex celso magnificoq; querimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obodire consilio rationique possit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipub. præsunt, quam quæ bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt; non nunquam etiam illata: ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare experenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo. Sed cavendum, ne id bellandi magis fugâ, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò ante constituere, quid accidere possit in utramque partem, & quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putaram. Hæc sunt opera magnanimi, & excelsi, & prudentiæ consilioq; fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cum tempus est, necessitatisq; postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudinique aponenda.

*M. Catō sicut
quam triduo
secum ē Car-
thaginē rule-
rat, in senatu
ostensā per-
suasit ut ter-
tium bellum
Punicum suff-
ciperetur, quo
etiam eversa
est Carthago
qui cùm in se-
quenti anno
mortuus esset,
tamen valuit
& sepulti
autoritas e-
ntra Nasicam,
nō evertere-
tur suadensem
Turpe est di-
ceret, Non pu-
caram.*
*Scipionu-
s populi regna*

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

Non savidum in viatos.

DE evertendis autem, diripiendisque urbibus, valde illud considerandum est, nè quid temere, nè quid crudeliter fiat; idque est viri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Multitudini parcendum.

Pericula quatenus viro fortis suscipienda.

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit. Belissima metaphoræ.

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora, & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbellies timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, nè offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adēn- dis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant; gravioribus autem morbis periculosa curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo, tempelta-

Qua res potius periculantes.

Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis, quam privata gloria jacturam facere maluerit: historiæ apud Xenophonem, primo Paralip.

tem adversam optate, dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eoque magis, si plus adipiscere re explicatâ boni, quam addubitatâ mali. Periculosa autem rerum actiones partim nis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itemque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in dis- crimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque paratiis de honore & gloria, quam de ceteris com- modis. Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriae jacturam nè minimam quidecum facere vellent, nè repub. quidem postulati- te: ut Callicratides, qui, cum Lacedæmoniorum dux

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaq; fecisset e-
gregiè, vertit ad extremum omnia, cùm consilio non
paruit eorum, qui classem ab Arginus removendam,
nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Qui-
bus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amissâ,
aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non
posse. Atq; hæc quidem Lacedæmoniis plaga medi-
ocris fuit: illa pestifera, quâ, cùm Cleombrotus invi-
diam timens, temerè cum Epaminonda conflixisset,
Lacedæmoniorum opes corruerant. Quanto Qu.
Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.
Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus
urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi op-
tinuum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

Cleombrotus Lacedæmoniis ab Epaminonda Thebanorum duco vietus, magna suorum clade. Fabius cunctaz toris historia notissima. Fortis est sal- sam infusiam contemnere.

OMNINO qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Pla-
tonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem
civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam refe-
rant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut to-
tum corpus reipub. curent, nè, dum partem aliquam
suntur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic pro-
curatio reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi
sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda
est. Qui autem parti civium consulunt, partem
negligunt, rem perniciissimam in civitatem indu-
cant, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit,
ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videan-
tur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses ma-
gnæ discordiæ ortæ: in nostra repub. non solum
seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gra-
vis & fortis civis, & in repub. dignus principatu fu-
giet, atque oderit, tradeturque se totum reipub. neque
opes aut potentiam consecabitur, totamque eam

Magnanimitas est publica commoda suis anteponere. Magistratus aequis omnibus, & parti- um studio va- cuus.

Optimum op- timatè dicit. Fortis ut non recusat invi- diam in loco, ita nec teme- re arcessit.

sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminib;
bus falsis in odijum aut invidiam quenquam vocabit;
omninoque ità justitiae honestatique adhæresceret,
ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendat,
mortemque oppetat potius, quam deserat illa quæ
dixi.

*De honoribus vehementer contendere, contra
officium esse magnanimi.*

Miserima est omnino ambitio, honorumq; con-
tentio; de qua præclarè apud eundem est Plato-
nem. Similiter facere eos, qui inter se contenderent,
uter potius remp. administraret, ut si nautæ certa-
rent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque
præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma
et quæ diffensio contrà ferant, non eos, qui suo judicio tueri rempub.
inter P. Scipio- velint, qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metel-
num & Q. Me- lum sine acerbitate diffensio,
tellam.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

Nec verò audiendi sunt, qui graviter irascendum
inimicis putant, idque magnanimi & fortis vi-
ri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno
& præclaro viro dignius placibilitate atque clemen-
tia. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate,
exerceada etiam est facilitas, & altitudo animi quæ
dicitur: nè, si irascamur aut intempestivè accedenti-
bus, aut impudenter rogantibus, in morositatem
inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ità pro-
Morositas con-
tra officium
fortitudinis.
banda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur
reipublicæ causâ severitas, sine qua administrari
civitas non potest.

* Punitur.
P. Scipio, Nonnius,
Marcellus, &
Sextus.

In animadverto maxime ab ira temperandum.

Omnis autem & animadversio & castigatio con-
tumelijā vacare debet, neque ad ejus, qui * punit
aliquem,

aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne major pena quam culpa sit: & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellantur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedit ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datum. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque, ut ii qui præsunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad punendum non iracundij, sed æquitate, ducuntur.

*Magnanimi est, neque secundis in sole scere,
neque dejici adversis.*

ATq; etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiā, fastidium, arrogantiāque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præclaraque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eadēque frons: ut de Socrate itēque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloriā superatum à filio; facilitate verò, & humanitate video superiorē fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sēpe turpissimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quād superiores simus, tantò nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere: Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere solent, ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibique præfidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut peripateticos fidere, *Africanus* *apophygram*.

*Magnimimus
affectionis
non recipia.*

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatem
tēmque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus ma-
xiūmē est utendum consilio amicorum, hisque major
etiam quām antē tribuenda est authoritas: iisque
temporibus cayendum est, nē assentatoribus patefa-
ciamus aures, nec adulari nos suanamus: in quo fallit
facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure lau-
demur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata,
cūm homines inflati opinionibus turpiter irridentur,
& in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem
hactenus.

Officia magnanimi in otio honeste.

Illud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant, quod eorum administratio latissime pateat, ad plutimisque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædama, seseque suorum rerum finibus continerent: aut interjeeti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiarî, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiusque & amicis impertientes, & reipublica, si quando usus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi questu, neque odioso:rum, quam plurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde augentur ratione, diligentia, parsimonia, nec libidini potius luxurie que, quam liberalitati & beneficentiae pateat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animosque vivere; atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè,

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gula & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, et cupidus oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer paedagogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac ceteris circumstantiis ducatur, omnèque vita officium honestet, divinitus tradit Cicero.

Equitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatius vita, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latinè decorum potest: Græcè enim τὸ πέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum: & quod honestum est, decet. Quialis autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi, quam explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum appareat, cum antegressa est honestas.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in una quapiam parte reluccat, potissimum tamen in temperantia.

Taque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, appareat. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere quod agas, considerare; omnique in re quid sit veri videre, & tueri de-

Decorum honesti comes.

Decorum in prudenter.

Decorum iustitia.

cet: contrâque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quâ in delirare, & mente captum esse. Et justa omnia decora sunt: iusta contrâ, ut turpia, sic indecora.

Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque magno sit, id dignum viro, & decorum viderur: quod contrâ, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & itâ pertinet, ut non reconditâ quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quam re separari.

Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat.

Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definunt, ut id decorum esse velint, quod itâ naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc itâ intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poëæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poëas dicimus, quod deceat, cum id quod quaq; personâ dignum est, & sit, & dicitur: Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant:

aut,

Natis sepulchrum ipse est parente:

Indecorum videretur, quod eos fuisse justos acceperimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna

Decorum ab honesto re non separatur.

Decorum quoque ex sit.

Decorum quid sit.

Liberali, id est, honesta.

Horatius, Reddere personæ scit' conuenientia cuique.

digna persona oratio. Sed poëtæ, quid quemque deceat, ex persona judicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiæq; animantium reliquorum. Quocirca poëtæ in magna varierate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cùm à natura, constantiæ, moderationis, temperantia, verecundiæ partes datæ sint: cùmque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam latè fulsum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enī pulchritudo corporis aptâ compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quodd inter se omnes partes cùm quodam lepore consentiunt: Sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine, & constantiâ, & moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere quid def se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Et autem, quod differat in omniratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis ^{Violentia in} ^{juria, offendere:} ^{diminuimus} decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere ^{destinatur} dicimus, intellectum puto.

Decorum secundum naturam esse, & cùm in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Officium autem quod ab eo dicitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationemq; naturæ: quam si sequemur dum, nunquam aberrabimus: sequemurq; & id quod acutum & perspicax natura est, & id quod ad homi-

*Decorum po-
tarum hone-
stis ac tempi-
bus communis.*

*Decorum in
ordine, con-
stantia &
modo suum.*

*Violentia in
juria, offendere:
diminuimus
decori.*

num consociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neq; enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestię, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primarium esse fontem.

**Opposuit, quam in libris de finibus appetitionem vocat, unde oriuntur mōti, id est, perturbationes.*

Sic in libris de finibus Cato officium, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi posset.

Indocorum & in corpore à perturbationibus.

Duplex est enim vis animorum atque naturæ: Una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρατη Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendumq; sit. Ita sit, ut ratio p̄x̄sit, appetitus vero obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentiā: nec vero agere quicquam, cuius non possit causam probabilem reddere: hæc est enim fere descriptio officii. Efficientum autem est, ut appetitus rationi obdiant, eāmq; neq; propter temeritatem p̄x̄currant, nec propter pigritudinem aut ignorantiam deserant, sintque tranquilli, atq; omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio: Nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transeunt. Relinquent enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ, à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliquā, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnia vultus, voces, motus, statu quoque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officiū formam revertamur) appetitus omnes comprehendens, sed andōsque, excitandāque esse animadverſio-

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fōrtuitō, inconsideratē, negligentēque agamus. Neque enim itā generati à natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora, atque majora. Ludo autem & joco, ut illis quidem licet, sed sicut somno, & quietibus cæteris, tum, cum gravibus se-riisque rebus satisficeremus. Iplūmque gēnus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso jocō aliquod probi ingenii lumen eluceat.

*Gravitas &
urbanitas
quatenus ad-
hibenda.*

*Licentia non
omniū aliena
ab honestate.*

De scurrilitate & facetia.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberalē, petulans, flagitiosum, obscenū; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo generē non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facetē dicta; ut ea quæ à seno Catone sunt collecta, quæ vocantur *aristophenata*. Facilis igitur est distinctiō ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore sit, ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscenitas.

Et honesti lusus modus esse quendam.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatiq; voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppediant, tant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

*animi delectatio ab honestis studiis petenda: corpo-
ris voluptas, quia pecorina sit, aut plane refici-
enda, aut quam parcissime adhibenda.*

Sed

Sed pertinet ad omnem officii quaestione, semper promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque bestiis antecedat. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamq; feruntur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, videntiq; & audiendi delectatione dicitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò nè sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines nostraræ, sed nomine) sed si quis est paulò erekto, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo inteligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiam, eamque contemni & rejici oportere: sicut quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque viætus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura excellencia & dignitas, intelligemus, quam sit turpe diffluere luxuriæ, & delicate ac molliter vivere; quamque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Animadverte, lector, ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinceps quid deceat uniuscujusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel iudicio assumptam.

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura induitos esse personis: quarum una est communis, ex eo quod omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quam antecellimus bestiis; à qua omne honestum decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus magnis

magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itemque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: Sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Craflo & in L. Philippo multis lepos, major etiam magisq; de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescenti singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴραντε Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrâ Pythagoram & Periclem summam autoritatem consecutos sine ultra hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Poenorum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistodem Atheniensem, & Phæreum Jasonem ceteris anteponunt: Imprimisque verlutum & callidum factum Solonis, qui, quod & tutior vita ejus esset, & plus aliquando reipub. prodeisset, furere se simulavit. Sunt his alii multum dispare, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur, ut Syllam & M. Crasium videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus: contraque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itemque in sermonibus alium quidem videmus, quavis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itemque & in Q. Mutio Numantino vidimus. Audivi & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: Contrâq; patrem ejus, illum

*Varietas in-
geniorum à
natura.*

illum qui Tiberii Gracchi conotus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob eamq; rem ipsam magnumclarumq; fuisse. Innumerabiles aliae dissimilitudines sunt naturae, morumq; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuiq; non viciosa, sed tamen propria, quod facilius decorum illud, quod queruntur, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus: cù tamen conservatā, propriam naturam sequamur. Ut etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturae regulā metiamur. Nequē enim attinet repugnare naturae, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: Ideo, quia nihil decet invitā (ut aiunt) Minervā, id est, adversante, & repugnante naturā. Omnia si quicquam est decorum, nihil est profectū magis, quam aequabilitas universae vitae, tum singularum actionum quam conservare non possis, si aliosrum naturam imiteris, omittas sibi. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, nē (ut quidam) Graeca verba inculantes, iure optimo iradiemur: sic in actiones, omnēmōs vitam, nullam distet paniūam conferre debemus. Atq; hēc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ip̄i alius consicere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Catō fuit, alia ceteri, qui se in Africa Gæsati tradidérunt. Atqui ceteris forsitan virtus datum esset, si se int̄ressent, propterea quod eorum vita lenior, & morei fuerunt fauillores: Catoni autem cùm incredibilem tribusset natura gravitatem, eamque ipse perpetuā constantiā roborasset, semp̄que in proposito suis ceptōque confilio permanisset, moriendum poniūi quām tyranni vultus aspiciendus fuit. Quām multa passus

*Non fruſtra
cum natura
pugnandum.
Horat. Tu
nil invitā
dices faci-
ēſe Mi-
nervā.*

*Ut apud Lü-
ciliū in
Mutioride-
tur Albiti-
us: Chare
Tite.*

*Cato Utica
ſibi mortem
censivit.*

passus est Ulysses in illo errore diurno, cùm & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & id omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse velle ! Domi verò etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit , ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem , quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes ex pendere oportebit , quid quisque habeat sui , idque moderari, nec velle experiri, quām se aliena deceat. Id enim maximè quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Saum igitur quicque noscat ingenium, acrèmque se & vitorum , & bonorum suorum judicem præbeat : nè scenici plus quām nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeāmque ; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram; semper Ruplius (quem ego memini) Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena , non videbit sapiens in vita ? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia , ut ea si non decorè, at quām minimum indecorè facere possimus. Nec tam cùt intendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quām ut vitia fugiamus.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipsi adscivimus.

AC duabus iis personis, quas supra dixi, tertia ad jungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit : quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiae, opes, eaque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi au-

*Circe sola filia,
Calypso nymphæ,
boſpitio Ulyſſes
aliquandiu uſſus
eſt: Ut proceſſu
uxoris perderet.*

*Scenici, biſtri-
ones, à scena.*

*Epigoni, cla-
mōs tragedia
de Thebu capris,
Medeas nota.*

*Alii alia stu-
dia sequun-
tur.*

*Filiū ut plu-
rimū pa-
rentum suo-
rum studia se-
quuntur.*

*Timotheus e-
tiam orator,
Iocratius di-
scipulus.*

*Cono, inclitus
dux Atheni-
ensem.*

*Prodicī so-
phiste de
Hercule fa-
bula per quam
festiva refer-
tur apud Xe-
nophonem li-
bro secu- do
m. morab.*

tem quam personam gerere velimus, à nostra volun-
tate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii
ad ius civile, alii ad eloquentiam applicant, ipsa-
rumque virtutum in alia alius mavult excellere.
Quorum verò patres aut majores in aliqua gloria
præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis
student excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure ci-
vili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam
autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, ad-
dunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquenti-
ā cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit
Timotheus, Cononis filius; qui, cùm bellī laude non
inferior fuisset, quām pater, ad eam laudem doctri-
næ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum,
ut nonnulli, omisā imitatione majorum, suum
quoddam institutum consequantur: maximèque in
eo plerunque elaborant ii, qui magna sibi propo-
nunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia,
cùm quærimus quæ deceant, complecti animo &
cognitione debemus.

Constituendum genus vita, & institutum.

Ipsum autem constituendum est, quos nos, &
quaes esse velimus, & in quo genere vita: quæ
deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim
adolescentiā, cui inest maxima imbecillitas consilii,
tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ con-
stituit, quod maximè adamavit: Itaque antè impli-
catur aliquo certo genere, cursuque vivendi, quæ
potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quod
Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophon-
tem) cùm primū pubesceret (quod tempus à na-
tura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit in-
gressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi
sedentem diu secum multumque dubitasse, cùm du-
as cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis,
utram

utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satu-
edito, potuit fortasse contingere; nobis non item,
qui sumus, quos cuique visum est, atque ad eorum
studia institutaque impellimur. **H**erunque autem
parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudi-
nem morèmque deducimur. **A**lii multitudinis judi-
cio feruntur; quæque majori parti pulcherrima vi-
dentur, ea maxime exoptant. **N**onnulli autem sive
felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive paren-
tum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. **I**llud
autem maximè rarum genus est eorum, qui aut ex-
cellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditio-
ne atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatiū
deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ eur-
sum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cu-
jusq; naturam consilium est omne revocandum. **N**am
cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo
quisq; natus est (ut suprà dictum est) quid deceat, ex-
quirimus: tum in tota vita constituenda multò est ejus
rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpe-
tuitate possimus nobismeritis, nec in ullo officio
claudicare. **A**d hanc autem rationem, quoniam maxi-
mam vim natura habet, fortuna proximam, utriusq;
omnino ratio habenda est in diligendo genere vitæ;
sed naturæ magis: multò enim & firmior est, & con-
stantior; ut fortuna nonnunquam, tanquā ipsa mor-
talis, cum immortali natura pugnare videatur. **Q**ui
igitur ad naturæ suæ non vitiösæ genus, consilium
vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id
enim maximè decet, nisi forte se errasse intellexerit
in diligendo genere vitæ. **Q**uod si acciderit (potest
autem accidere) facienda morum institutorumq; mu-
tatio est. **E**am igitur mutationem, si tempora adjuva-
bunt, facilius commodiisq; faciemus; si minùs, sen-
sim erit, pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ
minùs delestant & minùs probentur, magis decere,
censent

*Quo modo
communan-
dum vita
genus.*

censem sapientes, sensim dissuere, quām repemē
præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni
ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse vi-
deamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imi-
tandos esse majores: primum illud exceptum sit, nè
vitia sint imitandas; deinde, si natura non ferat, ut
quædam imitari possint: Ut superioris Africani filia-
us, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter insci-
mitatem valetudinis non tam potuit patri similis
esse, quām ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive
causas defensitare, sive populum concionibus tene-
re, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ
erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalita-
tem, modestiam, temperantiam, quò minus ab eo id,
quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à
patribus traditur liberis, omnique patrimonio præ-
stantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui
dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et
quoniam officia non eadem disparibus ætatis tri-
buuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum; ali-
quid etiam de hac distinctione dicendum est.

*Alia etas alia
officia postu-
lat.*

Adolescentiam quæ propriè deceant.

*Adolescentis
officium.*

Est igitur adolescentis, majores natu vereri, ex
hisque diligere optimos, & probatissimos, quo-
rum consilio atque autoritate nuntiatur. Ineuntis
enim ætatis insitia, senum constituenda & regen-
da prudentiæ est. Maximè autem hæc ætas à libidi-
nibus arcenda est, exercendaque in labore, patien-
tiisque & animi, & corporis; ut eorum & in bellicis
& civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam
cùm relaxare animos, & dare se jucunditati volent,
caveant intemperantiam, meminerint verecundiz:
quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores
natu interest velint.

inclusi.

Senectutem

Senectutem quo debeat maximē.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, *Seni officiis.*
Exercitationes animi etiam augendæ videntur. *Si. um.*
 Danda vero opera, ut & amicos, & juventutem, &
 maximè remp. confilio & prudentiâ quamplurimum
 adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectu-
 ti, quam nè languori se, desidiæque dedat. Luxuria
 vero cùm omni ætati turpis, iuri senectuti fœdissi-
 ma est. Sin autem libidinum etiam intemperantia
 accesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectus
 concipit deedes, & facit adolescentium impuden-
 tiorem intemperantiam. *Turpis res de-
 fida senectus: Luxu-
 riosa turpior:
 Libidinosa
 turpis simus.*

At agistratus personam quo debeat.

Anci illud quidem alienum est, de magistratu-
Magistratus officium.
 um, de privatorum, de civium, de peregrinorum
 officiis dicere. Est igitur proprium munus magistra-
 tis intelligere, se gerere personam civitatis, debe-
 reque eis dignitatem & decus sustinere, servare le-
 ges, jura describere, & ea fidei suæ commissa me-
 minisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum
*Privati of-
 ficiis.*
 civibus jure vivere, neque submissum & abjectum,
 neque se efferentem; tum in repub. ea velle, quæ
 tranquilla & honesta sint: Talem enim & sentire,
 & bonum civem dicere solemus. Peregrini autem
*Peregrini of-
 ficiis.*
 & incolæ officium est, nihil præter suum negotium
 agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliena
 esse repub. curiosum. Ita ferè officia reperientur, cùm
 quæretur quid debeat, & quid aptum sit personis,
 temporibus, ætatis. Nihil est ratem, quod tam
 debeat, quam in omni re gerenda, consilioque capi-
 endo, servare constantiam.

Decorum à statu motuque corporis.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis &
 dictis, in corporis deniq; motu & statu cernitur;

idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine,
ornatu ad actionem apto: difficilis ad eloquendum,
sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur
cura: etiam illa, ut probemur ab his, cum quibus & a-
pud quos vivamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

*Quasdam corporis partes indecorè ostendit: res item
quasdam in honestè vel fieri palam, vel aperte no-
minari.*

Principio corporis nostri magnam naturam ipsa vi-
detur habuisse rationem, quæ formam nostram,
reliquamque figuram, in qua esset species honesta;
eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis
ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent defor-
mem habituæ, atque turpem, eas contexit, atque
abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam mi-
tata est hominum verecundia. Quæ enim natura oc-
cultavit, caderi omnes, qui sana mente sunt, remo-
vent ab oculis: ipsique necessitati, dant operam, ut
quam occultissime pareant: quarumque partium cor-
poris usus sunt necessarii, eas neque partes, neq; ea-
ram usus suis nominibus appellant: quodque facere
turpe non est, modò occulte, id dicere obsecenum est.
Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia va-
cat, nec oratio obsecenitatem. Nec vero audiendi sunt

*Cynici & ve-
teres Stoicæ
nihil dictu-
putabant ob-
secenum, quod
facta turpe
non esset.*

Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui re-
prehendunt, & irrident, quod ea, quæ turpia re non
sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem, quæ turpia
sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, frau-
dere, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obsecenitatem:
liberis dare operam, re honestum est, nomine ob-
secenum: Pluraque in eam sententiam ab eisdem
contra verecundiam disputantur. Nos autem natu-
ram sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa
oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Sta-
tus, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manus

motus,

motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda: nè quid effeminatum, aut molle; & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec vero histrionibus oratorib[us]que concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decoré. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum sacerdos generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

*Gestus neque
mollis neque
rufus.*

*Exemplum
verecundia
& à scena
petitum.*

*Exemplum
Romana ve-
re cundia.*

*Quæ forma virum, quæ feminam deceat, & qua-
tenus utraque colenda: quis item gestus, quis mo-
tus decorus.*

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quo-
rum in altero venustas sit, in altero dignitas:
venustatem muliebrem ducere debemus; digni-
tatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis
virò non dignus ornatus: & huic simile vitium in ge-
stu motuq[ue] caveatur. Nam & palestrici motus s[ecundu]m
sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptis
non vacant, & in utroque genere quæ sunt recta &
simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris
bonitate tuenda est, color exercitationibus corpo-
ris. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa,
neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem
& inhumanam negligentiam. Eadem ratio est ha-
benda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, me-
diocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut
candidatibus utamur in gressu mollioribus, ut pompa-
rum ferculis similes esse videamur; aut in festinatio-
nibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cum fiunt,
anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquen-
tur; ex quibus magna significatio sit, non adesse con-

*Dignitas vi-
torum.
Venustas mu-
lierum.
Forma & Ve-
stitus.*

*Munditia
media inter
elegantiam
vitiosam, &
agrestem ne-
gredientiam.
Incessus no-
deportus.
Pomparum,
in quibus sa-
cra & simula-
cra lentissimo
incessu ex-
cimferuntur.*

stantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, nè animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, nè in perturbationes atque extirpationes incidamus, & si attentos animos ad decorum conservatiōnē tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in verò exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quām optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus; rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaque duplex, altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persecutatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed dissentium studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant sunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis indicet vocem habemamus; in voce autem duo sequuntur, ut clara sit, ut suavis; utrumque omnino à natura pendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio pressè loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literatum? quanquam erant literati: sed & alii. Hi autem optimè uti lingua Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppresæ: nè aut obscurum esset, aut nimis putidum: Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Überior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis

Catulus pa-
ter & filius,
de quibus in
Bruto.

Puerum, id
est, odiosum
& affectatum

tulis opinio non minor. Sale verò conditus, & factis Cæsar, Catuli pater frater vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermonem vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo (in quo Socratice maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax: insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam intendit putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, lepore. In primis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenerit, cum studiosè de absentibus, detrahendi causā, aut per ridiculum, aut severè, maledicē, contumeliosè dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utsunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quantum sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbations fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi moribus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione

Sermo familiarius sit nec acerbus, nec pertinax, nec insulsus, nec immodicius, nec obtructarius.

Instituatur de rebus honestis.
Nec vagus sit nec iniquus.

Nec concitator.

Nec contumeliosus in amicis.

Objurgatio quatenus adhibenda.

majore,

majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut ne ea facere videamur irati; sed, ut ad urendum & secundum medicis, sic nos ad hoc genus castigandiarō, invictique veniamus; nec unquam nisi necessariō, si nulla reperiatur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nibil rectē fieri, nihil consideratē potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjunctā, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, iphus causā, qui objurgetur, suscepit esse. Rectum est autem, etiam in illis contentioneibus, quæ cum inimicissimis sunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione sunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

*Nērum qui-
dem referen-
dum maledi-
cūm, cūm
male audire-
rimus.*

*Inde cora ja-
ctantia Thra-
sonica.*

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certe) dicendum est etiam, qualē hominis honorati, & principis domum placet esse, cuius finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo visceretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur.

*Ignominiam
quod à consu-
latu repulsum;
calamitatem
quod repul-
darunt reus.*

Hinc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicaram non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Orq[ua]ndā est enim dignitas

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quæren-
da. Nec domo dominus, sed domino domus hone-
stanta est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui so-
lum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis,
is quam & hospites multi recipiendi sunt, & admit-
tenda hominum eujsusque generis multitudo, adhi-
benda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedeco-
ri domino s̄p̄e fit; si est in ea solitudo; & maximè, si
aliquando alio domino solita est frequentari: odio-
sum est enim, cùm à prætereuntibus dicitur: --- *O* Demus apri-
matum, ne quo
angusta, neq;
vasta.
domus Antiqua, (heu!) quām dominio dominaris dis-
pāri! Quod quidem, his temporibus, in multis licet E poëta quo-
piam sumptu-
versiculus
videtur.
dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse ædi-
fices) nē extra modum sumptu & magnificentiā pro-
deas: quo in genere multum mali etiam in exemplo
est. Studiose enim plerique (præsertim in hac parte)
facta principum imitante: ut L. Luculli, summi viri,
virtutem quis? at quām multi villarum magnificenti-
am imitati sunt? Quarum quidem certè est adhiben-
dus modus, ad mediocritatēmque revocandus; ea-
dēmq; mediocritas * ad omnem usum cultūmq; vitæ
referenda est. *Sed hæc hactenus*, autem nobilis
dixit & an-
gustam.

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenen-
da. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo ni-
hil est ad officia conservanda accommodatius. Dein-
de, ut anima advertatur, quanta illa res sit, quam c̄ * Ad com-
munem
usum.
certe velimq; néve major, néve minor cura & op̄a
suscipiatur, quām causa postules. Tertiū est, ut ca-
veamus, nē ea quæ pertinent ad liberalēm speciem &
dignitatem, immoderata s̄p̄e. *Modus autem s̄p̄e opti-
mus, decus ipsam tenere, de quo antè diximus, nec
progreedi longius.* Horum autem trium præstantissi-
num est, appetitum obtemperare rationi.

*Tria in omni
actione susci-
pienda tenen-
da sunt.*

Decorum à loco & tempore.

εὐταξία,
qua cadem
modestia,
quid sit.

Ordo quid sit.

εὐκαιρία,
qua Latine
opportunitas,
quid sit.
χρεός,
occasio.
εὐκαιρός,
opportunitas.
εὐκαιρός,
importunitas.

In decorum,
aut in re seria
nugari, aut in
re jocosa seri-
um effo.

Dinceps de ordine rerum, & temporum oppor-
tunitate dicendum est: hanc autem scientiam con-
tinetur ea, quam Græci εὐταξία nominant, non
hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo
modus inest: sed illa est εὐταξία, in qua intelligi-
tur ordinis conservatio. Itaque, ut eadem nos mo-
destiam appelleamus, sic definitur à Stoicis, ut mode-
stia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut di-
centur, loco suo collocandarum. Itaque videtur ea-
dem vis ordinis & collocationis fore. Nam & or-
dinem sic definiunt, compositionem rerum aptis &
accommodatis locis. Locum autem actionis, oppor-
tunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem
actionis opportunum, Græcè εὐκαιρία, Latine ap-
pellatur occasio. Sic sit, ut modestia hæc, quam in-
terpretamur, ita ut dixi, scientia sit opportunitatis
idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse
eadem prudentia definitio, de qua principio dixi-
mus. Hoc autem loco de moderatione, & temperan-
tia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque
quæ erant prudentia propria, loco suo dicta sunt;
quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loqui-
mur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum appro-
bationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedebeatque.

Talis est igitur ordo adiutorum orationis, in
quem adiutorum in oratione consistunt, sic in via
sui omnis apud, & inter se consonantia. Tuperum
enim usque ritebat, in re severa convivio di-
gnauit, sed deliciis aliquem inferre sermonem. De-
inde Pericles. Cum haberet collegam in praetura So-
phoclem poëtam, hisque de communim officio conve-
niissent, si casu fortuosis puer practiceret, dicit illus
Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, A-

enim prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, justa reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis cum causam sit aeturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogiter, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumarus videatur inscitiam temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec inagnopere admonitionem & præcepta desiderant; quæ autem parvæ videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id à sciente animadvertisit: Sic videntur est in vita, nè forte quid discrepet: vel multò etiam magis, quod major & melior actionum quam sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes judices esse volumus, animadversoresque vitiorum, magna intelligemus sèpe ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex rissu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus facile judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturâque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quâd quodq; eorum sit, ex aliis judicare: ut si quid dedebeat in aliis, vitemus & ipsi Fit enim nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quâd in nobis in ipsis, si quid delinquitur. Itaq; facillime corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, sed etiam usu patritos, &c, quid his de uhoquoque of-

*Athlete, qui
virtutis exer-
cenda gratiâ
certant.*

*Harmonia, ut
in fidibus, ita
& in vita.*

*Nè minimis
rebus oportet
à loco ac tem-
pore dissentire*

*Id de Apelle
refert Plini-
us: de Marone
idem literis
proditum.*

* mutanda.

*Socrates reus
factus, quod
Atheniensium
instituta con-
temneret.
Horatius,
Omnia Ari-
stippum decu-
xit color.
Cynicorum in-
stitutum, quo-
niam abhorret
ab humana
verecundia,
rejiciendum.
Quid erga
quamqu: per-
sonam deceat.*

ficii genere placeat, exquirere. Major enim pars ei
fere defterri solet, quod à natura ipsa deducitur. In
quibus videndum est, non modò, quid quisque lo-
quatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam
qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, &c.,
qui signa fabricantur, & veti etiam poëtae suum
quisque opus à vulgo considerari vult, ut si quid re-
prehensum sit à pluribus, id corrigatur; hisque & se-
cum & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt
sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non
facienda, & * imitanda, & corrigenda sunt. Quæ ve-
rò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil
est præcipiendum: Illa enim ipsa præcepta sunt. Ne
quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Soco-
rates, aut Aristippus contra morem consuetudinemque
civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur li-
cere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licenti-
am assequentur. Cynicorum verò ratio tota est ejus-
cienda. Est enim inimica verecundiae, sine qua nihil
rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quo-
rum vita perspecta in rebus honestis atque magnis
est, bene de republica sentientes, ac bene meritos
aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos,
observare & colere debemus; tribuere etiam multum
senecturis; cedere iis, qui magistratum habebunt; ha-
bere delectum civis, & peregrini; in ipso quoque per-
eigrino, privatimne an publicè venerit. Ad summam,
nè agam de singulis, communem totius generis ho-
minum conciliationem & consociationem coleri-
tueri, servare debemus.

*Quæ artes, & qui quæstus fordidit: qui
contrà liberales.*

*Item de artificiis & quæstibus, qui liberales haben-
di, qui fordidit sunt, hæc ferè accepimus. Primum
improbantur ii quæstus, qui in odio hominum inco-
rum*

runt: ut portitorum, * ut fœneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omnimque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces, auctoramentum servitatis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate: Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere * officina: minimèque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cetarii, lanii, coqui, fartoress, pescatores, ut ait Terentius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudenteria major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini convenienter, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna & copiosa, multa undique portans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnia autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturæ melius, nihil uberior, nihil dulcior, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

* Et.
Auctora-
mentum,
premium aut
obligatio.
Circitores.

* Opificinæ.

Ex Eunucho.

Artes honestæ

Medicina.
Architectura.
Doctrina re-
rum honesta-
rum.

Mercatura
copiosa, citra
vanitatem.
Ex alto, id
est, e mari.
Lans agricul-
tura.

Ex duobus honestis utrum honestius.

Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videatur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est præter-

prætermisſus. Nam cùm omnis honestas manat à
 partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera
 communitatris, tercua magnanimitatis, quarta mode-
 rationis: hæc in deligendo officio ſepe inter ſe com-
 parentur necesse eſt. Placet ergo aptiora eſſe natura-
 ea officia, quæ ex communitate, quam eis, quæ ex
 cognitione dueantur: Idque hoc argumento conſir-
 mari potest; quod si contigerit ea vita sapienti, ut
 omnium rerum affluentibus copiis diterit; quamvis
 omnia, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſe-
 cum ipſe conſideret & contempletur: tamen ſi ſolida
 tudo tanta ſit, ut hominē videre non poſſit, excedat
 ē vita. Princēpsque omnium virtutum eſt illa ſapien-
 tia, quam *σοφία* Græci vocant: prudentiam enim,
 quam Græci *φρόνησις* dicunt, aliam quandam intel-
 ligimus, quæ eſt rerum experendarum fugienda-
 rumque ſcientia. Illa autem ſapientia, quam princi-
 pem dixi, rerum eſt divinarum atque humanarum
 ſcientia: in qua continentur deorum & hominum
 communitas, & ſocietas ipsorum inter ipsos. Eas
 maxima eſt (ut eſt certè) necesse eſt, quod à commu-
 nitate ducatur officium, id eſſe maximum. Etenim
 cognitione, contemplatiōne, naturæ manca quodam-
 modo, atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſe-
 quatur: ea verò actio in hominū commoſis tuendis
 maximè cernitur: pertinet igitur ad ſocietatem ge-
 neris humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda
 eſt: atque id optimus quisque re ipsa ostendit & in-
 dicat. Quis enim tam cupidus in perspicienda
 cognoscendaque rerum naturā, ut, ſi ei tractanti
 contemplatiique res cognitione dignissimas, ſubito ſit
 allatum periculum, diſcrimēnque patriæ, cui ſubven-
 nire opitularique poſſit, non illa omnia relinquit
 atque abſiciat, etiam ſi diſnumerare ſe ſtellis, aut mo-
 tari mundi magnitudinem poſſe arbitretur? Atque
 hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo feci-
 tū

ſapientia re-
 rum intelligi-
 bilium.
 Prudentia re-
 rum agenda-
 rum.

262

Quibus rebus intelligitur, studiis officiisq; scien-
tia p̄ponenda esse officia iustitiae, quæ p̄tinent
ad hominum utilitatem, quā nūl homini debet esse
antiquius. Atque illi, quorum studia vīaque omnis
in rerum cognitione verlata est, tamen ab augendis
hominum utilitatibus & commodis non recesserunt.

*Antiquius,
id est, cha-
7186.*

Nām & erūderunt multos, quōd meliores cives, ut
trōresque in rebus & fīis & publicis effēt, ut The-
bānum Epaminondam Lysias Pythagoreus, Syracu-
sium Dionem Plato, multique multos: Nōsque ip̄i,
quicquid ad rem p̄t. attulimus. (Si modo aliquid ar-
tūlīmus) a doctoribus, atque doctrinā instrūcti ad
eām & ornati accessimus. Neque solum vivi, atque
pr̄sentes, studiosos discendi erudiunt atque docēt;
sed hoc idem etiam post mortem monumentis Hē-
rarum affl̄iuntur. Nec enim locus ullus p̄tērmissi-
lus est ab iis, qui ad lēges, qui ad mores, qui ad disci-
plinā reip̄b. pertineret; ut otium suam ad nostrum
negotium contulisse videantur. Itā illi ip̄i doctrinā
studii, & sapientiae dediti, ad hominum utilitatem,
suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamq; po-
tissimum conserunt. Ob eam etiam causam eloqui
copiosē, modō prudēter, melius eit, quām vel acu-
tissimē sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se
ip̄a vertitur, eloquentia vero complectitur eos, qui
bulcum communicatē juncti sumus. Atque, ut ap̄um
examina nō singendorum favorum causā congre-
gantur; sed, cuius congregabilis naturā sīnt, singunt
favos; sic homines, ac multō etiam magis, naturā
congregati, adh̄ibent agendi cogitandiq; solertiam,
Itaque nūl ea virtus, quæ constat ex hominibus tu-
endis, id est, ex societate generis humani, attingat
rerum cognitionem; solivaga cognitio, & jejuna vi-
deatur. Itemq; magnitudo animi, remota communi-
tate, conjunctioneque humanā, feritas sit quādam &
umanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium

*Epaminon-
das dux The-
banus & Lysias
Tarentino
philosophus
Pythagoreus
philosophus
praeceptu in-
stitutus; Dion
Syracusianus &
Platone.*

*Eloquentia
ad communia
tati commoda
utilis quām
contemplatio.
Communia-
tē magis, se-
cundum natu-
ram hominū
esse, quām
cognoscendi
cupiditatem;
ideo enim di-
scimus, ut so-
cietatem adju-
venus, non
ideo conjun-
gimus, ut coe-
noscamus; sed
acutissimā
metaphorā
deces.*

consociatio hominum, atque communitas. Nee verum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatem virtutis, quod ea, quae natura desideraret, conscius sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem & societatem: quod si omnia nobis, quae ad vitium cultumque pertinent, quasi virgulæ divina, ut aiunt, suppeditarentur: tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientia collocaret. Non est ita: Nam & solitudinem fugeret, & socium studiū quereret; tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientia continetur.

Justitiae, an temperantia potius.

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque, semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, quædam partim ita flagitiosa, ut ea ne conservandæ quidem patriæ causâ sapiens facturus sit. Ex Posidonius colligit permulta, sed ita terra quædam, ita obscœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. causâ; nec respub. quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodius tibi habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officiis diligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Et enim cognitionem prudentiamque sequeretur considerata actio: ita sit, ut consideratè agere pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hæc tenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum,

*Nè justum
quidam, quod
non idem de-
cerum. Ex
ipsius justitia
officium aliud
alio honestius.*

ciorum, ex quibus quid cuique præstet intelligi possit: ut prima dñs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debentur. Quibus ex rebus breviter disputatis intellegi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne, an turpe sit, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermisus. Sed jam ad reliquæ pergamus.

Gradus officiorum.

Vendicant
Dñs primum 1
Patria 3
Parentes 3
Pupilli nobis
crediti. 4
Clementes 5
Hospites 6
Cognati 7
Affines 8

De his apud
Gellium,
lib. 5. cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. II.

Argumentum per D. Erasmus Roterod.

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contrâ in honestis utrum honestius. In hoc de alteris duabus premittit, quid utile, quid inutile; tum inter utib⁹ utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantie reprobationem deprecatur, quod à civili vita, quam sæpe prætulerat, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad philosophiam potius, quam aliud studiorum genus: postremo, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

Uel modum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, sat explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rem, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad pias. In quo tum quæci dixi, quid utile, quid inutile; in ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile.

Propositio ar-
gumenti totia-
us hujus
libri.

De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de judicib meo dixero. Quoniam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum reor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirenturque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quādū respub. per eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesq; in eam confrebat. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; esset usquam consilio aut autoritati locus; socios denique tuendæ reipub. summos viros amissisem; nec me agoribus dedidi, quibus esset confectus, nisi iis restituisse, nec ipsum indignis hominē docto voluptibus. Atque utinam respub. stetisset, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quām evertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante respub. facere solebamus, in agendo plus, quām in scribendo, operæ poneremus: deinceps iphis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem respub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ continebant forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere cum animus non posset: in iis studiis ab initio versari etatis, existimavi honestissimè molestias deponere posse, si me ad philosophiæ retulisse. Cui cùm multum adolescens, discendi causa, temporis tribus posteaquam honoribus inservire coepi, mēque totum reipub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat * ab amicorū & reipub. temporibus id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni affectu videmur, ut ea literis mandamus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilem

* Gerebatur.
Caesaris tyran-
nidem nobis.
Socios,
Catonem,
Milonem.

in
agendo, id
est, in dicendo.

forenses in
judicis, sena-
toria in con-
sultationibus.

* Amicorum
& reipub.
temporis.

sapientia? quid præstantius? quid homini melius? *Laus philosophie.*
 quid homine dignus? Hanc igitur qui expectunt, *phia.*
 philosophi nominantur: nec quicquam aliud est phi-
 losophia, si interpretari velis, quam studiū sapientiæ.
 Sapientia autem est (ut a veteribus philosophis defi-
 nitum est) rerum divinarum & humanarum, causa-
 rumq; quibus hæc res continentur, scientia: cuius stu-
 dium qui vituperat, haud sane intelligo quidnam sit,
 quod laudandum putet. Nam sive oblectatio quæritur
 animi, requiesque curarum; quæ conferri cum
 eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt,
 quod spectet & valeat ad bene beatèque vivendum?
 sive ratio constantiæ virtutisq; quæritur; aut hæc ars
 est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur: nul-
 lam verò dicere maximarum rerum artem esse, cùm
 minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum
 consideratè loquentium, atque in maximis rebus er-
 rantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi
 ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesserit?
 Sed hæc, cùm ad philosophiam cohortamur, accu-
 ratis solent disputari: quod alio quidem libro feci-
 mus. Hoc autem tempore tantum nobis declaran-
 dum fuit, cur orbati reipub. muneribus ad hoc nos
 studiū pōtissimum contulissimus. Occurritur au-
 tem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærenti-
 bus, satisne constanter facere videamur, qui, cùm
 percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus
 dissenseremus, & hoc ipso tempore præcepta of-
 ficii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset
 nostra sententia. Non enim sumus hī, quorum vase-
 tur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur.
 Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius, non
 solum disputandi, sed etiam vivendi ratione sublatā?
 Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta es-
 se dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia,
 contraria alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo

*In Hortensio
 qui desidera-
 tur, neque
 fatus.*

*Id quod erat
 Pyrrhoniorum
 omni de re
 ambigentium.*

quod me impedit ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiæ vitantem fugere temeritatem, quæ sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicerô, quanquam in antiquissima nobilissimâque philosophiâ Cratippo autore versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, fini:ima vestris, ignora esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro meritur, & commoditate undecunq; partâ: sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

Quinque igitur rationibus propositis officii persquendi, quarum duæ ad decus honestatēmque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare int̄ se viderentur, honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflectit de via, sensimque eō deductā est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quæ nulla pernicies major hominum vita potuit affterri. Summā quidem autoritate philosophi, severè sane, atque honestè, hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim justum sit, id utile etiam esse censem; itemque quod honestum, * id esse justum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, nem sit utile. Quod qui parum * pro-

*Confusa, id
est, insepara-
bilia re:*

*Cogitatione,
id est, ratio-
ne, distin-
guunt.*

** Idem.*

** perspiciunt.
nem sit utile. Quod qui parum * pro-*

spiciunt, hi s̄p̄e versutos homines & callidos ad-
m̄trantes, eorum malitiam, sapientiam judicant.
Quofum error eripiendus est, omnisque opinio ad
eām * spēm tradueenda, ut honestis consiliis, justisq; * Speciem.
factis, non fraude & malitiā, se intelligent ea, quæ
velint, consequi posse.

Obtendit quæ quaque ex re commoda, aut incommo-
da capiantur, quæ Græci cū xρνσηματα & δργη-
σηματα nominant, colligitque quicquid est ferē
in vita commodi, aut incommodi, id homini ab
homine nasci.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam perti-
nent, partim sunt inanimata; ut aurum, argen-
tum, ut ea quæ gignuntur ē terra, & alia e jūdem ge-
nēris: partim * animata, quæ habent suos impetus, & * Animalia,
rerum appetitus. Et hūm̄ autem alia rationis expertia
sunt, aliaratione utēntia. Expertes rationis sunt equi,
boves, reliquæ p̄cudes, apes, quarum * operā effici-
tur aliquid ad hēm̄inūm usum atque vitam. Ratione
autem utēntium duo genera ponuntur: unum deo-
rum, alterum hominūm. Deos placatos pietas effici-
et, & sanctitas. Prōximē autem & secundum deos, *Diis semper
benefici piū.*
homines hominibus maximē utiles esse possunt. Ea-
rūmque item rerum, quæ noceant & obsint, eadem
divisio est. Sed quia deos nocere non putant; his ex-
ceptis, homines hominibus plurimūm obesse, vel *Homini ab
homine plurimūm vel com-
modis vel in-*
prodeſſe arbitrantur. Ea enim ipſa quæ inanimata *modis vel in-
commodi.*
diximus, pleraque sunt hominūm operis effecta,
quæ nec haberemus, niſi manus & ars accessissent,
nec his sine hominūm administratione uterentur.
Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, *Artes ad
usum vita
excitatae.*
neque agricultura, neque frugum fructūmque reli-
quorūm perceptio, & conservatio, sine opera homi-
nūm, ulla esse potuifset. Jam verò & earum re-
rum, quibus abundaremus, exportatio, & earum,

quiibus egeremus, investitio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides ex terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, æs, argentum, ostenderentur penitus abdita, sine hominum labore & manu. Tecta vero, quibus & frigoriis vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cedissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Addc ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ, unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipientur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuimus. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam & qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaq; bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ usus possunt esse, capiuntur. Quid enumetem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim regis subveniret? quæ esset oblectatio valentum, qui vi-
ctus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exulta hominum vita, tantum distittæ victu & cultu bestiarum. Urbes vero sine hominum cœtu non potuissent nec edificari, nec frequentari. Ex quo leges moræque constituti, tum juris æqua descriptio, certaq; vivendi disciplina, per quas bene beatèque vivitur. Quas res, & mansuetudo animorum

* Equos.

* Ministrarent.
Distitit, id est, distare corporis; aut lege, distat.

animorum consecuta, & verecundia est: esse tamenque est, ut esset vita munitor, atque mendando, & accipi-
endo, permittandisque facultatibus, & commodis,
nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus quam
necessitatem est. Quis enim est, cui non perspicua sint il-
la, quæ pluribus verbis à Panatio commemoratur,
Neminem neque ducem in bello, nec principem do-
mi magnas res & saltares, sine hominum studiis
gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themis-
tocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos
negat sine adjumentis hominum tantas res efficer-
potuisse. Utitur in re non dubia testibus non neces-
sariis. Atq; ut magnas utilitatem adipiscimur conspi-
cione hominum, atque consensu: sic nulla tam de-
testabilis pestis est, quæ non homini ab homine na-
scatur. Est Dicæarchi liber, De interitu hominum,
Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris
causis, eluvionis, pestilentia, vastitatis, belluarum
etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu do-
cat quædam hominum genera esse consumpta: de-
inde comparat, quanto plures deleti sint homines
hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus,
quam omni reliquâ calamitate. Cum igitur hic locis
nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum
hominibus & profane, & obsoni, proprium hoc statu-
esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad
usus suos adjungere. Itaque quæ in rebus inanimis,
quæq; in usu & tractatione belluarum fiunt utilitez
ad hominum vitam, artibus & a tribuuntur operosis.
Hominum autem studia ad amplificationem nostra-
rum rerum promptæ ac parata, vigorum præstantium
sapientia & virtute excitantur. Etenim virtus sed
omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in
perspicio, quid in quaue re verum sincerumque
sit, quid consentaneum cuique, quid consequens ex
quo quæque gignantur, quæ cujusque rei sit causa.

Alterum

Themistocles,
Pericles, duces
Atheniensis.
Cyrus, Persa-
rum tyrranus.
Agesilaus,
Lacedemonia-
rum dux.
Alexander,
Macedonum
rex.

et Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Gr.
 - et adhuc nominant, appetitionesque, quas illi organi
 zum morbos, et adhuc perturba-
 tiones, et adhuc
 affectiones, nonnullae pas-
 siones verber-
 runt.

obedientes efficeret rationi. Tertium, iis, quibuscum
 incongregiamur, uti moderate & scienter; quorum
 studiis ea, quae natura desiderat, exulta cumulatio
 habeamus: per eos denique, si quid importetur no-
 bis incommodi, propulsimus; ulciscamurque eos, qui
 nocere nobis conati sunt; tantaque poenam afficiamus,
 quantam aequitas humanitasque patitur. Quibus
 autem rationibus hanc facultatem adsequi possumus,
 no hominum studia complectamur, eaque teneamus
 dicemus; neque ita multo post: Sed pauca ante di-
 cenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramq;
 partem, vel ad res secundas, vel adversas, quis igno-
 rare Nam & cum prospere statu ejus utimur, ad op-
 eratos exitus pervehimur: & cum reflavit, affligimur.
 Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores ha-
 bet: primum ab inanis procellas, tempestates,
 naufragia, ruinas, incendia; deinde a bestiis iactus,
 morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariores. At
 vero interitus exercituum, ut proxime trium, sepe
 multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac
 singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque
 ab eis bene meritorum sepe civium expulsiones, ca-
 lamitates, fugæ; rursisque secundæ res, honores, im-
 peria, victoræ, quanquam fortuitæ sunt, tamen sine
 hominum operibus & studiis neutram in partem ef-
 fici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quo-
 tam modo hominum studia ad utilitates nostras al-
 licere atque excitare possumus. Quæ si longior fue-
 rit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur,
 ita fortassis etiam brevior videbitur.

Trium, Pon-
 pei in The-
 Petrei in
 Hisp. filio-
 rum Pomp.
 Expulsus
 Camillus.
 Phœnion da-
 matus.
 Cæsars inuidia
 Scipio.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quæm-
 piam magistratu dignum putent, eisq; parere velint.
 Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad
 cœum augendum, atque honestandum, aut bene-
 volentia

volentia gratia faciunt, cum aliqua de causa querentiam diligunt; aut honoris, si cuius virtutem suscipiunt, & si quem dignum fortuna quam amplissimam putant; aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt, aut contra quibus aliquid expectant, ut cum reges, popularisve homines largitiones alias proponunt; aut postremo, pretio, aut mercede ducuntur: quae sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & illis qui eam tenentur, & illis qui ad eam configere conantur. Male enim se res habet, cum quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnumquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus quae virtuti propiores sunt dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis praestantia, aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur; aut spe largitionis promissio, nique capti; aut postremo (ut saepe in nostra re-publica videmus) mercede conducti.

Utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari: metui, tum turpe, tum minime tutum.

Rerum autem omnium nec aptius est quicquam alienius, quam timeri. Praeterea enim Ennius, *Quem metuunt, oderunt: Quem quisque odit, perisse exceptit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obsertere; si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nee verò hujus tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat, quantum odium hominum ylet ad pestem; sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis me-

*Meronerius
bonos turpis-
simus.*

*Amoris vi-
um, rusea
magistratu-
rum odium,
pestis.*

*Casarū tyran-
ni interitus,
Malus deu-
tunitatis ex-
sus mersus.*

tus: contraque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coerebent, si sanè adhibenda savitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui vero in libera civitate ita se instruunt, ut maestri sint, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges aliquibus opibus, quamvis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem mortis sunt intermissæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latissimè pater, neque ad incolumentem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur; ut metus absit, charitas retineatur: Ita facillime, quæ volumus & privatis in rebus, & in repub: consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuuntur, eosde metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Diönysum? quo crucifixu timoris angi solitum, qui, cultros mertuens tolosos, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligenter, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threicis, districto gladio jubebat anteire; præmittebatque de filiis suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquireret. Omiserum, qui fideliores & barbarum, & stigmatum putaret quam conjugem! Nec cum se fessili: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfactus. Nec raro illa vis imperii tanta est, quæ, prudenter metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cuius est præter exteros nobilitatem crudelitas: qui non ex insidiis inceperit, ut is, quem modò dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster: sed in quem univera Agrigentinorum multitudine impetu fecerit.

Quid

Dionysius,
 Syracusarum
 tyranus.
 Alexander
 Pheræus.
 Apud Thra-
 eas, frons sti-
 gmatibus
 compuncta,
 nobilitatu-
 oris insignis:
 apud alios
 seros signis
 iudicatos.

Nobilitate
 adeo, ut etiam
 in proverbiis
 abicitur, Pha-
 laridis im-
 perium.
 Tunc.

Quid Macedones? Nónne Demetrius reliquerant, universique sed ad Pyrrhum conculcrunt? Quid? Lacedemoniorū in iusto imperantos, nónne repente omnes fere socii defecuerunt, spectatoresq; se octos præbuerunt Eucratōe calamitatis? Externa libentius in tali re, quām domestica recordor. Veruntamen quādū in imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non in iuriis, bellis aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant belliōrum aut milites, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Sennacis. Nostri autem magistratus imperatorēsq; ex illa hacre maximam laudem capere studebant; si provincias, si socios & equitatem & fide defendiſſent. Itaque illud, patrocinium orbis terrarū verius, quām imperium poterat nominari. Sennacis hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; post verō Syllā victoriā, penitus amissimus. Desitum est enim videri quicquam in sociis iniquum, cum extiſſet etiam in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secura est honestam causam non honesta victoria. Est enim aulus dicere, hæſta posita, cum bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certe ciuitatum, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam foediore, non solum singulorum ciuitatum bona publicaret, sed universas quoq; provincias regionesq; uno calamitatis genere comprehendere. Itaque yexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea urbe triunphare, sine qua nunquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorare nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur plectiſſur. Nisi enim multorum inaptunita scelera culifſemus, nunquam ad unum tanta perveniret licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum

Defectio
Macedonum
à Demetrio
rege superbo
ad Pyrrhum
humanum.

Lacedemoni
ob superbiā
à sociis defor-
ti, contra The-
banos pugna-
turi.

P. R. imperi-
um charitatem
autem, fa-
vitudinem amif-
sum.

Sylla victoriā
crudelitas in
Marianos.

Desitum est
pro defit, elo-
gant, ut cum
primum est,
quicquid est.

Caſar Syllā
crudelior.

Massiliam
Gallia Nar-
bonensis libet
P. R. amica,
cujus imago
in triumpho
circumdata.

Sol vidisset,
proverbialiter

ad multos improbos venit hæreditas. Nec vero unquam bellorum ciyilium semen & causa deerit, dum homines perdi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post a sceleratore hasta eadem non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit questor urbanus. Ex quo debet intelligi, calibus premis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò stant & manent, siue ipsi jam extrema scelera metuentes rem verò publicam penitus amissimus. Atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositū) dum metui, quam charæ esse & diligi maluimus. Quæ si populo Rom. in iustæ & imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benevolentie vim esse magnam, metus imbecillum; sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus facilimè eam, quam volimus, adipisci cum honore & fide charitatem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituendam accommodandum est, a multis sine opus sit, an satis sit a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque & primum & maxime necessarium, familiaritates habere fidias amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos & mediocres viros; eaque utrisque propemodum comparanda. Honoore, & gloriâ, & benevolentia civium fortasse non æquè omnes eagent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cæterâ, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia, alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimum.

*Exemplum à
majora.*

Vide *Lalium*
*Cic. de amici-
zia, & duos
libros Cic. de
gloria.*

Hinc maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentia, fides & admiratione.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo; si fide habet; si cum admiratione quādā honore nos dignos putat. Hzc autem (si est simpliciter breviterq; dicendum) quibus rebus, parvuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est aliud quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam induere possimus.

Que res homini multitudinis benevolentiam conservat.

A C primum de illis tribus, quæ ante dixi benevolentie praæcepta videamus; quæ quidē beneficium capitur maxime. Secundo autem loco beneficium voluntatis, benevolentia moveret, etiam si res forte non superpetuit. Vehementer autem amor multitudinis comovetur ipsa fama & opinione liberalitatis, beneficentie, iustitiae, fidei, omniumq; earum virtutum quæ pertinent ad manutudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum honestumque diximus, quia per se nobis placet, animosq; omnium natura & specie suâ commovet, maximèq; quali perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimus. Atq; hæ quidē sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjuncta cum iustitia, prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quād nos arbitramur; quosq; & futura proprieitate credimus, & (cum res agatur, in discriminēque ventū sit) expedire rem, & consiliū ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utile veramq; prudentiam. **J**ustis autem, & fidis hominibus, id est, viris

virtus bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fratribus in injuryæ que suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitrantur. Harum igitur quarum ad fidem faciendam negotia plus possit, quippe cum ea sine prudentia latius habeat autoritatis prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior & callidior est, hoc invisor & suspicere, terrata opinione probicatis. Quamobrem intelligentia justitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentia multum poterit, sine justitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis admiratus, cur tunc inter omnes philosophos contaret, si meque ipso habeat disputatum sit, qui unum habet, omnes habent virtutes, nunc ita se jungant, quia possit quicquam, qui non idem prudens sit, n

*Aliter in ex-
stus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limitatur in di-
scutitionibus, ali-
zerae pre-
cipiendo aut
abortione
sequitur.*

putatione, habentias, illa, cum ad opinionem com-
muniem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur ut alios fortius
alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popula-
ribus enim verbis est agendum, & usitatis, cum lo-
quamur de opinione populari, idque eodem modo
fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

*Quare multitudo nis admirationem moueat, qm
contra contemptum.*

Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinuerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicarentur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterunt. Separatim autem in singulis, si perspicuerint nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efficerunt laudibus, in quibus extollunt se excellentes quædam & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos & contemnunt, in quibus nulla virtus, nihil animi

nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis male existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri profunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facile possunt ob sistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sèpe majores partes animi à virtute detorquent, & dolorum cum admoventur facies, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiae, paupertas, omnes homines vehementissime permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo, magnóq; despiciunt, cumque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinémque virtutis? Ergò & hæc animi despiciencia admirabilitatem magnam facit: & maximè justitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica *justissa*.

*Nec sibi nec
alii utiles,
proverbiu-*

ūdys

*Admiratio &
continentia.*

*Voluptates,
domina blan-*

dissimæ.

Admiratio &

magnanimi-

tate.

*Admiratio &
justissa.*

A pecuni-

rum contem-

ptu.

igni specia-

tum.

Jusitiae opinio ad omnes vita partes necessaria.

A minore exemplum.

Leges latronum, inter ipsos.

Bargulus & Viriatus latrones, ob aquitatem opinionem distissimi.

Cesserunt, verecundè, cum victimos sacrificet.

Usurpatur, id est, vulgo nominatur.

Herodotus in Thalia & Clio.

Jusitiae opinio primum reges fecit.

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri fetas. Ergò etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiae necessaria est, eōq; etiam magis, quod, si eam non habebunt, injusti habebuntur; & nullis præsidiis septi, multis afficiuntur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiae vivere. Nam qui eorum cuiquam, qui unā latrocinantur, clam furatur aliquid aut eripit, is sibi nē in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam disperiat, aut occidetur à sociis, aut relinqueatur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatorēsque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis justitiae sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostri s servandæ justitiae causâ videntur olim bene mortali reges constituti: nam cum premiceretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem configubiebant virtute præstantem: qui, cum prohiberet injuriā tenuiores, æquitate constitueret à summos cum insimis pari jure retinebat. Eadēque constituendā legum fuit causa, quæ regum. Jam semper quæsium est æquabile, neque enim

aliter esset jus. Id si ab uno justo & bono viro conse-
quebantur, eo erant contenti: cum id minus contin-
geret, leges sunt inventae, quae cum omnibus semper
una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc qui-
dem perspicuum est, eos ad imperandum deligi so-
litos, quorum de iustitia magna esset opinio mul-
titudinis. Adjuncto vero hoc, ut iidem etiam pru-
dentes haberentur, nihil erat, quod homines his au-
toribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni
igitur ratione colenda & retinenda iustitia est, tum
ipsa propter se (nam aliter iustitia non esset) tum
propter amplificationem honoris & gloriae. Sed ut
pecuniae querendae non solum gloria est, sed etiam col-
locandae, quae perpetuos sumptus suppeditat, nec so-
lum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & que-
renda, & collocanda ratione est. Quanquam praeclarus
Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi
compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut qualis
haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, &
inani ostentatione, & ficto non modo sermone sed
etiam vultu stabile se gloriam consequi posse rentur,
vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque eti-
am propagatur: facta omnia celeriter, tanquam flos-
coli, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse
diuturnum. Testes sunt vermulti in utramque partem; Nihil suatum
diuturnum.
sed brevitatis causam, familiam erimus contenti unam: Ti-
berius enim Gracchus, Publili filius, tamdiu laudabi-
tur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At
eius filii nec vivi probabantur a bonis, & mortui ob-
tinent nomen jure celsorum. Qui igitur adipisci veram
gloriam volet, iustitiae fungatur officiis. Ea que essent,
dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales si-
mus, tales esse videamur; et si in eo ipso vis maxima
est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam
præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate
habet causam celebritatis, & nominis, aut a patre acce-

*Nobilibus
curandum, ne
quid majorum
imaginibus
indignum
committant.*

ptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; & , tanquam in clarissima luce veretur, itâ nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi simulac juvenes esse cœperunt , magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod cō firmiore animo facient , quia non modò non invidetur illi ætati, verū etiam favetur.

*Adolescentes quibus rebus populo primū
commendentur.*

*Cesariana &
Pompeiana.*

*Cic. filius a
p. praefectus.*

*Commendatur
in adolescenti
modestia, pie-
tas in paren-
tes, benevo-
lentia in suos.*

Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud maiores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum , cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cūm te Pompeius alæ alteri præfecisset , magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebante, equitando , jaculando , omniāque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quam corporis: sic hæ res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiore sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiuntur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes , qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ conulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt

afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi *Familiaritas* delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam *cum bonis las-*
datur. ad opinionem & innocentiam, & juris scientiam, P. *Craffus adole-*
scens accedit i- Mutii commendavit domus. Nam *Lucius quidem* *one. Cr. min* *nobilis in* *nobiliterus.* Craffus, cum esset admodum adolescentis, non ali-
unde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloria. Et
quā ætate qui exercentur, laudibus affici solent;
ut de Demosthene accepimus: eā ætate L. Craffus
ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude
meditari. Sed cū duplex sit ratio orationis, qua-
rūm in altera sit sermo, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis
majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile
dictu est, quantopere conciliet animos homi- num comitas, affabilitasque sermonis. Extant epi-
stolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad *Affabilitas.* *Cassandra, & Antigoni ad Philippum, trium pru-*
dentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præ-
cipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam allicit, militesque, blandè ap-
pellando, sermone deliniant. Quæ autem in multi-
tudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe uni-
versam excitat gloriam. Magna est enim admiratio *Eloquentia.* *copiosè sapienterque dicentis: quem qui audiunt,* intelligere etiam, & sapere plus quam cæteros arbitrantur. Si vero in oratione mista modestia
gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis si ea sunt in adolescenti. Sed cum sint plurima cau-
sarum genera, quæ eloquentiam desiderant; mul-
tique in nostra repub. adolescentes & apud judices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sunt;
maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio du-
plex est. Nam ex accusatione & defensione con-

*Maxima ad-
miratio elo-
quentiae exaci-
tatur in judi-
ciss.*

*Raro accusan-
dum, & qua-
serum.*

*contra Al-
bium.

ss th.

et me

mt

*Bratus accusa-
tus benevolentia.*

*Scelerum, ac-
cusatere innoce-
ntium humanum,
defendere ali-
quando nocen-
tem.*

16

stat: quarum etsi laudabilius est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulò ante dç Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Etiam P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cùm seditionis & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut reipublicæ causâ, ut duo Luculli, aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro * Albutio Julius Cæsar. In accusando etiam Manlio, L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certé. Sin erit, cui faciendum sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cuius inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum: modus tamen adsit. Durienim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur.

Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris ciyilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, nè quem unquam innocentem judicio capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, à natura ad salutem hominum, & ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium impiumque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Judicis est, semper in causis verum sequi; partoni, nonnunquam verisimile, etiamsi minus sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cùm de philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Pánætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defensionibus; eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis ali-

cujus

cujuſ opibus circumveniri, urgerique videatur: ut nos & ſæpe aliaſ, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ (ut ſcis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

Ed expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad gloriā adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum eſt. Cujus eſt ratio duplex. Nam aut operā benignè fit indigentibus, aut pecuniā. Facilior eſt hæc posterior, locupleti præſertim: ſed illa lauтор, ac ſplendidior, & viro forti clarōque dignior. Quanquam enim in utroque in eſt gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depremitur: largitiōque, quæ fit ex re familiari, fontem ſipium benignitatis exhaustit; ita benignitate benignitas tollitur, quā quod in plures uſuſ, eò minuſ in multos uti poſſis. At, qui operā, id eſt, virtute & induſtria, benefici & liberales erunt, priuū quod pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde conſuetudine beneficentia paratores erunt, & tanquam exercitatores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epiftola quadam Alexandrum filium Philip- pus accuſat, quod largitione benevolentiam Macedonum conſectetur. Quæ te (malum!) inquit, ratio in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniā corrupiſſes? An tu id agis, ut Macedones non te regem uuum, ſed miniftrum & præbitorem putent? Bene miniftrum, & præbitorem, quia ſordidū regi: Melius etiam, quod largitionem corruptelam dixit eſſe. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem ſemper expectandum paratiō. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quāmobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas quæ con-
ſit ex opera & induſtria, & honestior fit, & latius

*Largitiones
immoderatae
ex re familiari
multi de
cauſis uitan-
da.*

pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam in-
men est largiendum; nec hoc benignitatis genus om-
nino repudiandum est: & sepe idoneis hominibus in-
digentibus de re familiari impertiendum, sed diligen-
ter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effu-
derunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius,
quam quod libenter facias, curare, ut id diutius face-
re non possis? Atque etiam sequuntur largitionem
rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bo-
nis manus afferre coguntur. Ita, cum, benevolentia
comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta
studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta
odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita
claudenda est res familiaris, ut eam benignitas ape-
rite non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus.
Modus adhibeat, isq; referatur ad facultates. Om-
nino meminisse debemus id, quod à nostris homini-
bus sepiissime usurpatum, jāmq; in proverbii consuetu-
dinem venit, Largitionem fundum non habere. Et
enim quis potest esse modus, cum & idem qui con-
sueverunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo
sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicu-
tur, alteri liberales. Prodigii, qui epulis, & visceratio-
nibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venatio-
niumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, qua-
rum memoriam aut brevem, aut nullam sine relieturi
omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut ca-
ptos à predomibus redimunt; aut ex alieno suscipiunt
amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adju-
vant; aut opitulantur vel in re querenda, velaugenda.
Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in
eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præ-
clarè, illud absurdè. Est enim mokus in laudanda ma-
gnificentia, & apparatione popularium munerum
taliūmq; sumptuū facultatem, fructum divitiarum
putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius

*Adagium à
dolio perzuso
translatum:
quod ut insu-
ſa aquā nun-
quam imple-
tur; ita nec
populus lar-
gitionibus.*

Prodigi qui. tur, alteri liberales. Prodigii, qui epulis, & visceratio-
nibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venatio-
niumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, qua-
rum memoriam aut brevem, aut nullam sine relieturi
omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut ca-
ptos à predomibus redimunt; aut ex alieno suscipiunt
amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adju-
vant; aut opitulantur vel in re querenda, velaugenda.
Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in
eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præ-
clarè, illud absurdè. Est enim mokus in laudanda ma-
gnificentia, & apparatione popularium munerum
taliūmq; sumptuū facultatem, fructum divitiarum
putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius

Liberales qui

exempla

exempla pauca posui, multò & major videtur & certior. Quanto Aristoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum *non admitemur, quæ sunt ad multitudinem deliniendam; at si, qui ab hominibus obseruantur, si emere aquæ sextarium minâ cogereantur, hoc primò incredibile nobis videri, omnésque mirari: sed, cum *attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis, infinitisque sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsaq; illa definitio multitudinis ad breve tempus, exiguumque duratura sit, eaque à levissimo quoq; animo, in quo tamen ipso, una cum satieta, memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea quæ sunt judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveteratè jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postularetur. Itaq; & P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis, functus est ædilitio maximo munere; & paulò post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Muttio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius; multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placet, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiae: Nam Mamerco, hominum ditissimo, prætermisso ædilitatis, consulatus repulsam attulit. Quare & si postulatur à populo, bonis viris si non deiderantibus, attamen approbantibus, faciendū est; modò proficitatibus; nos ipsi ut fecimus: & si quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur;

* Non admitemur cum contemptu, aut lege admitemur. * attendunt.

Honestus de causis facienda nonnumquam largitiones, sed modica.

Mos antiquius decimam partem Herculi consecrare, ut ditescerent: unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

ut

ut Oresti nuper prandia in semitis decimæ nomine, magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Seio vi-
tio datum est, quod in caritate annoniæ esse modium populo dedit. Magnâ enim se, & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoriibus emptis reipub. causâ, quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publpii Clodii conatus furorēque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philip-
pus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imprimisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò no-
minavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensa meliores sunt, muri, navalia, por-
tus, aquarum ductus, omniq; quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratioria sunt. Theatra, porticus, nova templæ, vere-
cundiūs reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem mul-
tum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græ-
ciz vituperabat, quod tantam pecuniam in præclaræ illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in his libris, quos de reipub. scripsi, diligenter est disputa-
tum. Tota igitur ratio talium largitionum genere
vitiosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa &
ad facultates accommodanda, & mediocritate mo-
deranda est.

Qui citra ul-
tas largitiones honorum
funt conse-
cuti.

Nostro anno,
Emphasis
est.

Qyibus in re-
bus sumptus
hujusmodi re-
cti ipsi collo-
cantur.

Propylæa
Minervæ, id
est, vestibula
sumptuosissi-
mæ attulere
Pericli,
¶ dum.

Private

privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.
 Nillo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quæ sunt, nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut nè affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius,

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

*Ad succurrendum
dum
res
que
nandim.*

*Carmen adno-
minationibus
& contrariis
reciprocatione
decentissimum.*

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eocum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas; eðeq; ñam studio sius plerique laudant, quod summi cuiusq; bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quām plurimis afficiamus, quorum liberis posterisque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim immorem beneficij oderunt: eāmque injuriā in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri; eāmque, qui faciunt, communem hostem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigen- do non acerbum: in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure suo

con-

concedentem; a litibus verò, quantum liceat; & ne adducatur scio an paulo plus etiam, quam liceat, abhorrentem.

Paululum alius Est enim non modò liberale, paulum nonnunquam nasset. de suo jure con- de suo jure decadere, sed interdum etiam fructuo-
cedere liberali- sum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quanti fini-
tati species.

*Hospitalitas
publicè priva-
tumque utili-
ad multa.*

Cimonis hospitales in conviviles suos.

*Antiquus in
presto habita
jurisprudentia.*

In altero beneficentia genere, quod operis constat, multum valere jurisprudentiam, longe plurimum eloquentiam.

Quæ autem operæ, non largitione, beneficiadantur; hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodefe quamplurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclaras mitorum, tum quam optimè constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio; quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est; idque eō indigens,

& ne add eo tempore hoc contigit, cùm is esset, qui omnes *Laudat*
 antem *superiores*, quibus honore par esset, scientiā facile *Sulpitium*.
 inquam nū esset. Hæc igitur opera grata multis, & ad benefi-
 cium adstringendos homines accommodata. Atq; huic
 quam finitima est dicendi gravior facultas, & gravior,
 ut illi & ornati. Quid enim eloquentiā laudabilis & *Eloquentia*
 libet, & stabilius, vel admiratione audientium, vel spe
 mirum indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? .
 à The. Huic quoque ergo à majoribus nostris est in toga di-
 ut mihi principatus datus. Diserti igitur hominis, & *Turpis merce-*
 homi, facile laborantis, quodque in patriis est moribus, *naria eloquen-*
 etiam multorum causas & non gravatè & gratuitò defen-*tia*.
 libera- dentis, beneficia & patrocinia latè patent. Admone-
 am ve- bat me res, ut hoc quoque loco intermissionem elo-
 volunt, quæcūz, nè dicam interitum, deplorare; nisi vere-
 ibus & ter, nè de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen
 em A. videmus quibus extinctis oratoribus, quām in pau-
 em fu- cies, * quantò in paucioribus facultas, quām in * quām.
 omnia multis sit audacia. Cùm autem omnes non possint, *Ex levioribus*
 i suam nè multi quidem, aut jurisperi esse, aut diserti; li- *quoque operi*
 cit tamen operā prodeesse multis, beneficia peten-*gratiam con-*
 tem, commendantem judicibus, aut magistratibus,
 plurimum gratiæ consequuntur, latissimèque eorum
 manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est
 enim in promptu) ut animadvertant, cùm alios ju-
 vare velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos
 edunt, quos non debent; aut eos, quos non expe-
 dit: si imprudentes, negligentæ est; si scientes, te-
 meritatis. Utendum etiam est excusatione adversus
 eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare
 id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere po-
 nabis: * cæterisque operis & officiis erit; quod vio- * certisque.
 quum est, compensandum.

Aut vitanda,
aut mitiganda
offensio.

*Operam apud tenues & bonos rectius, quam apud
locupletes collocari: nulli tamen nisi iusta in
præstandam esse.*

*In juuandis
hominibus mo-
res spectandi,
non fortuna.*

*Gratiam qui
reuerit haber-
& in eo quod
habet reuerit.*

*Pasper gratius
esse potest ani-
mo, si non re-*

*Beneficium
apud bonos
rectius, quam apud
locupletes col-
locandi.*

Sed cum in hominibus juuandis, aut mores spectandi, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive, itaque vulgo loquuntur, se in beneficiis collocandi mores hominum, non fortunam sequi. Honestatio est: sed quis est tandem, qui in opere & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam formati & potentis? A quo enim expeditior & celerius remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertisendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicunq; dixit, Peticu-niam qui habeat, non reddidisse; & qui reddiderit, non jam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsis, quamvis aliquid magnum acceperint, æque etiam a se aut postulari, aut expectari aliquid suscipiantur. Patrocinio vero se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat, non modò illi, qui est meritus, sed etiam illis, a quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studeat. Neque verò verbis auget suum munus, si quo fortis fungitur, sed etiam extenuat. Videndumq; illud est, quod, si opulentum fortunatumq; defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia: si autem inopem, probum tamè, & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni-

Contentio-
nem, id est,
consultatio-
nem, & col-
lationem.

generi satisfacere possimus. Sed, si res in contentio-
sem veniet, nimisrum Themistocles est autor adhi-
bendus; qui cum consuleretur, utrum bono viro pau-
peri, an minus probato diviti filiam collocaret: Ego,
inquit, malo virum, qui pecuniam egeat, quam pecu-
niam, quae viro. Sed corrupti mores, depravatiq; sunt
admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad
unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse ad-
juvat, qui habet: ne id quidem semper. Sed fac ju-
vare: poterior sane sit, honestior verò quo modo?
Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant divitiae,
quod minus juvetur, modo ne adjuvent: sitq; omne
judicium, non quam locuples, sed qualis quisque sit.
Extremum autem praeceptum in beneficiis, operaque
danda est, ne quid contra equitatem contendas, hec
quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ
commendationis & famæ, est justitia: sine qua nihil
potest esse laudabile.

say not have enough for thy
liberalitas in universam multitudinem modice
exercenda; exactiones, non nisi in justa necessitate.

Ed quoniam de eo genere beneficiorum dictum
Sest, quae ad singulos spectant: deinceps iis, quae ad
universos, quaeque ad rem publicam pertinent, dis-
putandum est. Eorum autem ipsorum partim e juri
modi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim,
singulos ut attingant, quae sunt etiam graviora. Dan-
da est opera omnino, si possit, utrisque, nec minus, ut
etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut profit,
aut certe ne obsit reipub. C. Helii & P. Gracchi
frumentaria magna largitio fuit; exauriebat igitur
ararium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis, &
plebi necessaria; ergo & civibus, & reipublicæ saluta-
ris. Imprimis autem videndum erit ei, qui rem
publicam administrabit, ut suum quisque teneat,
neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

*Antiquari,
id est, collis, &
abrogari.*

*Capitalis, id
est, ad extre-
mam pernici-
em spectans.
* tuerentur.*

*Exaltatio tri-
butorum vi-
tanda.*

** tamen.*

Pernicione enim Philippus in tribunatu, cum legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passu est, & in eo vehementer se moderatum praebuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male. Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad equationem bonorum pertinens, quæ peste quæ potest esse major. Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuique * tene- rentur, respub. civitatēsque sunt. Nam eis duce naturā congregabantur homines; tamen spe cu- stodiæ rerum suarum, urbium praesidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores no- stros saepe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assidui- tatēmque bellorum, tributum sit conferendum: idq; nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin qui necessitas hujus muneris alicui reipub. obvenient, (malo enim alteri, quam nostræ ominari; neq; tan- tū de nostra, sed de omni repub. dispuo) danda erit opera, ut omnes intelligent, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui tempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum quæ- lis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tantum locus attin- gendus fuit.

*Ad gratiam multitudinis comparandam, maxime
valere abstinentiam: contraque ex invasione
Alieni, summam existere perniciem.*

*C*upit autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiae pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Sam- nis, ad illa tempora fortuna me servasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quædem multa secula expectanda fuerunt: modò enim hoc

hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facile
pator tunc potius Pontium fuisse, siquidem in illo
tacum fuit roboris. Nondum centum & decem anni
sunt, cum de pecuniis repetundis a Lucio Pisone la-
ta est lex, nulla antea cum fuisse. At vero postea tot
leges, & proximæ quæque duriores, toga rei, tot dam-
nati, tantum Italicum bellum propter judiciorum
metum excusatum; tanta, sublatis legibus & iudiciis,
expilatio direptioq; sociorum, ut imbecillitate alio-
rum, non nostrâ virtute valeamus. Laudat Africa-
num Panætius, quod fuerit abstinentis. Quidni * lau-
detur? Sed in illo alia majora. Laus enjâ abstinen-
tiae non hominis est solum, sed etiam temporum illo-
rum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima,
potius est Paulus; tantum in ærarium pecuniae in-
venit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tribu-
torum. At hic nihil in domum suam intulit, præter
memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem
Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversa.
Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mum-
mius, nunquid copiosior, cum copiosissimam urbem
funditus sustulisset? Italiam ornare quam domum su-
am maluit. Quanquam, Italiam ornata, domus ipsa mihi
videtur ornator. Nullum igitur vitium est tetricus
(ut ed, unde egressa est, referat se oratio) quam avari-
tia, præsertim in principibus, & rempub. gubernan-
tibus. Habere enim quæstui rempub. non modò tur-
pe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque,
quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ
re alia, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non
solum Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis po-
polis prædictissime. Nullâ autem re conciliare facilius be-
revolentiam multitudinis possunt si qui reipublicæ
præsunt, quam abstinentiâ, & continentiâ. Qui
vero populares esse volunt, ob eamque causam
aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedi-

Ab hoc Tri-
buno Pleb.
primum lata
lex de repe-
tundis, Censâ
rino & Ma-
nilio Coss.

Africani ab-
stinentia.

Val. Max. de
abstinentia.

Pauli & Emi-
lii in vitoria
Persoi absti-
nentia.

Lege Plutar-
chum.

Scipio & Emi-
lianu, qui
Africanus
minor.

* Laudet.
Mummius
Achaicus e-
versa Corin-
tho ab omni
præda absti-
nuit.

Oraculum
Sparta reddi-
rum,

Αφιλοχρη-
ματία
Σπάρτων
δλεῖ, ἀλλο
γενή.

Spartam cu-
piditas ex-
pugnabit,
adstudnibit.

Condonan-
tar, remis-
suntur.

*Quæ calamiti-
tates ex infu-
sti largitis-
nibus.*

*Arati saluta-
re exemplum.
* alias, Mc-
thodeum.
Historia ex-
tat apud Po-
lybium.*

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus con-
donandas putant, ii labefactant fundamenta reipub.
Concordiam primum tollunt, quæ esse non potest,
cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniae; de-
inde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum
cuique non licet. Id enim est proprium (ut suprà dixi)
civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non sollicita su-
rei cuiusque custodia. Atque in hac pernicie reipub.
nè illam quidem consequuntur, quam putant graci-
am. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui dati,
etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in
pecuniis creditis occultat summum gaudium, nè vide-
tur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit in-
riam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Ne-
si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quām illi,
quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam va-
lent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere.
Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis in-
nis, aut etiam seculis antè possesum, qui nullum ha-
buit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propte-
hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum Epho-
rum expulerunt: Agin regem, quod nunquam ante
apud eos acciderat, necaverunt. Ex cōque tem-
pore discordiæ feceritæ sunt, ut tyranni existerent, &
optimates extirpantur, & preclarissimè consti-
tuta respub. dilaberetur. Nec verò ipsis ipsa cecidit,
sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus
malorum, quæ à Lacedæmoniis profecta manarum
latiūs. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi
summi viri filios, Africani nepotes, nōnne agrari-
contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyoni-
us jure laudatur, qui, cùm ejus civitas quinquaginta
annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicy-
onem, clandestino introitu urbe est potitus: cùm
tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, se-
centos exules, qui fuerant ejus civitatis locuple-
tissimi

tissimi, restituit; remque pub. adventu suo liberavit. Sed, cum magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniā, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integrum ad redditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemaeum suum hospitem venit, qui tum regnabat aker post Alexandriam conditam; cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, à Rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecuniā adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: * perfectisq; æstimandis possessionibus, ut * persuaderet aliis, ut pecuniam accipere malent, & possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, constitutā concordiā, sine querela discederent. O virum magnum, dignumque qui in nostra Rep. natucesset! Sic par est agere cum civibus: non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: Eāq; est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atque omnes æquitate eādem continere. Habitant gratis

* Præse-
citurque.
* & ut per-
suaderent.

Stomachatur
Cicero nonnihil
etiam priuato
dolore.
Divisio ergo-
rum indigna.
Exaggerat
condonationem
aris alieni.

in alieno. Quid ita^s ut, cum ego emerim, ædificârim, tuear; impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, nè sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempub. continet, quam fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum est, quam me consule, nè solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublatâ, solvendi necessitas consecuta est. At vero hic * noster vîctor, tunc quidem vîctus, quæ cogitârat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare; etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur: imprimisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitatem suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel * tenenda vel recuperanda absit invidia. Præterea, quibusunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant imperio, agris, ve-
stigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud maiores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nupet est mortuus, duo præcepta

* nunc.

Casar aeriter
taxatus.

* tuenda.

cepta censem est à Panætio prætermissa; valetudinis Panætius à Cr-
ceratione defensus
contra Ami-
patum. curationem, & pecuniam: Quas res à summo philo-
sopho præteritas arbitror, quod essent faciles: fund-
certè utiles.

*Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum
paranda, tum tuenda.*

Sed valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, &
observatione, quæ res aut prodest soleant, aut
obesse; & continentia in victu omni, atque cultu,
corporis tuendi causâ, & prætermittendis volupta-
tibus; postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc
pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis re-
bus, à quibus abest turpitudo; conservari autem di-
ligentiâ, & parsimoniâ, iisdem etiam rebus augeri.
Has res *commodissimè* Xenophon *Socratus* per-
citus est in eo libro, qui *Oeconomicus* inscribitur:
quem nos ista ætate cùm essemus, quâ es tu
nunc, è Græco in Latinum convertimus.

*Oeconomicus,
id est. de fa-
milia adminis-
tranda.*

*Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum
utilius, aut quid utilissimum.*

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat
quartus à Panætio prætermisus) sæpe est neces-
saria. Nam & corporis commoda cum externis, &
externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & ex-
terna cum externis comparari solent. Cum externis,
corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis,
quam dives esse. Cum corporis externa, hoc modo:
Dives esse potius, quam maximis corporis viribus.
Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo
voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum
autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis.
Ex quo genere comparisonis illud est: Catonis se-
nisti à quo cùm quæreretur, quid maximè in re fa-
miliari expediret, respondit, Bene pascere; Quid
ut.

*Quid in re fa-
miliari uti-
lissimum sit,
Catonii judici-
um.*

vitire.

secundum, Satis bene pascere ; Quid tertium, Bene
vestire ; Quid quartum, Arare. Et cum ille, qui
quæsierat, dixisset, Quid fœnerari? Tum Cato, Quid
hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis,
intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri,
recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendo-
rum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de
quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda,
commodiis à quibusdam optimis viris, ad medium
Janum sedentibus, quam ab ulla philosophis ulla in
schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: per-
tinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputa-
tum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. III.

Hic, Annibale
pulso, Afri-
cam fecit tri-
butariam.
Æqualis ad
atatem refer-
tur.

Cessare pro
stari, aut
nihil agere.
Acuere, pro
acriorem fa-
cte.

Publum Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicens solitum scripsit Cato, qui fuit ferè ejus æqualis, Nunquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus; nec minus solum, quam cum solus esset. Magnifica vero vox, & magno viro, ac sapiente digna; quæ declarat illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine securi loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duces, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & solitudo. Velle & nobis hoc idem verè dicere liceret: sed, si minus imitacione tantam ingeni præstantiam consequi possumus, voluntate certe proxime

proximè accedimus. Nam & à repub. forensibùsque
 negotiis, armis impiis, víque prohibiti, otium perse-
 quirimus; &, ob eam causam, urbe relictâ, rura per-
 agrantes, sàpē soli sumus. Sed nec otium hoc cum *Verecunda*
 Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparan- *collationem*
 da est, Ille enim, requiescens à repub. pulcherri- *ingreditur.*
 mis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, &
 à cœtu hominum, frequentiâque interdum, tan-
 quam in portum, se in solitudinem recipiebat. No-
 strum autem otium negotii inopiat, non requiescen-
 di studio, constitutum est. Extincto enim senatu,
 deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut
 in curia, aut in foro agere possimus? Itaque, qui in
 maxima celebritate, atque in oculis civium quon-
 dam viximus, nunc fugientes conspectum scelerat-
 torum, quibus omnia redundant, abdimus nos
 quantum licet, & sàpē soli sumus. Sed quia sic ab
 hominibus doctis accepimus, non solum ex malis
 eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his
 ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio fruor, non
 illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset
 otium civitati; nec eam solitudinem languere pati-
 or, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quan-
 quam Africanus majorem laudem vel meo judicio *Latenter si-*
 assequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta *um otium*
 mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis *commendar.*
 munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis
 agitatione, investigationeque earum rerum, quas *Sapiens neq;*
 cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum *otiosus un-*
 unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris *quam, neq;*
 habemus, ut cogitatione tacitâ à solitudine abstra- *solus.*
 hamur, ad hanc scribendi operam omne studium cu-
 râmq; convertimus. Itaque plura brevi tempore
 eversâ, quâm multis annis stante rep. scripsimus. Sed
 cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera & fru-
 quoſa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit: ta-

men nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officiis, à quibus constanter honesteque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo

Memoria, id est, atatu. nôstro, principe hujus memorie philosophorum, hęc te assidue audire atque accipere cōfido: tamen con-

Locum cohorte- randi primum capit à re, deinde ab ex pectatione, quam à sua Cratippique persona, tum etiam à loco colligit. ducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cūm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non par- yam expectationem imitandę industrię nostrę, ma- gnam honorum, nonnullam fortasę nominis. Sub- cepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cra- tippi: ad quos cūm tanquam ad mercaturam bona- rum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis autoritatem, & magistri.

Novè dixit discendi, pro discere. Quare, quantum conniti animo potes, quantum la- bore contendere (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut àūa omnia suppeditata sint à nobis, rute tibi defuisse videare: Sed hæc haec tenus. Multa enim sępe ad te cohortandi gratia scripsimus, nunc ad reliquam par- tem propositę divisionis revertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensus.

Panætius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quemque nos correctiōne quadam adhibit à potissimum sequuti sumus; tria bus generibus propositis, in quibus deliberare homi- nes, & consultare de officio solerent: uno, cūm dubia- tarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilitatem, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cūm eo, quod utile

uile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scriptis dicturum, nec id exolvit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edi- * Annis.
 disset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cum scribat nullū esse locum in toto philosophia tam necessarium. Minime verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermisssum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia num-
 quam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendūmne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an planè omittendum; alterum dubitari non po-
 test, quin à Panætio suscepsum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolve-
 nit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in ex-
 tremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posido-
 nius; qui etiam scribit in quadā epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audierat; ut ne-
 mo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem, * Coe.
 quam Apelles inchoatam reliquisset, absolverit (oris
 enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem au-
 ferebat) sic ea, quæ Panætius prætermissset, & non
 perfecisset, propter eorum, quæ * perfecisset, præstan-
 tiā, neminem esse persecutum. Quamobrem de
 iudicio Panætii dubitari non potest: recte autem
 hanc tertiam partem ad exquirendum officium ad-
 junxerit, an secūs, de eo fortasse dubitari potest. Nam
 siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet,
 siue quod honestum est, id ita summum bonum est
 (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut
 omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti
 instar

Nobilis illa
 Venus Apel-
 lius, capite
 tantum abso-
 luta, reliqua
 corpore deli-
 neata solūm,
 * Fecisset,

instar habeant: dubitandum non est, quin nonquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaq; acce-
pimus, Socratem solitum execrari eos, qui primū hæc naturā cohærentia, opinione distraxiſſent. Cui quidem ita sunt Stoici afflensi, ut etiam, quicquid ho-
nestum eſſet, id utile eſſe censerent; nec utile quic-
quam, quod non honestum. Quod si is eſſet Panze-
tius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod
ea efficiens utilitatis eſſet; ut ii, qui res expertandas
vel voluptate, vel indolentiā metiuntur: liceret ei di-
cere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare.
Sed, cūm sit is, qui id ſolum bonum judicet, quod ho-
nestum ſit; quæ autem huic repugnant ſpecie quadam
utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam
ſieri, nec *deceſſione pejorem: non videtur hujusmo-
di debuſſe deliberationem introducere, in qua, quod
utile videretur, cum eo, quod honestum eſt, compa-
raretur. Etenim, quod ſummuſ bonum à Stoicis di-
citur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut
opinor) ſententiam. Cum virtute congruere ſemper
cætera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita
legere, ſi ea virtuti non repugnarent. Quod cūm
ita ſit, putant quidem hanc comparationem non re-
ſtare eſſe introductam, nec omnino de eo genere quic-
quam præcipiendum fuſſe. Atque illud quidem ho-
nestum, quod propriè verèque dicitur, id in ſapien-
tibus eſt ſolis, neque à virtute diuelli unquam poteſt:
In iis autem, in quibus ſapiencia perfecta non eſt, ip-
ſum illud quidem perfectum honestum nullo modo
eſſe poteſt, ſed ſimilitudines honesti eſſe poſſunt. Hęc
igitur omnia officia, de quibus his libris diſputa-
mus, media Stoici appellant; & ea communia ſunt, & la-
tè patent: quæ & ingenit bonitate multi affequun-
tur, & progressionē diſcendi. Illud autem officium
quod reſum iidem appellant, perfectum atque abſo-
lutum eſt; & ut iidem dicunt, omnes numeros habet;

* Discelli-
onc.

Legere pro-
ſumere, vel
deligere.

Vera virtus,
in uno sapi-
ente: ſimila-
tibus eius eti-
am in medio-
eribus.

Mēta, &
adiaphora.
Omnes nume-
ros habet, id
eſt, nulla pars
deficit.

nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. Cùm autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulatè videtur esse perfectum: propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto, ferè non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod item in poëmatibus & in picturis usu venit, in aliisq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint; ob eam credo causam, quòd insit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re virtutis sit, nequeant judicare. Itaq; cum sint docti à peritis, facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, com-
moventur. Nec verò, cùm duo Decii, aut duo Scipi-
ones, fortes viri, commemorantur; aut cùm Fabricius, aut Aristides justus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitiae, tanquam à sapientibus, per-
tinet exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hic volumus; nec hi, qui sapi-
entes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Læ-
lius, sapientes fuerunt: Nec illi quidem septem, sed ex mediiorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemque sapientum. Quo-
circa nec id, quod verè honestum est, fas est cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communi-
ter appellamus honestum, quòdque colitur ab iis, qui bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis unquam est comparandum. Támq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservan-
dumq; est nobis, quam id, quod propriè dicitur, veréq; est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non pos-
t, si qua ad virtutē est facta progressio. Sed hæc qui-
dem de iis, qui conservatione officiorum existiman-

* Compa-
rantur.

De artibus
nemore recte
judicat, nisi
arrifix: de
virtute, non
nisi sapiens.
Docti, partis.

Decii, patres
& filius.
Scipiones
fratres.
Fabricius au-
ris contemptor.
Aristides
Atheniensis,
ob abstinenti-
am justi co-
gnomen me-
ruit.
Cato & La-
lius sapientes
cognominati.

*Epietrei.
Exponit quem
habeat intelle-
ctum, cum bo-
nestas dicitur
cum utilitate
pugnare.*

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumenis & commodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaq; ex istimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quam quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergò, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandumq; videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerunque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat latius: Quod potest esse major scelus, quam non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom, non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, immo verò honestas utilitatem secura est.

*Formula præscripta, nè quando nos falsa utilita-
tis species ab honestate abducatur: ut justitiam, vel so-
lum, vel maximum bonum statuamus; injustitiam
malorum maximorum: nihilq; ad privatum com-
modum, sed ad communem societatem referantur
omnia.*

Taque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est; quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi, disciplinaq; maximè consentanea; quam quidem in his libris pro-

pterea

pterea sequimur, quod, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis vestris, qui quondam iudicem erant qui Academicci, quæ honesta sunt anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidius hæc ab iis differuntur, quibus, quicquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod non honestum; quām ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quocunq; maximè probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahēre igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommode suum augere commodum, magis est contra naturam, quām mors, quām præpertas, quām dolor, quām cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principiò tollit convictum humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisq; emolumentum spoliet, aut violenter alterum: disrupti necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc habet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valitudinem ad se traduxisset; debilitari & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisq; nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahaturque quod cuique possit, emolumenti sui gratiæ; societas hominum & communitas evertatur necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quām alteri acquirere, concessum est, non repugnante natura. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque verò hoc solum natura, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus respub. continentur, eodem modo constitutum est, ut non licet sui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, ipsorum est ratione natura, ius gentium, ius civile quod hic leges populorum vocat.

se civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos
morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc
multò magis exigit ipsa naturae ratio, quæ est lex di-
vincæ, & humana; cui parere qui velit (omnes autem
parebunt, qui secundum naturam volent vivere) nun-
quam committet, ut alienum appetat, & id, quod al-
teri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est
secundum naturam celsitas animi, & magnitudo,
* communis itemque * comitas, justitia, liberalitas, quam vo-
luptas, quam vita, quam divitiae. Quæ quidem con-
temnere, & pro nihil ducere, comparantem cum u-
tilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detra-
here autem alteri, sui commodi causa, magis est con-
tra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera
generis ejusdem: Itemque magis est secundum natu-
ram, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservan-
dis aut juvandis maximos labores molestiasq; sus-
cipere, imitantem Herculem illum, quem hominum
fama, beneficiorum memor, in concilio cœlestium
collocavit; quam vivere in solitudine, non modò sine
ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus,
abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pul-
chritudine & viribus. Quocirca optimo quisque
splendidissimóq; ingenio longè illam vitam huic an-
teponit. Ex quo efficitur, hominē naturę obedientem
homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat,
ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se
existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam
censet mortem, paupertatem, dolorem, amissio-
nem etiam liberorum, propinquorum, amicorum,
quam facere cuiquam injuriā. Si nihil existimat con-
tra naturam fieri in hominibus violandis, quid cum
eo differas, qui omnino hominem ex homine tollas?
Si fugiendum id quidē censet, sed & multò illa pejo-
ra, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quod
ullum aut corporis, aut fortunæ viciū, animi viciū

gravissimum

gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissol- *Societas ius*
 vetur omnis humana consociatio. Atq; si etiam hoc *non modò cum*
 natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, *propinquus,*
 ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum *sed etiam cum*
 velit: necesse est, secundum eandem naturam omni- *universis ci-*
 um utilitatem esse communem. Quod si ita est, unâ *vibus, postre-*
 continentur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ip- *mò & cum*
 sum si ita est, certè violare alterum lege naturæ pro- *hospitibus*
 hibetur. Verum autem primum: verum igitur & *servandum.*
 extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detra-
 curos commodi sui causâ; sed aliam rationem esse
 civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam so-
 cietatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse
 cum civibus: quæ sententia omnem societatem di-
 strahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt
 esse habendam, externorum negant; hi dirimunt
 communem humani generis societatem: quâ sub-
 latâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia fundi-
 tis tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus Deos
 immortales impii judicandi sunt: ab iis enim consti-
 tutam inter homines societatem evertunt: cuius
 societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari
 esse contra naturam, hominem homini detrahere
 sui commodi causâ, quam omnia incommoda sub-
 ire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi,
 quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium
 est domina & regina virtutum. Foris tan quispam
 dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse confici-
 atur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem
 utili? Minime vero. Non enim mihi est vita mea
 utilior, quam animi talis affectio, neminem ut vio-
 lem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, cru-
 delem tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse fri-
 gore

*Justitia est
 domina & re-
 gina virtu-
 tum.*

Hominis ad nihil utili detrahere licet, si eò spectes, ut societati pro sis, non propriet tibi.

Causam, id est, prætextum, & commentariam defensionem.

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facilima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuę utilitatis causā detraxeris, inhumanè feceris, contrāque naturæ legem: si autem is tu sis, qui multam utilitatem reipub. atque hominum societati, si in vita remansas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: si autem id non sit eiusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio atque appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio, contra naturam est; est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti atque inutili ad sapientem, bonum, fortēmq; virum transferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit; modò hoc ita faciat, ut nè ipse de se bene existimans, sequi diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaq; semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quam sape commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio; neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cōperuant, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes ex in quibus et tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo

its Panarium persecutum fuisse, nisi aliquis casus
aut occupatio consilium ejus * peremisset. Ad quas * Præveni-
tas consultationes ex superioribus libris satis mul-
ta præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit
propter surpitudinem fugiendum; quid si id, quod
idcirco fugiendum non sit, quia omnia turpe non
est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen ab-
soluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geome- Fastigium,
id est, sum-
mam manum:
ab adiunctis
translatur,
quibus perfe-
ctu conus ali-
quæ imponi-
tur in summe.
træ solent, non omnia docere, sed postulare, ut que-
dam sibi concedantur, quæ facilius, quæ velint, expi-
cent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi conce-
das, si potes, Nihil præter id, quod honestum sit, es-
se propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cra-
tippum: at illud certè dabis, Quod honestum sit, id es-
se maximè propter se expetendum. Mihi utrumvis Principia
se nota.
satis est, & cùm hoc, tum illud probabilius videtur, *prima per*
nec præterea quicquam probabile. At primùm Pa-
narium in hoc defendendus est, quod non utilia
cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neq;
enim si fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil
verò utile, quod non idem honestum, nec honestum,
quod non idem utile sit, sàpē testatur: negatque ul-
lam pestem maiorem in vitam hominum invasisse,
quam eorum opinionem, qui ista distracterint. Inq; Mare nostro,
proverbiali-
ter à militia
translatur, u-
bi suo Marte
rem gerere di-
cebatur, quæ
nulla auxilia-
ribus capi
adjuvare com-
mittentes.
non ut aliquando anteponeremus utilia honestis,
sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando inci-
dissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ
esse, repugnantiam. Hanc igitur partem relistarum
explicabimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) *Mare nostro*. Neque enim quicquam de hac parte
post Panarium explicatum est, quod mihi probare-
tur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

Nè qua nos commoditas quantavis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est. Sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videoas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requienda est, sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quām turpitudo (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam est secundum naturam, quām utilitas: certè in eadem re & utilitas, & turpitudo esse non potest. Itemque si ad honestatem nati sumus, & que aut sola expetenda est, (ut Zenoni est visum) aut certè omni pondere gravior est habenda, quām reliqua omnia, (quod Aristoteli placet) necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certè utile: itaq; quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo seernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furtæ, hinc peculatus, expilationes, direptionesque sociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiaz non ferendæ: postremo etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tertius, nec sedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judicatis vident: pœnam non dico legum, quas sèpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non videat. Quælibet obrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scienses scelere contaminent. In ipsa

Turpitudinis, omnium scelerum patens.

Turpitudo per se fugienda, etiam summa impunitate proposita.

ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id *Turpi in re
ipsa deliberatio* non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non
sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam *ipsa deliberatio*
in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, o-
piniōq; removenda est. Satis enim nobis (si modō in
philosophia aliquid profecimus) persuasum esse de-
bet, Si omnes deos hominēq; celare possimus, nihil
tamen avarē, nihil injustē, nihil libidinosē, nihil in-
continenter esse faciendum. Hinc ille Gyges induci-
tur à Platone, qui, cùm terra discessisset magnis qui-
busdam imbribus, in illum hiatum descendit, æne-
ūmq; equum (ut ferunt fabulæ) animadvertisit, cuius *Fabula Gyges
Platonicus.*
mortui vidi corpus magnitudine inusitatā, annu-
lūmq; aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit,
(erat autem regius pastor) tum in concilium pasto-
rum se recepit. Ibi cùm palam ejus annuli ad palmam
converterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia
videbat: idem rursus videbatur, cùm in * lucem an-
nulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli
usus, reginæ stuprum intulit: eaque adjutrice regem
dominum interemit; sustulitque quos obstatre ar-
bitrabatur. Nec in his quisquam eum facinori-
bus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex
exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si
habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare,
quām si non haberet. Honesta enim bonis viris,
non occulta queruntur. Atque hoc loco philoso-
phi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis
acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt
prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum
id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hu-
jus annuli, & hujus exempli. Si nemo sciturus,
nemo né suspicaturus quidem sit, cùm aliquid divi-
tiarum, potentiarum, dominationis, libidinis causâ fe-
ceris, si id diis hominibusq; futurum sit semper ig-
notum,

*Artes pra-
terp. & sens.
per in pectore
gestanda.*

Lib. 2. de Reg.

*Pala, Massa
quæ annuli
gemmae clas-
satur.*

** Locum.*

*Gyges fabula
quæ sensum
habet.*

notum, sive facturas: negant id fieri posse, quam
quam potest id quidem. Sed quero, quod negant
posse, id si posset, quidnam facerent: Urgent rustice
sanæ; negant enim posse, & in eo persistant. Hoc ver-
bum quid valeat, non vident. Cum enim querimus,
si possunt celare, quid facturi sint; non querimus, pos-
sunt ac celare; sed tanquam tormenta quedam adhi-
bamus, ut, si responderint, se impunitate proposita
facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur:
si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse con-
cedant. Sed iam ad propositum revertamur. Inci-
idunt saepe multæ cause, quæ conturbant animos utili-
tatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinqu-
dane sit honestas propter utilitatis magnitudinem,
(nam id quidem improbum est) sed illud, possitne
id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Col-
latino Tarquinio Collegæ Brutus imperium abro-
gabat, poterat videri facere id injuste: fuerat enim in
regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiam
adjuvator. Cum autem consilium hoc principes cepi-
scent, cognationem Superbi, nomenque Tarquinio-
rum, & memoriam regni esse tollendam: quod erat
utile patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam
ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit
propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse
potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita:
Species enim utilitatis animum pepulit ejus, cui cum
visum esset utilius, solum se, quam cum altero regna-
re, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & hu-
manitatem; ut id, quod utile videbatur, neque erat,
assequi posset: & tamen muri causam opposuit, spe-
ciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam.
Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli di-
xerint.

*Collatinus
propter inui-
diam nominis
ejectus, neq;
ad injuriā;
quia publica
utilitati con-
futus est.*

*Romulus; ut
solum impera-
ret, Remum
fratrem occi-
dit, hanc qui-
dem causam
prætextus,
quod mania
contra legem
transfisiisset.*

Propriis commodis quatenus cuique inservire permisum.

Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egeamus sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuryia fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa; *Qui* stadium, inquit, currit, enī & contendere debet, quām maximè possit, ut vincat, supplantare eum, quācum certet, aut manu depellere nullo modo debet; Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, jus non est.

Formula in amicitiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur. Ceterum nè qua res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maxime autem perturbantur officia in amicitiis, *Commodi-* quibus & non tribuere, quod rectè possis, *dam amicū,* & tribuere, quod non sit æquum, contra officium *sed usque ad* est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile *era.* præceptum est. Quæ enim videntur utilia, hono- res, divitiae, voluptates, & cætera generis ejusdem, peroranda, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. At neq; *fringenda.* contra rempub. neque contra jusjurandum ac fidem, *M. alii equi-* amici sui causæ, vir bonus facit, nè si iudex qui- *debet ad ampli-* dem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, *locutionem,* cum induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut ve- *quam ad cle-* ram amici causam esse malit, & ut peroranda liti *hydratum nu-* tempus, quoad per leges licet, accommodet. Cum *Judex quod* vero jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum *solus fide pre-* se adhibere testem, id est (ut arbitror) menem suam, *stare non pos-* quā nihil homini dedit ipse Deus divinus. Itaque *sit, nè regi-* *dei* *præclarum à majoribus accepimus morem rogan-*

di judicis, si eum teneremus, Quæ salvâ fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò ante dixi, honesta amico à judice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici vellint; non amicitiæ tales, sed conjurations putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyranus diem necis destinasset, & is, qui morti addicctus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus sit alter ejus sikkendi: ut, si ille non revertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se receperisset, admiratus eorum fidem tyranus, petivit, ut le in amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utilè videtur in amicitiæ, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitiæ, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitiæ. Et sic habebitur is, quem exquisimus, delectus officii.

In publicis consultationibus semper honestum falso utilitate potius habendum, neq; consilium ullum videri nile oportere, quod cum honesto pugnat. Atq; hujus rei utramque in partem exempla.

*In Corinbo de-
lendâ, falsa
utilitatis species
fecellit Roma-
nus: nobilem
utiliter sibi quod
crueliter.*

*Ægina insu-
la, e regiove
Attica: Piræ-
us portus A-
thenarum.*

** Petronius.*

Ed utilitatis species in republica sèpissime peccatur: ut, in Corinhi disturbance, nostri Doris etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc vimur est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debet) maximè inimica crudelitas. Male etiam qui peregrinâs urbibus uti prohibent, eosque exterminant; ut * Pennus apud patres nostros, Papius nuper.

super. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est. Cannensi, à non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola. Usu verò urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra resp. cùm sepe alias, tum maxime bello Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate acceptæ, maiores animos habuit, quām unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscureret. Athenienses cùm Persarum imperium nullo modo posse sustinere, statuerentq; ut, urbe relicta, conjugibus & liberis Træzenæ depositis, naves concenderent, libertatēque Græciæ classē defendenter: * Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxémque recipierent, lapidibus obruerunt. Atque ille se qui utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cùm Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium se adūs λό-
reip. salutare, sed id sciri opus non esset: postulavitq; ut aliquem populus daret, quicunque communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, claram incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necessitè esset. Qnod Aristides cùm audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixitq; speruti-
le esse consilium quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Iaq; Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, totamque eam rem, quam nè audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quām nos, qui piratas immunes, socios vestigiales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile; nè tum quidem, cùm id quod utile esse putas adipiscere. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Cannæ viso
Apulia; ubi
Paulus & milites fūse
cum innumer-
abili crivium
& sociorum
Rom. multi-
tudine casus.
Træzen in
Peloponneso,
in finu Ar-
golico: qua-
olim Posido-
nia dicta.

* Alsi Lyci-
dam fuisse
scribunt.

Historia est
apud De-
mosthenem

en τοι τοι
SEΩΔΥΣ λό-
XIV.
Sic accipien-
di erant que-
nunc tyrannis
nostris omnia,
vel turpisti-
ma suadent,
modo quæstio-
nata.

Gytheum no-
bile navale
Lacedæmoni-
orum.

In contractibus communibus qua formula honesti
et utilis. Fingit autem speciem quandam, juris-
consultorum more, deq; ea dnos Stoicos diversa
sentientes quorum alter ad Stoicam rationem
omnia fert, alter ex hominum consuetudine et
jure civili moderatur.

Sed incident (ut supra dixi) saepe causae, cum re-
pugnare utilitas honestati videatur; ut animad-
vertoendum sit, repugnare planè, an possit cum ho-
nestate conjungi. Ejus generis hæ sunt questiones;
Si (exempli gratiâ) vir bonus, Alexandriâ profe-
ctus Rhodum, magnum frumenti numerum adve-
xerit in Rhodiolum inopia, & fame, summâque an-
nonæ caritate: si idem lciat complures mercatores
Alexandriâ solvisse, navisque in cursu frumento
onustas petentes Rhodum viderit, dicturâne sit id
Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus.
Sapientem, & bonum virum singimus: de ejus deli-
beratione & consultatione querimus, qui celatu-
rus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubiter,
an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni
Babylonio videris soler, magno & gravi Stoico; aliud
Antipatru, discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatru,
omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod
venditor nō dicit, emperor ignoret; Diogeni, venditorem,
quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia o-
portere, cetera sine insidius agere, & quoniam ven-
dit, velle quam optimè vendere. Advexi, exposui,
vendo meum non pluris, quam ceteri, fortasse etiam
minoris, cum major est copia. Cui sit injuria? Exori-
tur Antipati ratio ex altera parte: Quid agis? tunc
cum hominibus consulere debeas, & servire humanæ
societatis, tāque lege natus sis, ut ea habeas princi-
pia naturæ, quibus parere, & que semper sequi de-
bent, ut utilitas tua, communis utilitas sit; viciissimq;
communis utilitas, tua sit; ecclabis homines, quid

Solvisse
neutraliter,
id est, navi-
sasse.

Festivus dia-
logi/narrat in-
ter Diogenem
& Antipa-
trum.

missit commoditatis & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere; neq; ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum; quæ tibi plus prodeßent cognita, quam tritici vilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo vero (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturam conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? Quod si ita est, ne vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac toto disceptatione non illud dici; Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, cetero, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat zdes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nōrit, ceteri ignorent; pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoratur in omnibus* cubiculis apparere serpentes; male materialia, ruinosa: sed hoc præter dominum nemō sciat. Quero, si hoc emptoribus venditor non dixerit, zdeleque vendiderit pluris multo quam se venditurum putari; num * id justè, an improbè fecerit: Ille vero (inquit Antipater) improbè facit, * Alio; injunctio; stè aut improbè. Quid enim est aliud erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem impetrare? Plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contraria. Num te emere coegerit, qui ne hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscriptus: tu, quod placebat, emisti. Quod si qui prescribunt villam bonam, ut ipsi asserunt, benéque zedificatam, non existimantur felissime, etiam si illa nec bona est, nec zedificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Ulbi enim judicium emptoris est, ibi fraus vendi-

* Quidam
cubiculis q.
gunc pro la-
tebris.

Publicæ ex-
ecrationes A-
theniensium
in eos, qui
viam erranti
non monstra-
tent.

vendoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est Italius, quām venditum ejus rei quam vendat vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quām, si domini jussu ita præco prædicet? Domum pestilentem vendo. Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utili-
le videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sepe, dissensio.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neq; simulandum esse quicquam, neq; dissimulandum sui conmodi causā; etiamq; mos, legesq; civiles quædam reticeri non vetent.

Quæ dijudicanda sunt: non enim, ut queremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hæcedium vendor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, *cūm quid reticeas; sed cūm, quod tu scias, id ignorare, emolumenti tui causā, velis eos, quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Ceteræ non aperti, non simplicis est, non ingenui, non justi, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nonne inutile est vitorum subire nominis?

Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt; quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cūm se Syracusæ otiosam causā, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dictabat se hortulos aliquos velle emere, quod invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuissest, Pythius

*Præco auflia-
marinu.*

*Aliud celare,
aliud reticere.
* Quicquid
retinent.*

*Turpe celare
quod est, tur-
pius mentiri
quod non est.*

si quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit Fabula per-
gredi amissus,
quo atra Gra-
tulus Cannio
adposuerit. venales quidem se hortos non habere, sed licere ui Cannio, si veller, ut suis: & simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius qui esset, quid omnes ordines gratiosus, pescatores ad se convocavit, & ab eis petivit, ut ante suos hortulos postridie pescarentur: dixitque quid eos facere veller. Ad cœnam tempore venit Cannius: opipare à Pythio * apparatum erat convivium. Cymbarum ante * Paratum hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, aferat. ferebat. Ante pedes Pythii pilces abjiciebantur. Tum Cannius, Quæso, inquit, quid est, ô Pythi? tantumne piscium? tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hic aquatio, hac villâ isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructos. Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius postridie familiare suos. Venit ipse mature, scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam pescatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ, (quod sciām) inquit ille: sed hic pescari nulli solent, itaque herè mirabar, quid accidisset. Stomachari Cannius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo formu- Formulas, ja-
hisi: In quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, quid esset
ru regulas. Dolus malus, respondebat, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & Quod dolo
malus est, id in in-
sideremus. omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, misitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cùm sit tot virtutis inquinatum. Quod si Aquiliana definitio vera est, ex

omni

*Talula seruus
vendimus.*
Circumseri-
bere, circum-
venire, circum-
gire.

* *Aliis Lx-*
toria.
* *Aliis, addi-*
tar.

Bona fidei lu-
dictio.

Inter bonos bo-
ne agier.

Verba sunt so-
*lennia, quibus
in negotiis bo-*
na fidei que-
banter.

* *apponet.*
Indicaretur,
id est, asti-
matetur. Se-
mel, id est, in
placitum sum-
num premium
eloqueretur.

Simile est ven-
dere minoru
quam possit,
& amere plus
quam quam possit.
Minor coopta-
stus est: & ex
autem copos.

Ex ipso in
Mores.

omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est, Ita nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut n. t. c. xii tabulis, & circumscrip. adolescentium lega * Latoria; & sine lege, judiciis, in quibus Ex fide be- ba * agitur. Reliquorum autem judiciorum haec verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxori, Melius, Aquilius. In fiducia, ut, Inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo, quod Melius, Aquilius est, poset ulli pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, Inter bonos bene agier, quicquam agi dolosè aut malitiosè pos- test? Dolus autem malus simulatione, & dissimulati- one, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non li- citatorem venditor, nec, qui contra se liceatur, empor * opponeret. Uterque si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel eloquetur. Quidem Scævola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius empir erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare: addidit centum millia. Ne- mo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, ne- gant: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius, Neque- quam sapere sapientem, qui sibi ipse prodeesse ne- quiret: Verè id quidem, si, quid esset prodeesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodi- um, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scriptis Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habe- re rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèque reipub. Singulorum enim facultates, & copiæ, divitiae sunt civitatis. Huic Scævola factum, de quo paulò ante dixi, placere nullo modo posset.

En-

ita est, tamen omnino se negat facturum compendii sui
 causa, quod non liceat. Huic nec laus magna tri-
 buenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & diffi-
 cultatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in qui-
 bus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est
 is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte
 illum virum bonum non facile reperiemus. Nun-
 quam igitur est utile peccare, quia semper est turpe:
 Et, quia semper est honestum, virum bonum esse,
 semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum san-
 ctum est apud nos jure civili, ut in his vendendis
 vias dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam,
 cum ex duodecim tabulis satiæ esset cautum, ea præ-
 stari, quæ essent lingua nuncupata; quæ qui inficia-
 tuerent, dupli poenam subirebant: à Jurisconsultis etiam
 incertitatem poena est constituta. Quicquid enim inest
 prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi no-
 minatum dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in
 aere augurium augures acturi essent, iussissentque
 Titum Claudiom Centimalum, qui ædes in Cælio
 monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo offi-
 ceret auspiciis: Cladius proscriptis insulam, ven-
 didit, emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab
 auguribus illud idem denuntiatum est: itaque Cal-
 purnius cum demolitus esset, cognovissetque Clau-
 dium ædes postea proscriptisse, quam esset ab augu-
 ribus demoliri iuslus, ad arbitrum illum adegit
 quid sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. * Quicquid
 M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pa-
 ter. Ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud
 lumen progeniuit, ex filio est nominandus. Is igitur
 iudex ita pronuntiavit: Cum in vendendo rem
 tam scisset, & non pronuntiasset, emptori dampnum
 præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit per-
 tinere, notum esse emptori vitium, quod nō esset ven-
 ditor. Quod si recte judicavis, non recte frumentar-
 ius

compendium,
id est, summa.

Lingua nunc-
upata, uti-
tatem jurispru-
densium, summa.

Claudii resi-
centia pro dolo
malo damnata.

* Quicquid
sibi dare, fa-
cere opor-
teret.

rius ille, non recte ædium pestilentium venditor erat. Sed hujusmodi reticentie jure civili omnes comprehendendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio scriebantur: Sed hoc in mancípio Marius non dixerat. Adductæ res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Crassius urgebat; quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius; quoniam id vitium ignoratum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi colluntur astutias: Leges, quatenus manu tenere res possunt; Philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, nè quid insidiosè, nè quid simulatè, nè quid fallaciter. Suntne igitur insidiaz, tendere plagas, etiam si excitatus non sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt; sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrit imprudens. Hoc quanquam video propriæ depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas est enim (quod etiæ sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, * omnium inter omnes: interior eorum, qui eisdem gentis sunt; propior eorum, qui eisdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germani, & justitiae solidam & expressam effigiem nullam

Serviebant, id est, debabant servitatem.
Urgebat, id est, premebat.

Quid inter leges & philosophorum dogmata.

** Hominum inter homines.*

Jus gentium, jus civile continuo, non con- grat: iuriu formula a divina & naturali ratione ducta,

tenemus; umbrā & imaginibus utimur, eāsq; ipsas u-
 tinam sequeremur! Feruntur enim ex optimis⁺ natu-^{* Naturæ}
 rę & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! *ut* principiis,
 & ver.
 nē propter te, fidemve tuam captus, fraudatusve
 sūm. Quād illa aurea! Ut, inter bonos bene agier
 oportet, & sine fraudatione. Sed qui sint boni,
 & quid sit bene agier, magna quæstio est. Q. qui-
 dem Scævola, pontifex maximus, summam vim
 esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus
 adderetur, *Ex fide bona*: fideique bonæ nomen ^{* Alias age-}
 existimabat manare latissimè; idque versari in tu-^{retur ex fide.}
 ris, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis,
 venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas con-
 tinetur. In his magni esse judicis, statuere (præser-
 tim cùm in plerisque essent judicia contraria) quid
 quæcumque cuique præstare oporteret. Quocirca a-
 fluit^z tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult qui-
 dem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea,
 distatque plurimum. Prudentia est enim locata in
 delectu bonorum & malorum: malitia (si omnia,
 quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis antepo-
 nit. Nec verò in prædiis solum jus civile ductum
 à natura, malitiam fraudemque vindicat; sed & in
 mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis
 excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de
 fuga, de furtis, præstat edicto *Ædilium*. Hæredum
 alia est causæ. Ex quo intelligitur, quoniam juris
 natura fons sit, hoc secundum naturam esse, Ne-
 minem id agere, ut ex alterius prædetur inscita. *In mancipiis,*
 Necnulla pernicies vitæ major inveniri potest, quād
 in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa in-
 numerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pu-
 gnare videantur. Quotus enim quisque reperi-
 tur, qui, impunitate, & ignoratione omnium propo-
 siā, abstinere possit injuriā? Periclitemur (si placet)
 & in iis quidem exemplis in quibus peccati vulgus
 homi-

hominum fortasse non putat. Neque enim de fici-
is, veneficis, testamentaris, furibus, peculatoribus
hoc loco differendum est; qui non verbis sunt, &
disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere

* fatigandi.

* castigandi: sed hęc consideremus, quę faciunt ii, qui
habentur boni. L. Minutii Basili, locupletis homi-
nis, falso testamentum quidam ē Græcia Romam
attulerunt: quod quā facilius obtinerent, scripserunt
hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, ho-
mines ejusdem civitatis potentissimos; qui cūm illis
falso esse suspicarentur, sibi autem nullius esse
coascii culpę, alieni facinoris munusculum non re-
pudiaverunt. Quid ergo? Satin' hoc est, ut non de-
liquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quan-
quam alterum amavi vivum, alterum non adi moni-
um. Sed cūm Basilius Marcum Satrium, forosissi-
lium, nomen suum ferre voluisset, cūmque fecisset
hæredem; hunc dieo patronum agri Piceni, &
Sabini: (s turpem notam temporum illorum) Nun-

* Civitatis.

erat æquum principes * cives rom habere, ad Sani-
um nihil præter nomen pervenire? Etenim si is qui
non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cūm
potest, injustè facit, ut in primo libro differat: qualis
habendus est is, qui non modò non repellit, sed eti-
am adjuvat injurias? Mihi quidem etiam vera ha-
reditates non honestę videntur, si sint maliciose
blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione

*Harold pete
surper.*

* Quæsiter.

* acquisiter. Atqui in talibus rebus aliud unice inen-
dum, aliud honestum videri solet. Falsò. Nam ca-
dem utilitatis, quę honestatę, est regula; qui hoc
non * præviderit, ab hoc nulla fraus absit, nullum
facinus. Sic enim cogitans? Est illud quidem honestum,
verum hoc expedit; res à natura copulatas ad-
debit errore divellere; qui fons est fraudum, malefici-
orum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habet
hanc vim, ut, si dignis contempserit, possit in locu-

* Aliis per-
viderit.

pletum

pletum testamento nomen ejus irreperere, hac vi non
sitetur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino
neminem unquam suspicaturum. At si daret hanc
viam M. Crasso, ut digitorum percussione hæres pos-
set scriptus esse, qui te verâ non esset hæres; in foro,
michi credere, saltaret. Homo autem justus, & is, quem
sentimus virum bonum, nisi in aliquam, quod in se
transferat, detrahatur. Hoc qui admiratur, is se, qui sit
vir bonus, hæc sit fateatur. At vero si quis voluerit
animi sui complicatam notionem evolvere: jam se
ipse doceat, eum virum bonum esse, qui proficit qui-
bus possit, noceat nemini, nisi laesitus inuria. Notionem
formam, &
speciem dicit.
Quid ergo licet non noceat, qui quodam quasi vene-
rio perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum lo-
cum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) Lusus genit
erat micatio
digitu repone
re motu. Cito
de divinatia
ne.
quod utile sit, quodque expediatur? Immo intelligat, tu-
hil nec expedire, nec utile esse, quod sit inutile. Quid est a-
nimis fors?
Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit.
Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro
pater, judicem M. Lutatius Pythæ fuisse, Equiti Ro-
mano sanguinolento, cum in sponsonem fecisset, Idem prope-
modum quod
miceare, quod
talos jactare
quod tesserae.
vir bonus esset. Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illâ rem
minusquam judicaturum: ne aut spoliaret famâ proba-
tum honestum, si contrâ judicasset; aut statuisse vide-
retur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innu-
metabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic
igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo
Socrates neverat, hullo modo videri potest quicquam
esse utile quod non honestum sit. Itaq; talis vir non
modo facere, sed nec cogitare quidem quicquam au-
debet, quod non audeat prædicare. Hec nonne est tur-
pe dubitate philosophos, quem ne rustici quidem dubi-
tent? à quibus hatum est id, quod jam tritum est ve-
ritate proverbiū: cum enim fidem alicujus, boni-
tatemque laudant, Citat idem
adagium &
in secundo de
finib. lib.
Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil
I expe-

expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo re-
fellente obtinere? Vidēsne igitur hoc proverbio, neq;
Gygi illi posse veniam dari, neq; huic, quem paulo
ante singebam, digitorum percussione hæreditates
omnium posse *ad fæse convertere? Ut enim, quod
turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum si-
eri nullo modo potest; sic, quod honestum non est, id
utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & re-
pugnante natura. At enim, cum permagna præmia
sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum à spe consu-
lati longè abesset, & jam septimum annum post
prætoriam jaceret, neque petiturus unquam consula-
tum videtur; Q. Metellum, cuius legatus erat, sum-
mum virum, & civem, cum ab eo, imperatore suo,
Romam missus esset, apud populum Romanum cri-
minatus est, bellum *illum* producere; si se consulem
fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Ju-
gurtham se in potestatem populi Rom, redacturum.
Itaq; factus est ille quidem consul; sed à fide justiti-
a;q; discessit, qui optimum & gravissimum civem, cu-
jus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso cri-
mine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus of-
ficio boni viri functus est tum, cum pretor esset, col-
legiumq; pretorum tribuni plebis adhibuissent, ut res
nummaria de communi sententia constitueretur;
jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut ne-
mo posset scire, quid haberet. Conscripserunt com-
muniter edictum cum pœna, atq; judicio, constitue-
runtq; ut omnes simul in Rostra post meridiem de-
scenderent, & ceteri quidem alias alio: Marius à sub-
sellis in Rostra recta; idq; quod communiter compo-
situs fuerat, solus edixit. Et ea res (b. quæris) ei ma-
gno honori fuit. Omnibus yicis statuꝝ faꝝe sunt, ad
eas thus, & cerei. Quid multaꝝ nemo unquam mul-
tudini fuit charior. Hęc sunt, quæ conturbant homi-
nes in deliberatione nonquaque, cum id, in quo

*converrere

*Notatus Ma-
rius, qui con-
sulatus grad-
tia ab officio
recesserit.*

* illud.

* ducere.

*Notatus Gra-
tidianus, qui
collegarum
communem
gratiam ad se
proprio trans-
feruit.*

violatur

Violatur aequitas, non habetur ita magnum illud
ut, quod ex eo paritur, per magnum videtur. ut, Ma-
tio, præcipere collegis, & tribunis plebis populari-
gratiam, non ita turpe & confusum ob eam rem fieri,
quod si bi tunc proponuerat, valde turpe videbatur. Sed
omnium una regula est, quoniam cupio tibi esse notissi-
mum: Aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit: aut si
turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur possim
musne aut illum, Marium virum bonum judicare, aut
hunc? Explica, aeq; excute intelligentiam tuam; ut
videns, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Explicatio
superius con-
ducere dixi
notionem,

Cadit ergo in virum bonum, mendici emolumenti sui
causa, criminari, præcipere, fallere? Nihil profectio
minis. Est ergo illa res tanti, aut commodum illum
tam expetendum, ut viri boni & splendurem & nomine
amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista,
qua dicitur, possit, quantum auferre si boni viri no-
men eripuerit, sicut, iustitiamq; detraherit? Quid
epim intereat, utrum et homine se convertat quis in
belluam, an in hominis figura immanitatem gerat
belluae? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt,
dummodo potentiam consequantur, & hanc idem fa-
ciunt, quod is, qui etiam sacerdotum habere voluit equum,
cujus ipse audacia potens esset? Utile ei videbatur
plurimum posse alterius invidia: id quam in justum in
patriam, quam inuile, quam turpe esset, non vide-
bat. Ipse autem sacerdos in ore semper Græcos verius fare usurpatum,
Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potest
ro in conditè fortasse, sed ramen ut res possit intelligi.

Nam si violandum est jus, negrandi gratia Et tu ergo
Violandum est: alia rebus punitarum colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum Ed. O. et
solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exce-
petit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, & alia d' mergenturas, vendiciones fraudulentas? Ecce tibi, Elorbeis
qui rex populi Roman. dominusque omnium gen-
Xpsor.

tum esse concupiscent, idque perfecit. Hanc cupiditatem & quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interrumptarumque opus pressionem tetram & detestabilem; gloriosam putat. Qui autem facerit, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debet, regnare i sed ei, qui id facere possit, esse utile; quæ hunc obiurgationem, ait quo potius convixio à tanto errore conteraverteret. Potest enim, dicit immortales, cuiquam esse utile, feci diffidum & tetricum particidiq; patris: quamvis is, qui eo se abstinxerit, ab oppressis civibus patens nominetur. Honestate igitur diligenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepant. At Roma Patre, re, tam unum sonare videantur. Nihil ab eo vulgi opinacionem. Quæ major utilitas, quam regnandi esse possit. Nihil contra inveni iis ei, qui id in iustæ consecratus sit; inventio & cum ad veritatem capere revocare rationem. Posunt enim cuiquam esse utilles angores, soliditudines, diuersæ & nocturni molestie, vita insidiarum periculorumque plenissima.

Multi iniqui aitq; in fideles regno, pauci sunt boni, inquit Ascius. At cui regno? quod à Tantalo & Polope proditum jure obinebatur. Nam quæ plures ei regi putas, qui exercitu popul. Roman. populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemq; non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servit. Hoc regis est. Hunc quæ conscientie labes in animosentes habuisse, quæ vulnera? Coiis autem vita ipsi potest nullis esse; cum ejus virtus ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria. Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt delectoris ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cum sèpe alias tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & i senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus

popul.

popul. Roman. bellum ultro intulisset, cùm q; de im-
perio certamen esset cum rege generoso ac potente:
perfuga ab ea venit in castra Fabrici; et que est polli-
cius, si primum ei proposuisset, se ut clām venis-
set, sic clām in Pyrrhi castra redditum, & eum vē-
neno necaturum. Hunc Fabricius redditum cura-
vit ad Pyrrhūm idq; eū factum à schatu laudatum
est. Atq; si speciem utilitatis, opinionēm q; querimus,
magnum illud bellum perfuga unus, & gravem ad
versarium imperii sustulisset; sed magnum dedecus,
& flagitium, quicunq; laudis certamen fuisset, eum
non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur uti-
lius vel Fabrici; qui talis in hac urbe, qualis Aristi-
des Athenis fuit, vel senatus nōstrōs qui nunquam
qualitatem à dignitate se junxit, armis eum hoste cer-
tare, an venenis? Si gloriā causā imperium experien-
diūt, scelus absit, in quo non potest esse gloria nisi
ipse opes experientur quoquo modo, non poterunt
esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Phi-
lippi Q. filii sententia: quae civitates L. Sylla, pecunia
accepta, ex senatus consulo liberavisset; ut hæ rursus
vestigiales essent; neq; his pecuniam, quam pro liber-
tate dederant, reddoremus. Ei senatus est assensus.
Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam
senatus. At aucta vestigalia. Utile igitur. Quousq; au-
dobunt dicere, quicquam utile, quod non honestum?
Potest autem ulli imperio, quod gloriā debet fultum
esse, & benevolentia sociorum, utile esse odium & in-
famia? Ego etiam cum Catone meo s̄pē dissensi.
Nimis enim mihi videbatur præfracte erarium vecti-
galiāq; defendere, omnia publicanis negare, multa
socii, cūm in hos beneficii esse deberemus; cūm illis
sic agere, ut eum colonis nōstris soleremus. Eōque
magis, quod illa ordinum conjunctio ad salutem rei-
publ. pertinebat. Malè etiam Curio, cūm caſam
Transpadanorum & quam esse dicebat: semper au-

*Histori. à
Pyrrhi medi-
co epistolam
Fabricio mis-
sam narrav.*

*Turpū, & que
nec usitū L.
Philippi sen-
tentia.*

*Cato perfrī-
ctus.*

*Turpū oratio
Curionis, Vin-
cat utilitas.*

tem addebat. Vintat utilitas. Pariū diceret non es-
se aquam, quia non esset utilis tē publicæ; quām, cū
sequam eslo diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquid, & rogatiunculas tolligit non
in amandas, in aubibus videtur aliud hortari utili-
tas, aliud honestas.

Plenus est sexus liber de officiis Hecatonis tali-
um quæstionum. Sitpe boni viri in maxima cari-
tate annonæ, familiam non alere: In utramq; par-
tem disputerat, sed tamen ad extreum, utilitate putat
officium dirigi magis, quām humanitate. Quarit, si
in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius ja-
cturam faciat, * quām servuli vilis: Hic alio res fa-
miliaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de nau-
fragio stultus artipuerit, extorquebitne eam sapiens,
si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid domi-
nus navis eripiente suum? Minime; non plūs, quām
si nāgantem in altum ejicere de nāvi velit, quia sua-
lt: Quoad enim per ventum sit eō, quid sumpta nāvis
est, non domini est nāvis, sed nāgantium. Quid,
si in una tabula sit duo naufragi, & quē sapientes
* sibine uterque rapiat, an alter cedat alteri? Ce-
dat verō; sed ei, cuius magis intersit vel suā vel reipub-
cās vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nullū
lum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in adi-
micando vicit, alteri cedat altere. Quid, si pater
fana expilat, cuniculos agat in æratium? indicet
id magistratibus filius? Nē fas id quidem est: quin
etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur pa-
tria præstat omnibus officiis? Immo vero sed ipse pa-
træ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si
tyrannidem occupare, si patriam prodere contabi-
tur pater? Silebitne filius? Immo vero obseca-
bit patrem, nē id faciat: si nihil proficiat, accu-
sabit, minabitur etiam: Ad extreum, si ad per-
niciem, patræ res spectabit, patræ salutem ante-
ponet

sumpta,
sonduela.

* Vetus ex-
emplar, sibi
uter rapiat.

* in micando

Agere cuni-
culos, ut autē
agere rimas.

ponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id rescierit, soluturisne sit eos, si cui debet, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cùt potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debet dicere: Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. * Hæc sunt quasi controversia in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane virtus: Non ea, quæ nisi dixeris, redirebatur mancipium jure civili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum * Non vendens, aurichalcum se putat vendere, in dicta cenda. ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium. Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa semper servanda sunt, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent dicere) facta sunt. Si quis medicamentum cuiquam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq; nè illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post incidenter in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetrerit, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit: Cùm sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuria, virtus & saluti consulendum est. Quid & si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cùm ei testamento festertiū millies relinquitur, ut antè, quam hæreditatem adeat, luce pallam in foro salter, idq; se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit ille, nécne? Promisisse nolle, & id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi

Fugiens,
quod daturum
non sit.

* Hæc-
controversia

Aqua inter-
cus, qua hy-
drops, aut hy-
dropis.

forte eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare cum, cum patræ consulturnus sic, turpe non sit. Ac nè illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phæthoni filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optässet;

Optavit, ut in currum patris tolleretur; sublatus est, * Atque quæ * atque is antequam constitit, i. c. tu fulminis de flagravit. Quare melius fuerat in hoc, promissum patris non esse servatum! Quid, quod Theseus exegit promissum à Neptuno scilicet cum tres optiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cum ipso patræ suspectus esset de noverca quo optato imperato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon cùm devovisset, Dianæ, quod in suo regno

De Theseo & Neptuno.

pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, quæ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quam tam tetur facinus admittendum fuit: Ergo & promissi non facienda non nunquam: neq; semper deposita reddenda sunt. Si gladiari quis apud te sanæ mentis depositerit, repeatat insaniens: reddere, peccatum si non reddete, officium. Quid si is, qui apud te pecuniam depositerit, bellum interat patræ & reddeline depositum? Non, credo: Facies enim contra rem pub. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ natura honesta videntur esse, temporibus sunt non honesta. Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, comitata utilitate, sunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, simulatione prudentia, satis arbitrio dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum doceremus ea, quæ videntur esse utilia, neq; sunt, quam sunt virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia, itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est.

De

De FORTITUDINE.

Relique sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentiæ magnitudine & præstantia cernitur; altera in conformatiōne, & moderatione cōtinentiæ, & temperantiae. Utile videbatur Ulyssis, ut quidam poëtæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulyssis nella suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insanæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis forfasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam cōtemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem, si in illa simulatione perseverasset? qui cùm maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

*Cujus ipse princeps jurisjurandi fuit,
Quod omnes scitis, salus neglexit fidem;
Furere assimulavit; nè* coiret, instiit.
Quod nì Palamedis perspicax prudentia
Istius percepit malitiosam audaciam,
Fidei sacratae jus perpetuò falleret.*

Illi verò non modò cum hostiis, verùm etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quād deserere cōsentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimitramus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostrāmque veniamus. M. Atilius Regulus, cùm consul iterum in Africa ex infidus captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Antibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnus captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem:

*Ulysses, nè ad
Trojam iret,
farorem si-
mulavit, a-
grum prosci-
sum sale se-
rens.*

*Palamedes o-
doratus illius
asturiam, fili-
um ejus, quæ
sulcus ducen-
dus erat, ob-
jecit.*

*Ulysses arte
aratum sus-
pendit, itaq;
dere dæ fraus.
Cujus rei me-
mor Ulysses,
postea Palae-
medem falsò
criminatus
opprescit.*

*Ex tragœdiæ
quapiam se-
narii sunt.
* Quod iret.*

Is, cùm Romam venisset, utilitatis speciem videbar;
sed eam (ut res declarat) falsam judicavit: quæ erat
talis: Manere in patria, esse domi suæ cum uxore,
cum liberis; quam calamitatem accepisset, in bello,
componem fortunæ bellicæ judicantem, tenere
consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse
utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitu-
do negat. An locupletiores quæris autores? Ha-
rum enim est virtutum proprium, nil extimescere;
omnia humana despiceret nihil, quod homini ac-
cidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fe-
cet? In senatum venit, mandata exposuit; sententi-
am sè diceret, recusavit; quamdiu jurejurando ho-
stium teneretur, non esse se senatorem. Atque il-
lud etiam (ð stultum hominem, dixerit quispiam, &
repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos nega-
vit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos du-
ces esse, se jam confectum senectute. Cujus cùm va-
luisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse Cartha-
ginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit,
nec suorum. Neq; verò tum ignorabat, se ad crude-
lissimum hostem, & ad exquisita supplicia profici-
ci: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaq; tum
cùm vigilando necabatur, erat in meliori causa,
quæ si domi senex, captivus, perjurus, consularis
remansisset. At stulte, qui non modò non censuerit
captivos remittendos, verùm etiam dissuaserit. Quo-
modo stulte etiamne si reip. conducebat? Poteſt au-
tem, quod inutile reip. sit, id cuiquam civi utile esse?
Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta na-
turæ, cùm utilitatem ab honestate se jungunt. Omnes
enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec
facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui
utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissi-
mè persequatur? Sed quia nulquam possumus, nisi in
liude, decoro, honestate utilia reperire, propterea il-

idebar,
uxore,
bello,
tenere
et esse
ortitu-
s Ha-
escere;
ni ac-
aid fe-
tentiu-
o ho-
que il-
am, &
negi-
s du-
m va-
ortha-
nuit,
trude-
ficiis.
; tum
ausa,
laris
uerit
Quo-
et au-
esse?
na-
nes
nec
qui
fissi-
si in
ail-
la

l' prima & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. Quid igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum mememus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modis, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quae tantam utilitatem præverteret. Anne turpiter ficeret? Primum, *Minima de malis*. Num igitur tantum mali turpitudinibus habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud * Accium, *Fregistine fidem?* *Neque dedi, vulgo uisu pa-*
* *Attium.*
que do infidelis cuiquam. Quanquam ab impiis regis dicitur, lueulentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causa ad cruciatum reveruisse; sed sit non honestum, quia, quod per vim hominum esse actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videtur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metundus, ne iratus noceret: quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne iusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim iusjurandum affirmatio reliquias. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, pro quid, misericordia, id tenendum est. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est, sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius, *O fides alma, apta minis, & iusjurandum Jovis!* Qui igitur iusjurandum

Fides in Capitolio Jovis proxima. dum violat, is Eisdem violat: quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi noctis ipse Regulus. Ceterè, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidem esse, maximâ autoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non medocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite quæsto, vituperare. Quem enim locupletiorem que-

* Reip.

Nervosiss. ut fœditas turpificati animi debet videris? Itaque, ne Stoicizemis. *Stoiciss.* ut Peripateticis.

* Hinc.

Justis hostiis pacta praestanta, latoribus nihil operatur.

Quid peccare.

rimus, quam principem* pop. Ro. qui, retinendi officii causâ, cruciatum fabierit voluntarium? Nam quod ajunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter potius, quam calamitosé: An est ullum majus malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis beat aliquid offensionis, quanta illa depravatio,

Stoiciss. ut fœditas turpificati animi debet videris? Itaque, ne Stoicizemis. *Stoiciss.* qui ista disserunt, solum audient malum: dicere id, quod turpe sit; qui autem remissius, hinc tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, *Neque dedi, neque do fidem infidelis cuiusquam*, idcirco recte à poeta dicitur, quia, cum traharetur Atreus, personæ servientium fuit. Sed si * hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideliter sit: videant, ne queratur latebra per jurio. Est autem jus etiam bellicum, fidésq; jurisjurandi sèpe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id observandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum per jurium est. Ut, si prædonibus pactum pro capite premium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fidès esse debet, nec jusjurandum communis. Non enim falsum jurare, peccare est: sed, quod ex animi cui sententia juraveris, sicut verbis concipi-

tur,

more nostro, id non facere, perjurium est. Scite
enim Euripides:

Juravi linguis, mentem injuratai gero.

Regulus vero non debuit condicione pactionesque
bellicas & hostiles perturbare perjurio: cum justo e-
sum & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem
& totum jus faciale, & multa sunt jura communia.

Quod ni ita esset, nunquam claros viros senatus vi-
rios hostibus dediti esset. At vero T. Veturius. &
Spurius Posthumius, cum iterum consules essent,
qua, cum male pugnatum apud ^{*}Caudium esset, legi-
bus nostris sub jugum missis, pacem cum Samni-
bus fecerant, dediti sunt his: injussum enim populi se-
mitusque fecerant. Eodemq; tempore T. Numicus,

Q. ^{*}Emilius, qui tum tribuni plebis erant, quod eo-
mum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Sa-
mitum repudiaretur. Atque hujus deditioonis ipse
Posthumius, qui dederatur, suus & autor fuit. Quod
idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numani-
us, quibuscum sine senatus autoritate foedus fe-
cerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam Lu-
cilius Furius & Sexius Atilius ex senatus consulo fe-
cerant: quod accepta, est hostibus deditus. Honesti-
us hic, quam Q. Pompeius, quo cum in eadem cau-
sa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea,
qua videbatur utilitas, plus valuit, quam hone-
titas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab ho-
nestatis autoritate superata est. At non debuit
ritum esse, quod erat actum per vim. Quasi vero
fotti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum
proficierebatur, cum praesertim de captiis disolu-
tus esset? Quod maximum in eo est, id repre-
henditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscep-
ciuit, ut esset iudicium senatus; qui nisi ipse au-
tor fuisse, captivi profecto Poenis redditi essent.
Ita incoluntis in patria Regulus restitueret. Quod
quia

*In Hippolyto
coronato.*

*Η γλωσσα
ομιλουχος, ο
Φρην ανω-
μοτος.*

** Claudium.*

** M. Alius.*

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa & pati credidit. Nam, quod sunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: immo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis non mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis. sed temporum. Nullum enim vinculum ad astrin- gendam fidem jurejurando maiores, arctius esse vo- luerunt. Id indicant leges in duodecima tabulis, in- dicant sacra, indicant fædera, quibus etiam cum ho- ile devincitur fides: indicant notations, animad- versionesque censorum, qui nulla de re diligenter, quim de jurejurando iudicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dicta- turam gerendam addidisset; criminabatur etiam, quod Tûrum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jui- sisset. Quod cum audivisset adolescens filius, negoti- um exhiberi patri: accurrisse Romam, & * primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum: quod illum iratum allaturum ad se ali- quid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remorisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium dustrin- xit, juravitque se illum statim interficendum, nisi iurandum sibi dedisset, se patrem missum esse ta- turum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit, docuit, cur sibi à causa desistere, necesse esset. Manlium missum fecit. Tantum tempo-

*Quanta ani-
gustus jurij ju-
randis religio.*

*Pomponius
iurandum
etiam meu
extortam pra-
fandum puta-
vit.*

* cum.

ibus illis iurandum valebat. Atque hic T. Man- Terquati cognomen unde.
lius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provo-
catus occiderat, torque detracto, cognomen inve-
nit: cuius tertio consulatu Latini ad Veserim fusi,
& fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper in- * Perindul-
dulgens in patrem, idem * acerbus & severus in fi-
lium. Sed ut laudandus Regulus in conservando ju-
rejurando; sic decem illi, quos post Cannensem
pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in ca-
stra rediutoros ea, quorum potiri erant Poeni, nisi de- gens.
Indulgens in
patrem, quem
acerbum in
se, sicutamen
amarit: idem
filium securi
percutit.
*acerbe sev.
redimendis captivis impetravissent: si non redie-
runt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo.
Nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit, ex de-
cem nobilissimis, qui tum erant missi, novem rever-
tisse a senatu re non impetrata: unum ex decem, qui
paulo post, quam egressus erat e castris, rediisset, qua-
si aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Rediuit e-
niam in castra, liberatum se esse jure jurando interpre-
tabatur: Non recte. Fraus enim adstringit, non dissol-
vit per jurium. Fuit igitur stulta calliditas perversa
imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille
veterator, & callidus, vincitus ad Annibalem duce-
retur. Sed illud maximum: Octo hominum millia
tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui
periculo mortis diffugissent, sed qui relieti in castris
fuisser à Paulo & Vartone consulibus. Eos sena-
tus non censuit redimendos, cum id pœna pecunia
hieri potuisset; ut esset insitum militibus nostris, aut
vincere, aut mori. Quā quidem re auditā, fractum
animum Annibal scriptis idem, quod senatus, po-
pulusque Romanus, rebus affliccis, tam excello am-
mo fuisse. Sic honestatis comparatione, ea, quæ vi-
dentur utilia, vincuntur. * Acius autem ille, qui * Atilius.
Græce scriptis historiam, plures ait fuisse, qui in
castra revertissent, eadem fraude, ut jurejurando
liberarentur, eosque à censoribus, omnibus igno-
minis

inmis notatos. Sit iam hujus loci finis. Per spissum est enim; quæ timide animo, humili, demissi frætæque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aude captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod repub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, turpia.

De TEMPERANTIA.

Restat quæcavat pars; quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continentur. Potest igitur quicquam utille esse, quod sit huic eam virtutum choro coabitatum? Acqui ab Arisippo Cyrenaici acque Almiceris philosophi nomina-
ti, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutem, censuerunt tamen eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem fere auctor auctoerque sententia. Cum his, velis equisque (ut dicitur) si honestatem tueri ad retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, ejusque constitutionis per exploratio (ut à Metrodoro scriptum est) continentur certe. Hæc utilitas, & quidem summa (sic enim cen-
sunt) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentia locus dabitur? An, ut conquerat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus, servientis voluptati! Quod autem minus prudentia? An legere intelligenter voluptates? Fæc nihil illo esse jucundius: quid cogitari potest turpiss? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumq; contemptus? Qui imvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid con-
sentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate tem-
peraveris,

Cyrenaici,
Epicurei ab
Aristippo
Cyrenaico.

Annicerii ab
Annicere,
qui priorem
sciam emen-
davit.

Obsoletus, id
est, obscuratus.
Velis equis-
que, prover-
bialiter.

havent, mala dolore; ut si illum audiam de continentia & temperantia. Dicit ille quidem multa mali-
tis locis: sed aqua hæret, ut aiunt. Nam qui potest Aqua hæret,
Proverb.
temperantiam laudare is, qui ponat summum bo-
num in voluptate & est enim temperantia libidi-
num inimica; libidines autem conjectatrices volu-
ptatis, & que in his tamen tribus generibus, quoquo
modo possunt, non incallide tergiversantur. Pruden-
tiam introducunt, scientiam suppeditantein volu-
ptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque
aliquo modo expeditum, cum tradunt, rationem nega-
lendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam tem-
perantiam inducunt, non facilime illi quidem, sed
tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, volu-
ptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Justi-
tia vacillat, vel jacet potius, omnésque ex virtutis,
que in communitate cernuntur, & in societate ge-
neris humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas,
neque comitas esse potest, non plus, quam amicitia, si
hæc non per se expertantur, sed ad voluptatem, uti-
litatem referantur. Conferamus igitur in pauca.
Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ ho-
nestati esset contraria: sic omnem voluptatem dici-
mus honestati esse contraria. Quod magis repre-
hendendos Calliphonem & Dionotachum judico,
qui se dirempturos controversiam putavertunt, si
cum honestate voluptatem, tanquam cum homine
pectudem, copulavissent. Non recipit istam conjun-
ctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec vero fi-
nis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex
dissimilibus rebus misceri & temperari potest. * Sed * Sed de hoc
(magna e-
nina res est)
alio loco
pluribus.

voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum hoc
nietate conjunctio. Nam, ut tribuzmus aliquid vo-
luptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe
nihil habebit.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, meā quidem
sententiā, magnum; sed perinde erit, ut acce-
ris: quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi
commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi.
Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset
factum, nisi' me è medio cursu clarā voce patria re-
vocāisset) aliquando me quoque audires: sic, quoni-
am his voluminibus ad te profecta vox mea est, tri-
bues his, temporis quantum poteris; poteris autem,
quantum voles. Cūm verò intellexero, te hoc sci-
entiae genere gaudere: tum & præsens tecum prope-
diem (ut spero) &, dum aberis, absens loquar. Vale
igitur, mi Cicero, tibique persuade, te mihi quidem
esse charissimum: sed multò fore chariorem, si tali-

* Al. leg. mo-
nitis, & ms-
liss.

Marci Tullii Ciceronis libri tertii

De Officiis

FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS LÆLIUS, SIVE DE AMICITIA

Dialogus ad T. Pomponium
Atticum.

P RÆFAT I O.

Uintus Mucius Scævola augur mul-
ta narrare de C. Lælio, socero suo,
memoriter & jucundè solebat, nec
dubitare illum in omni sermone ap-
pellare sapientem. Ego autem à pa-
tre ita eram deductus ad Scævolam,
sumptuosa virili togâ, ut, quoad possem, & liceret, à Toga, virilis
senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab
eo prudenter disputata, multa etiam breviter & com-
modè dicta, memorie mandabam; fierique stude-
bam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad
pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ Scævola ponâ
civitatis & ingenio, & * industriâ præstantissimum ^{tis ex-}
audeo dicere. Sed de hoc aliâs: nunc redeo ad augu- ^{* Justitia.}
rem. Cùm sæpe multa narraret, tum memini, do-
mi in hemicyclo sederitem (ut solebat) cùm & ego Hemicyclo
essem unâ, & pauci admodum familiares, in euth ^{cathedra in}
sermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus
erat in ore. Meministi enim profecto (ut opinor)
Attice, & eò magis, quod P. Sulpicio utebare mul-
tum, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pom-
peo, qui tum erat consul, dissideret, quicum conjuncti-
ssime & amantissime sixerat, quanta hominum
esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola,
cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit
nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo
secum, & cum altero genere C. Fannio, Marci filio,
paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputa-

Lælii, Scæ-
vola augu-
rius, & Fann-
ius sacer.

^{mores exige-}
^{bis.}

^{tis ex-}

^{cathedra in}
^{modum medi-^{um}}
^{circulis.}

zionis sententias memorizæ mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, nè *Iuquam*, & *Inquit*, sæpius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præsentibus coram haberi sermo videretur. Cùm enim sæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid; digna mihi res cùm omnium cognitione, tum nostrâ familiaritate visa est: itaque feci non invitus, ut prodeßem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ ceteris floruisse: sic cùm accepissimus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuisse; C. Lælii idonea mihi visa est persona, quæ de amicitia ea ipsa differeat, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scævola. Genus autem hoc sermonum, possum in

C. Lali &
P. Scipionis
familiaritas.

Plus habet gravitatis sermo positus in autoritate veterum & illustrium virorum. hominum veterum auctoritate, & rerum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Iraque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catoneum, non me, loqui existimem. Sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo pridentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiae gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animatum parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad sacerum venient post mortem Africani; ab his sermo oritur: responderet Lælius; cuius tota disputatio est de amicitia, quam legens tu ipse cognovet. *Fas.* Sane ista vera, Lælius: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes; omnium oculos in te esse coniectos: unum te sapiens.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur
hoc modò M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud * Atilium.
patres nostros appellatum esse sapientem. Sed u-
terque alio quodam modo: Acilius, quia prudens
esse in iure civili putabatur; Cato, quia multarum
rerum usum habebat, multaque ejus & in senatu &
in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter,
vel responsa acutè cerebantur; proprieç quasi cog-
nomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem
alio quodam modo dicunt, non solum natura, & mo-
ribus, verum etiam studio & doctrinâ esse sapien-
tem; nec sicut vulgus, sed ut eruditî solent appella-
re sapientem; qualem in reliqua Gracia neminem.
Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilitas
quærunt, in numero sapientum non habent. Atho-
nis unum accepimus, & eum quidem etiam Apolli-
nis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in
te sapientiam existimant, ut ãmania tua in te posita
esse ducas, humanosque casus virtute inferiores pu-
tes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te Scæ-
vola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque
magis, quod his proximis Nonis, cùm in hortos D.
Bruti Auguris, commentandi causâ (ut assolet) ve-
nissimus, tu non affuisti, qui diligentissime semper
illum diem & illud munus solitus essem obire. Scæ-
vola. Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fan-
nijo dictum: sed ego id respondeo, quod animadver-
ti te dolorem, quem acceperis cùm summi virti, tum
amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non
commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quod au-
tem his Nonis in nostro collegio non affuisses, va-
letudinem causam, non mœstiam, fuisse. Læli-
us. Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim
ab isto beneficio, quod semper usurpavi cùm vale-
rem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu
arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

*Septem Gra-
cia sapientes.
Socrates A-
pollius ora-
culo sapien-
tissimus judi-
catus.*

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui
mihi tantum tribul dicis, quantum ego nec agnosco,
nec postulo, facis amicē: sed (ut mihi videris) non
recte judicas de Catone. Aut enim nemo (quod
quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens
fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii
tulit? Memineram Paulum, videram * Caium: sed
hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato vi-
ro. Quamobrem cave Catoni anteponas nē istum
quidem ipsum, quem Apollo, ut ait, sapientissi-
mus judicavit: hujus enim facta, illius dicta lau-
dantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar)
sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri
negem; quam id recte faciam, viderint sapientes, sed
certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qua-
lis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare
possim) nemo certe fuit. Sed non egeo medicinā:
me ipse consolor, & maximē illo solatio, quod eo
errore careo, quo, amicorum decessu, plerique an-
gi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto:
mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommo-
dis graviter angit, non amicum, sed seipsum aman-
tis est. Cum illo verò quis neget actum esse praecla-
rē Nisi enim (quod ille minimē putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod
homini fas esset optare? Qui summam spem civium,
quam de eo jam puerō habuerant, continuo ado-
lescens incredibili virtute superavit: qui consulatum
petiit nuaquam, factus est consul bis: primū,
ante tempus, iterum, sibi suo tempore, reipub. pend-
serō: qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic
imperio, non modò præsentia, verū etiam futu-
ra bella delevit. Quid dicam de moribus facillius
de pietate in matrem? liberalitate in sorores? boni-
tate in suos? justitiā in omnes? Hæc nota sunt vobis.
Quam autem civitati charus fuerit, moerore funeralis
indicatum

• Gallum.

Socratem.

Scipionis
laus.Scipionis
mors à tota
Roma deplo-
tata.

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisse? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem anno ante, quam mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen afferat eam viriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis ^{* Nunc} fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos dexterrissimosq; viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum, senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est a patribus conscriptis, a populi Romani sociis, & Latinis, pridie quam excessit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quam ad inferos pervenisse. Neque enim afferunt iis, qui ^{Qyod anima} hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus ^{Plus sit immortalis} apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinente arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamq; Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in periculum, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, isque, cum è corpore excessissent, redditum ad cælum patere, optimoque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præfigeret, per paucis ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adfissent, & alii plures, tūq; etiā, Scævola, mecum venisses, triduum disserunt de republica. Cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum:

rum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facilimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis: cui censemus cursum ad deos facilitorem fuisse, quam Scipionis? Quocirca moerere hoc ejus eventu, viceror, nò invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa * viceror, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amissio, sit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hac civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optimè est; mecum autem incommodius: quem fuit & quius, ut prius introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatus vixisse videar, quia cum Scipione vixeram: quocum mihi conjuncta cura de re publica & de privata fuit; quocum domes, & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modò Fannius commemo-ravit, fama delectat, falsa præsertim, quam quoddam amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eò magis est cordi, quod ex omnibus scutulis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum: Quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. Fan. Itud quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te queratur, sic de amicitia disputabis; quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. Scæ. Mihi vero pergratum hoc erit atque id ipsum cum tecum agere conaser, Fannius anteversit. Quamobrem utique nostrum gratum admodum

* Veriora.

Quid sit amicitia.

Ex omnibus
seculis vix
tria aut qua-
tuor amico-
rum paria no-
minantur.

modum feceris. *Lat.* Ego vero non gravarer, si mihi ipse considerem. Nam & præclara vīla res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum: aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, tæque Græcorum, ut iis proponatur, de quo dispergunt, quamvis subito. Magnum opus est, egérque exercitatione non parvæ. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo peratis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possunt, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res vel secundas vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad vivum resoco, ut illi, qui hæc subtilius differunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitâq; communi, non ea, quæ fiunguntur, aut optantur, * sperare debemus. Nunquam * spectare. ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum; concedantq; ut hi boni viti fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita Pingui Mi- vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis illa cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habitu sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quamvis homines possunt, naturam, optimam recte vivendi ducem. Sic enī perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet. Itaque

*Amicitia
omnibus re-
bus humanis
anteponenda.
Amicitia vi-
si in bonis esse
non potest: de-
clarat autem
qui sunt boni.*

*Pingui Mi-
nervâ, Prov.*

*Natura, opti-
ma recte vi-
vendi dux.*

cives potiores sunt, quam peregrini; & propinqui quidam alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa perit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc praestat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentia, amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiae sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contrafacta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divitarum humanarumq; rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an, exceptâ sapientia, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Diversitas alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunâ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentiâ: virôsq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones,

* Caios, Scipiones, Philos: his communis vitâ contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix quo dicerem. Principiò, * cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas. sic loqui, ut tecum? Qui est tantus

*Sine virtute
amicitia esse
non potest.*

* Gallos.

* qui potest:
aides, quis.

fructus in prosperis rebus, nisi haberet, qui illis eque-
 ac tu ipse, gauderet? Adversas vero res ferre difficil-
 e esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, fer-
 ret. Denique ceteræ res, quæ experuntur, opportu-
 ne sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiae, ut utares;
 opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut
 gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus
 fungare corporis. Amicitia plurimas res continet;
 quoquæ te verteris, præstò est; nullo loco excluditur;
 nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaq;
 non aqua, non igni, non aëte (ut aiunt) pluribus.
 loeis utimur, quam amicitia. Neque ego nunc de
 vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, &
 prodest, sed de vera & perfecta loquor; qualis eorum,
 qui pauci nominantur, sicut. Nam & secundas res
 splendidiores facit amicitia, & adversas partiens,
 communicansque, leviores. Cùmque plurimas & im-
 paximas commoditates amicitia continet, tum illa
 nimis præstat omnibus, quod bonâ spe prælucet
 in posterum, nec debilitari animos, aut cade-
 re patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tan-
 quam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca &
 absentes adiungunt; & egentes abundant; & imbecilles
 valent; & quod difficilius dictu est, mortui vivent:
 tantus eos honor, memoria, desiderium prosequitur
 amicorum: Ex quo illorum beata mors visdetur, ho-
 rum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura re-
 rum benevolentiae coniunctionem; nec domus ulla,
 nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus perma-
 nebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitiae
 concordiae que sit: ex dissensionibus atque ex discor-
 diis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis,
 quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque
 dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum
 boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentum
 quidem doctum quendam virum, carminibus Gre-
 vaticina

Amicitia e-
 quæ necessa-
 ria, ac ele-
 menta.

Omnia fine
 amicitia cer-
 ruunt.

Empedocles,
Agrigentius
nus poeta, di
cebat omnes
res, & mun
dum totum
constare ex
amicitia.

M. Pacuvii
tragædia
de Oreste &
Pylade.

vaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaq; si quando aliquod officium existit amici in periculis aut audeundis, aut communicandis; quis est, qui id non maximis efficerat laudibus? Qui clamores tota; cavea nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cum, ignorantre rege uter corum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura vim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimum dixisse: si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, queritote. *Fan.* Nos autem à te potius; quanquam etiam ab ipsis sepe quæsivi, & audivi, non invitus equidem sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuę. *Scæv.* Tum magis id diceres, *Fanni*, si nuper in hortis Scipionis, cum est de republica disputatum, assuisses: qualis tum patronus justitiae fuit contra accuratam orationem *Philii* *Fan.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam nonne facile ei erit, qui ob eam, summa fide, constantia, justitiaq; servatam, maximam gloriam ceperit? *Lel.* Vim hoc quidem est asserere. Quid enim refert, quæ me ratione cogitis? Cogitis certe. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, cum nè æquum quidem obsistere. Sapientissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atq; inopiam desideranda sit amicitia; ut in danis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per

se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiae; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Num utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur, & observant causam temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videatur potius, quam ab ^{Antiquior, id est, nobilior.} imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadvertis potest; quae ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile eorum sensus appareat. Quod in homine multo est evidenter. Primum ex ea charitate, quae est inter natos & parentes, quae dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nocti sumus, cuius cum moribus & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute; nihil quod magis allicit homines ad diligendum: quippe cum propriar virtutem & probitatem, eos etiam, quos nuncquam vidiimus, quodam modo diligimus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Cunii, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nuncquam viderit? Quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia deceratum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propriar probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus. Alterum, propriar crudelitatem ejus, semper hinc civitas oderit. Quod si ranta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nuncquam vidiimus, vel, ^{Amicitia à natura potius, quodam ab imbecillitate orta.} ^{* indigentia.} quod

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mihi
tum, si animi hominum moveantur, cum eorum,
quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem &
bonitatem perspicere videantur? Quanquam confi-
matur amor & beneficio accepto, & studio perspecto,
& consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum pri-
mum motum animi & amoris adhibitis, admirabi-
lis quædam exardescit benevolentia & magnitudo:
quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit
per quam quisque assequatur, quod desideret; humi-
lem sane relinquunt, & minimè generosum, ut ita
dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque
indigentia natam volunt. Quod si ita esset, ut
quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad
amicitiam esset aptissimus: quod longè secundus
est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit,

* *Alias, ut quisque minimum valetudinis in se.*

Non esse
necessandum be-
neficiis.

*Amicitia non
spe mercetis,
sed ex fructu
amoris: xp.-
sentia est.*

& ut quisque maximè virtute & sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat, suâque omnia in seipso posita judicet: itâ in amicitiis expetendis collendisque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac nè ego quidem illius: sed ego admiratione quâdam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalisque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium sceneremur, sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad volupratem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes ab jecerunt in gem

sem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removereamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiae charitatem, factâ significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propriis admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiae sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid adhuc forte vultis. *Fan.* Tu verò perge, *Læli:* pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure perpetuò au-
diamus.

*Sicut natura
mutari non
potest, ita a-
amicitia, qua
à natura est,
perpetuò du-
ras.*

Lælius.

Audite verò optimi viri ea, quæ sèpissime inter Amem & Scipionem de amicitia disserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. Atque eorum rerum exemplum ex similitudine capiebat inentis ætatis: quod summæ puerorum amores sæpe una cum prætexta* & toga deponentur. Si autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, * vel luxuriaz, vel conditionis, vel commodi alicujus; quod idem adipisci uterq; non posset. Quod si qui longius in amicitia proiecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem inci-

*Nihil diffi-
lius, quam a-
amicitiam us-
que ad extre-
mum vita di-
em permanere*

** sumptu-
toga.
* vel luxuriaz
conditionis,
vel, &c.*

*Nulla major
peccatum in amici-
tia, quam
pecunia cupi-
ditum.*

incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quam in plerisque pecuniae cupiditate munierat, optimis quibusque honoris certamen, & gloria: ex quo inimicitias maximas saepe inter amicissimos exutisse. Magna etiam dissidia, & plerunque justa nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, jus camen amicitiaz deferente arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent; illos autem, qui quidem ab amico auderent postulare, postulatione ipsa proficeri omnia se amici causam esse facturos; eorum querela inueterata, non modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atque semper terrena. Hæc ita multa, quasi facta, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modo sapientie sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progreedi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuissent? Num *Buscellum amici regnum appeterent, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberius quidem Gracchum, rem pub. vexantem, a Q. Tuberone, & qualibetque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiaz vel stræ, Scævola, cum ad me, qui aderam *cum Lenate & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc, ut sibi ignoscere, causam afferebat, quod tantu Tiberio Gracchum fecisset, ut quicquid ille veller, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, inquit, nefaria in Capitolum faces ferre veller? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruisse. Vides quæ nefaria vox & hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit. Non enim paruit ille Tiberius Gracchi temeritati, sed præstuit: nec se comitem illius suorum, sed ducem præbuit. Itaque hac amicis quæstione

*Quatenus a-
mor in amici-
tia progredi
debeat.*

* Viscelli-
num.

* Lenati.
Deprecari, id
est, à se cri-
men removere

*Nefaria vox
C. Blossii.*

questione novâ perterritus, in Asiam profudit, ad hostes se contulit, poenas reipublicæ graves justâsque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccatoris. Nam, cùm conciliatris amicitia virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ * si sumus, nihil habeat res vitiæ: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unâ consules, & collegas in censura: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanum, memoriaz traditum est. Igitur nè suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quipiam contendisse, quod contra fidem, contra iusjurandum, contra tempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse: cùm illi sanctissimi viri fuerint. & quæ autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At yerd Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * hostis. * inimicus.

Hec igitur prima lex in amicitia fanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minime accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra tempub. se amici causâ fecisse fateatur. Et enim eo loco, Bassi & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo ma-

Nulla est ex-
cusatio pecca-
ti, si amici
causâ pecca-
verit.

* sumus, si
nihil.

* Papum.

* proditum.

* hostis.

Prima lex in
amicitia, ut
neq; rogemus
res turpes,
nec faciamus
rogati.

jurum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinquui, quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non quo dicere. Nam Carbonem* quoq; quem modo posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid experientem, non liber augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad pernicie m, cùm semel cœpit, labitur. Videlis in tabella: jam antè, quanta sit facta labes, primè Gabiniâ lege; biennio autem post, Cassiâ. Videre jam videor pop. Rom. à senatu disjunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quem admodum hæc fiant, quam quemadmodum his refūstatur. Quorū hæc? quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, nè existimant ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rem pub. peccantibus non discedant. Improbis autem pœna statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erunt alterum, quam iis qui ipsi fuerint, impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cùm imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterq; invidiam in exilium missus esset, ingratè patriæ* injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaq; mortem sibi uterq; concivit. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitię tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patrię inferentem sequi. Quod quicq; ē, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

* alia invi-
diam.

Hæc

Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab honesta ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogetur, sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium vero dare gaudemus libertè. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat autoritas; eaque adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum solicitum esse pro pluribus: Satis supérque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; Commodissimum esse, quædam laxissimas habendas habeas re amicitiæ, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quæ frui non possit animus, si tanquam parturias unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius: (quem locum breviter perstrinxí paulò ante) Præsidii, adjumentique causâ, non benevolentia, neque charitatis, amicitias esse experendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia querant, quædam viri; & inopes, quædam opulentis; & calamitosi, quædam ii, qui putantur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere yidentur, qui amicitiam è vita tollunt: quæ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionem, ne solitus sis, aut non suscipere, aut suscepit deponere. Quod si curia fugimus, virtus fugienda est, quæ

neccesse est, cum aliqua cura res sibi contraria aspernetur, atque odet; ut bonitas malitiam, temerantia libidinem, ignoriam fortitudo. Itaq; videoas rebus injustis justos maximè dolere, imbecillis bus fortis, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & latari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profecto cadit, nisi ex ejus animo extirpata humanitatem arbitremur) quæ causa est, *ut amicitiam funditus tollamus è vita, nè aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quasi diffundatur, & inconmodis contrahatur. Quæ obrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet, ut tollat è vita amicitiam: non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahatur virtus amicitiam (ut suprà dixi) si qua significatio virtutis clueat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cùm contingit, amor ibi exoriatur neccesse est. Quid enim tam absurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu cultuque corporis: animo autem virtute prædicto, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari nihil est enim remuneratione benevolentie, nihil vicissitudine studiorum officiorumq; jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedatur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantq; sibi quasi pro-

Proprium
animi bene
constituti.

* cur.

Stoici.

Morum similitudo amicitiam contrahit:

ὅμοιον ὁ μοίω φίλοι.

propinquitate conjunctos, atque aequaliter nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quae etiam populos universos tueri, cisque optimè consulere solet: quod non faceret profecto si à charitate vulga abhorret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa singunt amicitias, amabilissimum nondum amicitiae solletere. Non enim tam utilitas parca per amicum, quam amici amor ipse deleterat: tunc illud sit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantumque absit, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut in quibus opibus, & copiis, maximè virtute praeditis, in qua plurimum est praesidii, minimè alterius indigent, liberalissimi sunt, & beneficentissimi. Atque haud scio, an ~~esse~~ opus sit quidem, nihil unquam omnino desit amicis. Ibbi enim studia nostra viguerint, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi, nec militiæ Scipio equisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergo erunt homines divitiis afflentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec usus, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deum fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligit quenquam, nec ipse ab ulla diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est Tyrannorum vita, nimis in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentia potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt; nullus locus est amicitiae. Quis enim aut eum diligat, quem

quem metuit, aut eum, a quo se metui putat? Conhunc tamen simulatione amicitiae duntraxat ad tempus: quod si forte (ut sit plerunque) ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixisse ferunt rum, cum exul esset. Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosque infidos, cum jam neutris gratiam referre posset. Quanquam miror, ut illa superbia & importunitate, si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque illi efferruntur fastidio fere, & contumacia: neque quicquam insipiente fortunato intolerabilis dari potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui ante a commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immaturi, spernique abiecti vetetes amicitias, & indulgeri novis. Quid autem stultius, quam, ut plurimum cōpiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, que parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias; vasæ pretiosæ; amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ita dicam) supellecibilem? Etenim cætera cum parant, cui parent nesciunt, nec cuius causâ laborent. Eius enim est istorum quicquid est, qui vincit viribus amicitarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio; ut, etiamsi illa maneant, que sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc haec tenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmet ipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum ergo nos benevolentia pariter & qualiterque respondeat:

In adversis
cognoscuntur
amicis.

Fortuna cœca.

*Inspiceute for-
tunato nihil
intolerabilius
* fieri.*

* *Indulgere.*
* *cum.*

*Melius lau-
dabilis & que
est amicos;
quam divitias
parare:
* quodque.*

*Qui sunt in a-
micitia fines?*

deat: Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tantum
fiat ab amicis. H. rum trium sententiarum nulli pro-
fus afflentior. Nec enim illa prima vera est, ut quem-
admodum in se quisque, sic in amicum sit animatus.
Quam multa enim, quae nostrâ causâ nunquam fa-
ceremus, facimus causâ amicorum! precari ab in-
digno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi,
inlectarique vehementius: quae in nostris rebus non
satis honeste, in amicorum sunt honestissime. Multe
quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri bo-
ni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis ami-
ci potius, quam ipsis, fruantur. Altera sententia est,
quae definit amicitiam paribus officiis ac voluntati-
bus. Hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad cal-
culos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum,
& datorum. Dition mihi & affluentior videtur esse
vera amicitia: nec observare stricte, ne plus reddat,
quam acceperit. Neq; enim verendum est, ne quid
excidat, aut ne quid in terram defluat, ant ne plus
æquo quid in amicitia congeratur. Tertius vero ille
finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tan-
ti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus
abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior.
Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in
se est: sed* potius eniti, & efficere, ut amici jacen- * potius de-
tem animum excitet, inducâque in spem cogitatio- bet eniti.
nemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiae 'Ou seï φι-
constituendus est, si prius, quid maximè reprehende- λεῖν ὡς με-
re Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem σύσσυτα,
inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quam ejus, ἀλλὰ μᾶλ-
qui dixisset, Ita amare oportere, ut si aliquando esset λογ ματιν
osurus. Nec vero se adduci posse, ut hoc (quem- ὡς φιλίσσυ-
admodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, τα.
qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri Arist. Rhet.
cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam poten-
tiam revocantis esse sententiam. Quonam enim

modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se
putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse
erit cupere, & optare, ut quam læpissime peccet
amicus, quod plures de sibi tanquam ancas ad repre-
hendendum. Rursum autem recte factis, commo-
disque amicorum necesse erit angri, dolere, invidere,
Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad
 sollendam amicitiam valet. Illud potius præcipien-
dum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amici-
tuis comparandis, ut nè quando amare inciperemus
eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam
si minus felices in diligendo fuissemus; ferendum id
Scipio potius, quam inimiciarum tempus cogitan-
dum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror,
ut, cum emendati mores amicorum sint, cum sit integ-
uos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sing-
ulla exceptione communitas: ut etiam, si qua fortu-
na acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates
adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite ag-
gatur, aut fama, declinandum sit de via, modo nè
summa turpitudo sequatur. Est enim, quatenus
amicitiae dari venia possit. Nec verò negligenda est
fama: nec mediocre telum ad res gerendas existi-
mare oportet benevolentiam eivium; quam blan-
ditiis & assentationibus colligere turpe est. Vir-
tus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est.
Sed saepe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis
sermo erat de amicitia) querebatur, quodd in om-
nibus rebus homines diligentiores essent: capras
& oves quot quisque haberet, dicere posse; ami-
cos quot haberet, non posse dicere: & in illis qui-
dem parandis curam adhibere; in amicis, eligen-
djs negligentes esse; nec habere quasi signa qua-
dam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent
idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, &
constantes eligendi: cujus generis est magna penu-

Quousque
amicitia pro-
ducenda sit.

gia; & judicare difficile est sane, nisi expertum. Ex-
periendum autem est in ipsa amicitia. ita præcūritis
amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem.
Est igitur prudentis sustinere, ut ^{amicum fi-}
beneyolentiz, quo utamur, quasi ^{cursum, sic imperium}
sic amicitiis, aliquā parte periclitatis moribus ami-
corum. Quidam saepe in parva pecunia perspiciun-
tur, quām sint leves: quidam autem quos parva
moveare non potuit, cognoscuntur in magna. Si
vero erunt aliqui reperti, qui, pecuniam præterre a-
amicitiæ, sordidum existimant: ubi eos ingeniemus,
qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes,
amicitiæ non anteponant; ut, cùm ex altera parte
proposita hæc sint, ex altera ^{vis amicitiæ, non mul-}
tò illa malint? Imbecilla enim ^{natura est ad con-}
temnendam potentiam: quam etiamsi, neglecta a-
amicitiæ, consecuti sunt, excusatim iri se arbitrantur,
quia non sine magna causa sit neglecta amicitia.
Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis,
qui in honoribus, nèq; publica versantur. Ulbi enim
istum invenias, qui honorem amici anteponat suo?
Quidz(hæc ut omittam) quām graves, quām diffi-
ciles plerisque videntur calamitatum societates! ad
quas, non est facile inventus, qui descendat. Quan-
quam Ennius recte,

* Jus.

* Alias hu-
mana natu-
ra.Graves plo-
risque viden-
tur calamita-
rum societan-
tes.

Amicus certus in re incerta cernitur.
Tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerosque
convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt ami-
cos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraque in re
gravem, constantem, stabilem se in amicitia præsti-
terit, hunc ex maxime raro hominum genere judi-
care debamus, & penè divino. Firmamentum autem
stabilitatis constantiæque ejus, quam in amicitia
quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod
infidum est. Simplicem præterea, & communem,
& conscientem, ^{amicitia fun-}
& qui rebus iisdem moveatur, e-
bus.

ligi

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortu, ofum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum cōdem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat* illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità sit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, nè quid fictum sit, nè ve simulatum: Apertè enim vel odiſſe, magis* ingenuum est, quæm fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsum quidem esse suspicuum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitatis quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiae. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatemque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæſtio subdifficilis. Nunquando amici novi, non indigni amicitia, veteribus sicut anteponendi, ut equis vetulis, teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterumque quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verumque illud est, quod vulgo dicitur, Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiae munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò mentionem

* Oblatis.

* ingenui.

Tristitia &
severitas ab-
esse debent ab
amicitia.

Novi amici
non fungu-
seribus ante-
ponendi.

Notandum
proverbiū.

mentionem feci) si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libenter utatur, quam interpretato, & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt in animata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorē pārem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis, in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam *Rutilio, ^{* Rupilio.} nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregiū virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorē colebat; suosq; omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandūmque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, imperiant eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus natū sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunā, eorum augeant opes, eisque Honori sint & dignitati; ut in fabulis, qui aliquandiu, proprie ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ tum maximè capitur, cum in proximum quemq; confertur. Ut igitur iiii, qui sunt in amicitiæ conjunctioniisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunā, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè,

*Meminisse
debet is, in
quem collatum
est benefici-
um; non com-
memorare, qui
conculit.*

*Xdptylæ-
baw me-
moro: d's
d' cpld-
s. Proverb. Gr.*

* Rupilium,
* Lælrium.

*Amicitia
atrat prope-
tia judicanda
sunt.*

*Dispari mo-
res disparia
studia se-
quuntur.*

sciosè aut amicè, & cum labore suo aliquo faciunt queant dicere. Odiosum sane genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt; non commemorare, qui conculit. Quamobrem ut iis, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodammodo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non se, rē contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primum, quantum ipse efficere possit: deinde etiam, quantum ille, quem diligas, aequo adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quantum vis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perdurere: ut Scipio P. * Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus * Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est eamen, quid ille possit sustinere. Omnia amicitia, corroboratis iam confirmatisque & ingenii, & eratibus, judicandas sunt. Nec, si quis inuenit erat, venandi, aut pilæ, studiori fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nunc et pædagogi jure verutatis plurimum benevolentia postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Alter enim amicitia stabiles permanere non possunt. Dispari enim mores dispari studia sequuntur, quorū dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitias, nè quis intemperatā quadam benevolenciā (quod persepe fit) impedit magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neopto-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset. Et saepe incidentur magnae res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedit vult, quod desiderium non faciliterat, & infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare a te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitias dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim a sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt saepe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redunderet infamia. Tales igitur amicitiae sunt remissione usus elevandæ, & (ut Catonem dicere audivi) diffundendæ magis, quam discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exasperit ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctioque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit: (loquor enim, ut paulo ante dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non solum amicitiae depositæ, sed inimicitiae etiam suscepientur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, quicunq; familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est a collega nostro Merello. Ultrumq; egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitiae, quam oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, ne etiam in graves inimicitias

Neoptolemus.
Lycomedes.

Confidetan-
dum est, quid
ab amico per-
tatur, quid
nos petamus.

Diffuende
magis, quam
discindenda
amicitia.

23 Decem
bris 1745

conver-

convertant se amicitiæ, è quibus iurgia, maledicta, contumelizæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles sunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atq; incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, néve indigos. Digni autem sunt amicitiæ, quibus in ipsis inest causa cur diligentur. Rarum istud genus (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum nō sunt, nisi quod fructuolum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimâ illâ & maximè naturali carent amicitiæ, per se, & propter se expertendâ: nec ipsis sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta sit. Ipse enim se quisq; diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suæ, sed quodd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, agrestibus, tantibus, cicuribus, feris; primum, ut se ipsis diligant (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atq; appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes: idque faciunt, cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quantò id magis in homine sit naturâ, qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cuius animum itâ cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perversè, nè dicam impudenter, amicum habere talem voluntate, quales ipsis esse non possunt: quæq; ipsis non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum,

*Eides, sed
enī vide.*

*Βραδίως
μεν φίλος
γίνε, καὶ ταῦ
την.*

Iſocrat.

*Amicus, alter
idem.*

** hominis
sit natura.*

Arist. defin.

*Amicitiam,
μίας φι-
λον δυότιν
συμμάτου
ἔνοικος τοι.*

*Hinc Ovid.
de Pyl. &
Orest. Qui*

*duo corpori-
bus, mentibus
unus erant.*

num, tum alterum similem sui querere. In talibus ea, quam jadidum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest, cum homines benevolentia conjuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri serviant, imperabunt; deinde æquitate justitiae; gaudebunt, omniaque; alter pro altero suscipiet; neque; quam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neque; solum colent se inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & * sociata cum altera perveniret: ^{conficiata.} quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expertenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc ad sint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expertendam consequi possumus. Èa vero negligunt, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cum judicaveris, diligere oportet; non, cum dilexeris, jūdicare. Sed, cum multis in rebus negligentia plectit, tum maximè in amicis & diligendis, & colendis. Præ posteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultero & citro, vel usu diurno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exortâ aliquâ offendit, ^{Apophthegma.} ^{Judicandum est prius,} ^{quam diligamus.} ^{Adum agere, Proverbi.}

Nihil præter honestum & rectum ab amicis perendit. Non debet verecundia ab amicitia abesse.

fione, dirumpimus. Quod etiam magis vituperanda
 est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est
 enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate
 omnes una ore consentiunt: quanquam à multis ipsa
 virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque
 ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt,
 quos parvo contentos tenuis vixius cultusq; delectat:
 honores verò quorum cupiditate quidam inflam-
 mantur, quām multi ita contemnunt, ut nihil inani-
 us esse, nihil levius existimant. Itemq; cætera, quæ
 quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui
 pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem
 sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui
 rerum cognitione doctrinæque delectantur, & ii, qui
 suam negotiū gerunt otiosis: postrem dili, qui se to-
 totus tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam
 esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte
 liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per
 omniam vitam amicitia: nec ullam ætatis degenda
 rationem patitur esse expertem sui. Quidamq; si quis
 asperitate èst, & immanitate naturæ, ut congres-
 sus & societatem hominum fugiat atque oderit, qua-
 lem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepi-
 mus: tamen is pati non possit, ut non acquirat ali-
 quem, apud quem evomat virus acerbitas sue. Atq;
 hoc maximè judicaretur, si quid tale posset con-
 tingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum fre-
 quentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret,
 atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura
 desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino
 aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferre-
 us, qui eam vitam ferre posset, cuiq; non auferret fru-
 ctum voluptatum omnium solitudinis. Verum igitur
 illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dictum
 solitum, nostros senes commemorare audiri, ab aliis
 feribus auditum: Si quis cœdum ascendisset, nra-
 xamque

Timon Athene-
 nensis, An-
 thropomitus.

mīq; mundi, & pulchritudinem syderum perspexis-
 set, insuavem illam admirationem ei fore: quæ jucum-
 diſſima fuifſet, ſi aliquem, cui narraret, habuifſet. Sic *Natura nihil*
 natura ſolitarium nihil amat: ſemp̄q; ad aliquod *solitarium*
 tanquam adminiculum annititur, quod in amicissi-
 mo quoq; dulcissimum eſt. Sed cūm tot signis eadem
 natura declaret, quid velit, ac quærat, quid dederet;
 obſurdeſcimus tamē nescio quomodo, nec ea, quæ
 ab ea monemur, audimus. Eſt enim varius & multi-
 plex uſus amicitiæ, multeq; cauſe ſuſpicionum, offenſi-
 onūmq; dantur, quæ ſum evitare, ſum elevate, ſum
 ferre ſapiens eſt. Una illa ſublevanda offenſio eſt,
 ut & veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & **Utilitas*
 monendi amici ſepe ſunt, & objurgandi, & hæc acci-
 pienda amicè, cūm benevolè ſiunt. Sed nescio quo-
 modo verum eſt, quod in Andria familiaris meus Te-
 rentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit.* *An verum fit*
 Moleſta veritas eſt, ſi quidē ex ea naſcitor odiū, quod
 eſt venenum amicitiæ: ſed obsequium multò mole-
 ſius, quod peccatis indulgens p̄cipitem amicum *Terentia uim*
 ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & veri-
 tatem alſernatur, & in fraudem obsequio impellitur.
 Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia
 eſt: priuū, ut monitio acerbitate, deinde objur-
 gatio contumeliam careat. In obsequio autem (quoniam
 Terentiano verbo libenter utimur) comitas adſit:
 aſſentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ *Fugientia eſt*
 non modò amico, ſed nē libero quidem digha eſt: *affentatio.*
 Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivi-
 gur. Cujus autem aures clauſe veritati ſunt, ut ab amico *Audienda eſt*
 verum audire nequeat, hujus ſalus desperanda eſt. *veritas.*
 Scitum eſt enim illud Catonis, *Multò melius de qui-*
busdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos,
 qui dulces videantur: illos verum ſepe dicere, hoc
 nunquam. Atque illud absurdum eſt, quod in ſcili-
 ſet, qui monentur, eam moleſtiam, quam debent ca-
 pero;

pere, non capiunt: eam capiunt, quā debent carere; Peccāsse enim se, non anguntur; objurgari, molestè ferunt: quod contrā oportebat; delicto dolere, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ; & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnantē; sic haberdum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quād adulatioñem, blanditiās, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atq; fallacium, ad * voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cūm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, si ne qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cūm amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: quād id fieri poterit, si nē in uno quidem unus animus erit, idēmq; semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexible, tam devium, quād animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nūcūm convertitur? Negat quis? nego: ait? aīo. Postremò imperavi egomet mihi, omnia assentari, ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cām fine, loco, fortunā, famā superiores: horum est assentatio molesta, cūm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitā diligentia, quād omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio quae ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid inter sit inter popularem, id est, assentatorem, & levens cīvem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius consul nuper influebat in aures concionis, cūm ferret legem de tribunis pleb.

*Assentatio
amicitiæ pe-
stis.*

* *volupta-
tem.*

*Amicitia u-
num quasi a-
nimūm ex
pluribus facit.*

*Papyrius
consul blan-
ditius in au-
res concionis
influebat.*

pleb, reficiendis? Diffusimus nos. Sed nihil de me;
 de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dii im-
 mortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas!
 ut facile duce in populi Rom. non comitem diceret;
 sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popu-
 laris suffragiis populi repudiata est, atq; (ut ad me re-
 deam) meministis, Q. Maximus fratre Scipionis, & L.
 Mancino consulibus, quam popularis lex de facetdo-
 tiis C. Licinii Crassi* videbat ut cooptatio enim col-
 legiorum ad populi beneficium transferrebatur. Atq;
 is primùm instituit in forum * versibus agere cum * Versus
 populo. Tamen illius vendibilem orationem religio
 deorum immortalium, nobis defendantibus, facile
 vincebat. Atque id actum est prætore me, quinquen-
 nio antequam consul sum factus. Itaque re magis,
 quam autoritate, causa illa defensa est. Quid si in
 scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & ade-
 umbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si *Veritas in*
 modò id patefactum & illustratum est: quid in amicitia *scena valet:*
 citia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in *multò magis*
 qua nisi (ut dicitur) * apertum pectus video, tuumq; * Apertum
 ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amici pe-
 amare quidem, aut amari possis, cùm, id quam vere
 fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis
 periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei,
 qui eam recipit, atque eā delectatur. Ita sit, ut *Assentatio-*
nem amat, qui
 assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ip-
 se sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omnis
 no est amans sui virtutis: optimè enim se ipsa novit;
 quamque amabilis sit, intelligit: Ego autem non de
 virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Vir-
 tute enim ipsa non tam multi prædicti esse, quam vi-
 deri volunt. Hos delectat assentatio: his fictis ad
 eorum * voluntatem sermo cùm adhibetur, oratio-
 nem illam vanam, testimonium esse laudum suarunt
 putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter ve-
 * Jubebas
 tur.
 * Versus
 * Apertum
 * Voluptatem.

rum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comediis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi. *Magnas* verò *agere gratias Thais mihi?* Satis erat respondere, *Magnas*: *Ingentes*, inquit: *Semper auges* assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista yanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allestant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonesendi sunt, ut animadvertant, nè callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nè enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando saepè assenteatur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quā illudis? Quod nè accidat magis cavendum est, ut in Epicureo:

*Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissimè:*

Hęc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem casu dere posse) ad leves amicitias deflexit: oratio. Quamobrem ad illam priam redeamus, eamque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquā, C. Fanini, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cùm se exultit, & ostendit lumen suum, & idem alpexit, agnoscitque in alio, ad id se admovet, viciissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eam ipsum diligere, quem ames,

*Alias defluit.

Epilogus disputationis de amicitia.

Virtus conciliat amicitias & conservat.

Quid sis amare.

āmes, nullā indigentia, nullā utilitate quæsita. Quæ
tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam mai-
nūs secutus sis. Hac nos adolescentes benevolentia
senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum,
P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri sacerd^l
dileximus. Hoc etiam magis elucet inter æquales:
ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium,
Sp. Mummiū. Vicissim autem senes in adolescenti-
um charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q.
Tuberonis equidem etiam admodum adolescentis, P.
Rutilii & A. Virginii familiaritate delector. Quando-
quidem enim ita ratio comparata est virtus, naturæ q^z
nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem
optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, qui-
busquam tāquam è carceribus emisius, cum iisdem
ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam
res humanæ fragiles caducæ q^z sunt, semper aliqui
acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diliga-
mur. Charitate enim, benevolentiaque sublata, om-
nis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio,
quanquam est subit^d eruptus, vivit tamen, sem-
pore vivet. Virtutem enim semper amavi illi-
us virtus, quæ extincta non est: nec mihi soli versa-
tur ante oculos, qui illam semper in manibus ha-
bui; sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo
tunquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi
non illius memoriam atque imaginem proponen-
dam putet. Evidem ex omnibus rebus quas mihi
aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod
cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac
mihi de republica consensus, in hac rerum privata-
rum consilium, in eadem requies plena oblestatio-
nis fuit: nunquam illum, nè minimā quidem re, of-
fendi, quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ip-
se, quod nolle. Una domus erat, idem victus, si que
communis: neque solū militia, sed etiam peregrini-

^{Amicitia}
in tibi jungs
pares. Ovid.

^{Virtus ignara}
sepulchris est.

nationes, rusticatio h[ab]etq[ue] communes. Nam quid ergo de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque descendit? in quibus, remoti ab oculis populi, omnes otium tempusque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extineta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoriam. Et si planè illis orbatus essem, magnum tamen asserret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabiliæ esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem horror, ut ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitia præstabilis esse putetis.

M. T. C. Lelii, seu de amicitia, finis.

M. T.

M. T. CICERONIS CA-
TO MAJOR, SEU DE SENE-
CTUTE AD T. POMPONIUM
ATTICUM.

DIALOGI PERSONÆ.

SCIPIO, CATO, LAELIUS.

PRÆFATIO.

Tite, si quid ego adjuro, curam ve-
tusso,
Quæ nunc te coquit, & versat sub
pectore fixa,
Ecquiderit * pretiis?

* Præamb.

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, qui-
bus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed
fidei plenus: quanquam certò scio non, ut Flaminium,

Sollicitari te, Tite, sic, noctesque, diesque.

Attice.

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem;
teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed
humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen su-
spicor iisdem rebus te, quibus meipsum sentio inter-
dum, grayius commoyeris: quarum consolatio & ma-
jor est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem
mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere:
hoc enim onere, quod mihi tecum commune est,
aut jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, &
te, & meipsum levari volo: et si te quidem id mode-
ste, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse
certò scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vel-
lem scribere, tu occurrebas dignus co munere, qua-

uigerque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectione fuit, ut non modò omnes abstulerit senectutis molestias; sed efficerit mollem etiam & jucundam senectutem. Nunquam igitur satjs laudari dignè poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sepe dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Thymo, ut Aristoteles, nè parum esset autoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quod majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat; ilisque cum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis: quarum constat cum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

DIALOGUS.

P. SCIPIO, C. LÆLIUS, ET
CATO interlocutores.

SCIPIO.

Sæpumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maximè, quod senectutem tuam nunquam tibi gravem esse senserim: Quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se æquæ gravius dicant sustinere. Cato. Rem hanc sancti, Scipio & Læli, difficile admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beatęq; vivendum, ius omnis gravis est ætasq; autem omnia bona

bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri,
 quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in pri-
 mis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes op-
 tant; eandem acculant adepti; Tanta est inconstantia, Tῆτας ὅταν
μὲν ἀπονή,
πᾶς ἐν χε-
ταῖς ἦν δέ
ποτε ἔλαση,
Μέμφεται.
 stultitia, atq; perversitas. Obrepere aiunt eam citius, ταῦτα
ταῦτα
ταῦτα
ταῦτα
 quam putassent. Primum, quis coegerit eos falsum pu-
 tares? Qui enim citius adolescentiæ senectus, quam
 pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, qui minus
 gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum
 agerent, quam si octogesimum? præterita enim ætas,
 quamvis longa, cum effluxisset, nullæ consolatione
 permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si
 sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam di-
 gna esset opinione vestra, nostrorumq; cognomine!) Cato sapientem
dicebatur.
 in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam du-
 cem tanquam déum sequimur, eiq; paremus; A τὸν δῆμον
 qua non verisimile est, cum cæteræ partes ætatis
 dene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab
 inerti poëta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit
 esse aliquod extremum, & tanquam in arborum bac-
 cis, terræq; frugibus, maturitate tempestivæ, quasi
 vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapi-
 enti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare Qyidsit gigan-
tum diis, nisi naturæ repugnare? Lel. Atqui Cato gantes cum
diu bellare.
 gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear,
 feceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem
 certè senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus
 facillimè rationibus ingravescerem ætatem ferre
 possimus. Cato. Faciam verò, Leli, præsertim si utriq;
 vestrum gratum (ut dicas) futurum sit. Scip. Volu-
 mus sanci, nisi molestum est, Cato, tanquam aliquam
 viam longam confeceris, quā nobis quoq; ingredien-
 dum sit, istuc, quod pervenisti, videre quale sit. Cato.
 Faciam, ut potero, Leli: sæpe enim interfui querelis
 meorum æqualium (Pares autem cum paribus, Proverb.
 ietti proverbio, facillimè congregantur) * quæ * quas.

C. Salin

C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè aequales, deploare solebant: tum, quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam parent; tum, quod spernerentur ab iis, à quibus essentcoli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpæ senectutis accidet, eadem mihi usu evenirent, reliquaque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi senectuem sine querela, qui se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læli.* Est, ut dicas, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videris, id autem non posse multis contingere.

Cato. Est illud quidem, *Læli,* aliquid, sed nequaquam in illo sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio, cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum suā, sed patriæ gloriā splendorem assecutum. Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec, si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest né sapienti quidem; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & *Læli,* arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos afferunt fructus; nec soldati quia nunquam deserunt, né in extremo quidem tempore ætatis, (quamquam id maximum est) verum etiam, quia conscientia bene aetæ vitæ, multorumq; benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem *Q. Maximum,* cum, qui *Tarentum* recepit, adole-

*In moribus
est culpa, non
in ætate.*

*Themistocles
responsio ad
Seriphium
quendam.*

*Oti ut av
autōs Σερι-
φιος ανο-
νομασθε ε-
σεντο, ετ
εκεινος Α-
θηναιος.*

*Plat.
Senectutis
arma.*

scens ita dilexi senem, ut aequalem: Erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec senectus moreq; mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate proœctu: Anno enim post, quam primum consul fuerat, ego natus sum; cumq; eo quartum consule adolescenti: his miles proœctus sum ad Capham; quintoq; anno *Capua Apulia* post ad Tarentum questor; deinde ædilis; quadri. *curiatus* annio post factus sum prætor: quem magistratum geshi consulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum senex, suasor legis Cincie de donis & *Cincialax*, munieribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cum planè grandis esset: & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiâ suâ molliebat: de quo præclarus familiaris noster Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Cunctans

Non ponebat enim rumores ante salutem:

Fabius.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò quâ vigilantiâ, quo consilio recepit? *Q. Fabiis* cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amissio *sponsio ad Sa-* oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicen- *tinatorem, de* ti, *recepio Tarento.* Meâ operâ (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certe, inquit, ridens; nam nisi tu amississes, ego nunquam recepisssem. Nec verò in armis præstantior, quam in togaz qui consul iterum, Sp. Caryilio collegâ quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restituit, agrum Pieenum & Gallicum viritim contra senatus autoritatem dividenti. Augurque cùm esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro *Eis òiwydç* reipub. salute gererentur; quæ contra remp. fierent, *ägisos,* contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclarâ cog- *ñmuñvedacu* novi: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille *terp id-* morte M. filii tulit, clari viri, & consularis. Est in ma- *7pnç. Hom.* nibus viri laudatio, quâ cùm legimus, quem philosou- phi non contemnimus? nec verò ille in luce modò, *aqj in vœulis civium magnus; sed intus, domiq;* præ- stantior,

stantior. Qui sermos quæ præcepta^s quanta notitia antiquitatis^s quæ scientia juris augurandi^s multæ etiam, ut in homine Romano, literæ omnia memoria renebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupidè fruebar, quasi iam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde discerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnations, ut pedestres navalisque pugnas, ut bella à se gesta, triumphosque recordentur. Est etiam quiete, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus. Platonis,

Not. uno pro qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: prima.

qualem Iosocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scriptissime dicitur, vixitque quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neq; unquam in suo studio atque opera cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim virtus insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is cuius modò mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus, spatio qui s'ape supremo

Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.
equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse poteris. Anno enim undevicesimo post eius mortem, hi consules, T. Flaminius & M. * Attilius facti sunt: ille autem * Scipione & Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magna & bonis lateribus suassim. Sed annos lx natus (totenim vixit Ennius) nà ferebat duo, quæ

* Aelius.

* Scipione.

Lex Voconia.

maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cùm complector animo, quatuor causas repetio, cur senectus misera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus; quartum, quòd haud procul absit à morte. Earum, si plater, causarum quantum quæque valeat, quantumque justa sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullænt igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur. Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, sacer optimi viri, filii meis Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncaniis, cùm rempub. consilio & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudi senectutem accedit, ut cæcus esset: tamen is, cùm sententia senatus inclinarét ad pacem, & sedis faciendū cum Pyrro, non dubitavit dicere illa, quæ verbis persecutus est Ennius,

Quò vobis mentes, reticet quæ stare solebant
Antebac, *dementi se se flexere ruinat *dementit
ceteraque gravissimè. Notum enim vobis carmen
est. & tamen ipsius Appi extat oratio: atque hanc illa
legit septem & decem annis post alterum consulatum
cum inter duos consulatus anni x interfossissent,
tenuisque ante consulatum superiorem fuisse. Ex
quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sancte fuisse: &
tamen sic a patribus accepimus. Nihil igitur afferone
qui in re gerenda versari lenocinum negant: similes
que sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil
agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros
turcent, alii sentinelam exhaustant; ille autem clau-
rum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea
qua: iurares: at vero multò magis & melius facit.
Non

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, autoritate, sententiâ: quibus non modò non orbâ, sed etiam augeri senectus solet. Nisi forte ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versans sum in vario genere bellorum, cessare nunc video, cum bella non geror: at senatui, quæ sunt gerenda, prescribo, & quomodo Carthagini, male jamdiu cogitanti, bellum infieratur, multò antè denuntio: de qua non antè vereri desinam, quâm illâ excisam esse cognovero. Quam pâlmam utram immortales dii tibi, Scipio, reservent ut avi reliquias persequare: cui jus à morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoria illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis cum suæ puericet, nec enim excursione, nec saltu, nec eminens hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non sumum concilium majores nostri appellâssem seruum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quod si legere & audire volentis externa, maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedò, quâ vestram remp. tantam amissam tam citò! sic enim percontanti, ut est in Nævii poëtæ ludo, respondentur & alia, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli. Temeritas est videlicet florentis etatis, prudenter senectutis. At memoria minuitur. Credo. nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium ciuium nomina perceperat: nuna igitur sensis eum, cum pate processisset, qui Aristides esset,

Lys.

Senatus à
senio.

Reportat
senes, unde
yeposia,
sumnum con-
cilium, apud
Lacedamo-
nios.

Iambicus te-
tranet.
Memoriam
in senectute
non minui.
Themistocles
memoria.

Lysimachum salutare solitum? Evidem non modos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam senem audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsis debeat. Quid jurisconsulti? Quid pontifices? Quid augures? Quid philosophi senes? quā multa meminerunt! Mancant ingenia senibus, modò permaneat studium & industria. Nec ea solum in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragedias fecit: qui propter studium, cum rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, male rem gerentibus patribus, bonis interdici solet, sic illum, qui si desipientem, à re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat. Oedipum Coloneum recitasse judicibus, quæsillèque num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententiis iudicium est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum cogit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus ipsis studiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut ista divina studia omittamus, peccatum nominare ex agro Sabino rusticos * vicinos & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè illa in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc

Sophocles
senex tragedias
fecit.

In judicium
à filiis voca-
tus, ut qui es-
set despiens.
Sententiis ju-
diciis libe-
ratus.

Eius apolo-
gia,
'Ει μένειμε
τον Σιμωνιδην, τον Στεσίχορον, τον οποίου
δίξι, Ισοκρατην, Γοργίαν, τον Ήμερον, τον
φιλοσοφορούντων πρίντεπες Πυθαγόραν, Δημοκρί-
τον, τον Πλάτωνα, τον Σοκράτην, τον ποστεα
Ζενόνην, Κλεανθην, αυτούν, τον οποίον
τηρεσσόροντας Σοφοκλῆς
είναι.

Σοφοκλῆς
εκ της.

Catalogus se-
num studiose-
rum.

* Romanos.

hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non poterit posse vivere. Sed iidem laborans in eis, quae sciunt nihil ad se omnino pertinere;

Serunt arbores, quae alteri seculo profint, ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à majoribus voluerunt, sed etiam postoris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quam illud:

Edepol, senetum, si nil quicquam aliud vitii.

Apportet secum, cum advenit, id unum est sat.

Quod quis vivendo multa, que non vult, videt: Et multa fortasse, quæ vult. Atq; in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosus:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,

Sentire eā estate esse se odiosum alteri.

Jucundum potius quam odiosum. Ut enim adolescentibus bona indole præditis, sapientes senes delectantur, leviorque sit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur: sic adolescentes senum, præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida atq; iners non sit, verum etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusq; studium in superiori vita fuit. Quid quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videamus; qui se, quotidie aliquid addiscens, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi dixit: nam sicim explorare cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (discabant enim fidibus antiqui) sed in litteris esse elaboravi.

Nec

*Statii duo
fuerunt.*

*Statius Cæ-
cilius.*

*Solonis versibus
Græcas literas
didicit,
quas puer
contemp-
sas.*

*Cato senex
Græcas literas
didicit,
quas puer
contemp-
sas.*

Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is Secundus ref.
 enim locus erat alter de virtus senectutis), non superatio sen-
 plius, quam adolescentis etiam vires tauri aut elephan-
 tis desiderabam. Quod enim homini naturaliter in-
 sum est, co. cui decet: & quicquid agas, agere pro vi-
 tribus. Quae enim vox potest esse contemptior, quam Senectutem
 Milonis Crotoniæ? qui cum senex esset, athletasq;
 se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos
 suos dicitur illacrymansq; dixisse, At hi quidem jam Milonius que-
 mortui sunt. Non vero tam isti, quam tu ipse, nu- rimonia.
 gator: neque enim ex te unquam es nobilitatus,
 sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus* Ami- * Elius,
 lius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius,
 nihil modò P. Crassus: à quibus jura civibus pre-
 scribebantur; quorum usque ad extremum spiritu-
 tum proiecta est prudentia. Orator, merito, nè tan-
 gescat senectute: est enim munus ejus non ingenii
 solum, sed laterum etiam, & yigium. Omnino cano-
 tum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto,
 in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tan-
 men videtis annos meos: sed tamen decorus est ser-
 mo senis, quietus & remissus; factaque persæpe ipsa
 sibi audientiam diserti senis competa & miris oratio.
 Quod si ipse ex equi nequeas, possis tamen Scipioni
 præcipere, & Lelio. Quid enim est jucundius senectu-
 te, & ripata studiis juventutis? Anne eas quidem vires
 senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, in-
 struat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem
 opere quid potest esse præclarius? Mibi vero Cn. &
 P. Scipiones, & avi tui duo, L. Amilius & P. Afri-
 canus, comitatu nobilium juvenum fortunati vide-
 bantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati
 putandi, quamvis consenserint vires, atque defec-
 tant; et si ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis
 efficitur si quis, quam senectutis. Libidinosa ste-
 vim, & incipiens adolescentia effusum corpus

*Cyri senis for-
tendo.*

*Seipsum lau-
dare senex
quis potest.*

*Nestoris seue-
ratus & elo-
quentia in
Iliad. primo.
Decem Ne-
storis similes
optat Aga-
memnon in
secundo Iliad.*

* Acilio.

Proverb.

* voluit.

tradit sene^ctuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem mortens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse sene^ctutem suam imbecillorem factam, quam adolescentia fuisse. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus fatus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore æta-
tis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem senile, etatique nostra conceditur. Videlisne, ut apud Homerum sapissime Nestor de virtutibus suis preda-
ceret? Tertiam enim iam etatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, ni-
mis videretur aut insolens aut loquax. Etenim (ut
ait Homer) ex ejus lingua melle dulcior fluebat
oratio: quam ad suavitatem nullis egebatur corporis
viribus. Et tamen ille dux Graeciae nunquam optar-
et Ajatis similes decem habeat, at et Nestoris
quandoque: quod si acciderit, non dubitat quin
brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quar-
tum annum ago & octogesimum; equidem posse
vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc
quod dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus
aut miles Punico bello, aut quæstor eodem bello,
aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post,
cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopy-
las, M. Attilio Glabrone consule: sed tamen, ut
vos videntis, non plane me enervavit, non affixit
senectus: non curia vires meas desiderat; non rostra,
non athici, non clientes, non hospites. Nec enim
unquam sum affensus illi veteri laudatique pro-
verbio, quod monet, Maturè fieri senem, si diu velis
esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mala-
lem, quam esse senem antequam essem. Itaque ne-
mo adiuc convenire me * valuit, quin furim oc-
cupar

cupatus. At minus habeo virium quam vestrum ut
 tervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires T. Pontis
robur.
 habetis. Num idcirco ille est praestantior vobis? Mo-
 deratio modò virium adsit, & tantum, quantum quis-
 que potest, nitatur: næ ille non magno desiderio
 tenebitur virium. Olympiae per stadium ingressus
 esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem: Milo
 utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis
 vires ingenii dati? Denique isto bono utare, dum
 adsit; cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes
 pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiam
 debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via
 una naturæ, eaque simplex, suaque cuique parti æta-
 tis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puer-
 rum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam con-
 stantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quid-
 dam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbi-
 tror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ fa-
 ciat hodie, nonaginta annos natus; cum ingressus iter
 pedibus sit, in equum omnino non ascendere: cum
 equo, ex equo non descendere; nullo imbre, nullo
 frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo
 esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis
 officia & munera. Potest igitur exercitatio, & tem-
 perantia etiam in senectute conservare aliquid pristi-
 ni roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postu-
 lantur quidem vires à senectute: ergo & legibus &
 institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ
 non possunt sine viribus sustineri: Itaque non mo-
 dò, quod non possumus, sed ne quantum possu-
 mus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbe-
 cilli senes, ut nullum officii, aut omnino viræ
 munus exequi possint. At id quidem non propri-
 um senectutis est vitium, sed commune valetudi-
 nis. Quam fuit imbecillus Piso. Africani filius, is,
 qui te adoptavisti: quam tenui, aut nullæ portiūs vale-
Maturitas se-
nctutis.
Masinissa Nu-
midarum re-
giu robur &
tolerantia in
senectute.

tudine? quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus virtus diligentia compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra mortbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solum subveniendum est, sed etiam menti atque animo multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam luminis oleum instilles, extinguntur senectute. Et corpora quidem desatigatione & exercitatione integravescunt: animi autem se exercendo levantur.

Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos: quæ virtus sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somnaculose senectutis. Ut peculatia, ut libido magis est adolescentium, quam senum; nec ramea omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, rancas clientelas Appius regebat & senex, & cæcilius. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebar, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modò autoritatem, sed etiam imperium in suos: meruehant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant; vagebat in ea domo patruus mos, & disciplina. Ita enim senectua honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in qua secula aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid laudamus; quod qui sequitur, corpora senex

* corrigenda
Documenta
ad resistendum
senectuti.

Corpus exer-
citatione in-
gravefecit, a-
nimus leva-
tur.

Deliratio.

Appius ce-
cilius.

esse poterit, animo nunquam erit. *Septimus* mihi *Originum* liber est in manibus: omnia antiquitatis *Originum lib.* monumenta colligo: causarum illustrium, quascunq;*bri à Catone* defendi, nunc quam maxime conficio orationes: *Jus scripti.* augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumque more, exer-*Pythagoreo-* cendæ memorizæ gratiâ, quid quodque die dixerim, *rum mos.* audivetim, egerim, commemoro vespri. *Hæ sunt* *Mind' ὑπου* exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his *μαλακοῖσιν* desudans atque elaborans, corporis vires non mag-*έπ' ὅμιμασ* nopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum *προσδίε-* frequens, ultrōq; affero res multum & diu cogitatas, *σῶσαι,* eisque tueor animi, non corporis viribus. *Quæ si* *Πρὶν τὴν* exequi nequitem, tamen me lectulus oblectaret me-*ἵμεριγῶν* us ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: *ἔργων Πρὶς* sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis stu-*ἔκασον* diis laboribusque viventi, non intelligitur, quando *ἐπελθεῖν*. obrepatur senectus. Ita sensim sine sensu *κτις* senescit, *Pythag.* nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Sequitur *tertia* *vituperatio* *senectutis*, quod eam *Tertia vitu-* *peratio senec-* *tarere* dicunt *voluptatibus*. *O* *præclarum* *munus* *senec-* *ætatis!* *Siquidem* *id* *aufert* *à nobis*, *quod* *est* *in ad-* *olescentia* *vitiosissimum*. *Accipite enim*, *optimi ad-* *olescentes*, *veterem* *orationem* *Archytæ Tarentini*, *miseram nou-* *magni* *in primis*, & *præclarí viri*; *quæ* *michi* *tradita* *esse*, *quod pri-* *est*, *cum* *esset* *adolescens* *Tarenti* *cum Q. Maximo*: *et* *voluptatibus*. *Nullam* *capitaliorem* *pestem*, *quam* *corporis volu-* *ptatem*, *hominibus* *dicebat* *à Natura* *datam*: *cujus* *voluptatis* *avidæ libidines*, *temerè* & *effrænate* *ad* *potiundum* *incitarentur*. *Hinc* *patrī* *prodiciones*, *hinc* *rerum publicarum* *eversiones*, *hinc* *cum* *hosti-* *bus* *clandestina* *colloquia* *nasci*: *nullum* *denique sce-* *‘H. οὐλον’* *lus*, *nullum* *malum* *faciunt* *esse*, *ad* *quod* *fuscipi-* *σέλεαρ* *endum* *non* *libido* *voluptatis* *impelleret*: *Supra τούς κακούς* *vero*, *adulteria*, & *omne* *tale* *flagitium* *nullis* *aliis*.

*Menti volu-
ptas inimica.*

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cūmque hominē sive natura, sive quis deus, nihil mente p̄stabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperant̄ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod quō magis intelligi posset, fingere animo jubebat tantā incitatum aliquem voluptate corporis, quanta pereipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem; Siquidem ea, cūm major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. H̄ec cum C. Pontio Samnite patre ejus, à quo Caudino pr̄lio Sp. Posthumius & T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat: cūm quidem ei sermoni interfuerit Platonis Atheniensis, quem Tarentum venisse L. *Æmilio, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum h̄ec ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiā non * possumus, magnam habendam sene-ctuti gratiam, quæ * efficerit, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cūm virtute commercium, Invitus quidē feci, ut fortissimi virti T. Flaminii fratrem, L. Flaminium ē senatu ejicerem, septem annis postquā consul fuisset: sed notandam libidinē puravi. Ille enim cūm esset consul in Gallia, exoratus est in convivio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi vero & Flacco neu- tiquam

*Plato quo
tempore Ta-
rentum vene-
rit.*

**Camillo.*

**intellige-
retis.*

** possemus.*

** efficerit.*

*Detestabile
scelus à L.
Flaminio
factum ob ve-
luptasen.*

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audityi, qui se porrò pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quodd, cùm apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cinea, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eumque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curius & Titus Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus ipsiq; Pyrrho persuaderet, quòd facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Nōrat eundem Fabricius, nōrat Coruncanius: qui cùm ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte peteretur; quòdque, spretâ & contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extractisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergò vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obsistimus (divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quòd eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui in nōlovñ. Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer; delectabatur cereo funali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumperat: tantum licentia dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primum habui

*Epicurus
philosophus.*

*P. Decius se
pro repub. de-
verat.*

*Voluptas ma-
lorum esca.*

*Δέλεαρ
πῶν ηλεκῶν*

*C. Duillius,
primus Pœ-
nos classe de-
vicit.*

semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore, constitutas sunt, sacris Idæis Magnæ matriis acceptis, Epulabat igitur cum sodalibus, omnino modicé: sed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quam cœtu amicorum, & sermonibus, metiebar. Bene enim maiores nostri accusationem epulatam amicorum, quia vitæ conjunctionem habebat, convivium aominarunt melius quam Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concænationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeóque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, nè omnino bellum indixisse videar voluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis * motus: non intelligo, nè in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta: & is sermo, qui, more majorum, à summo magistro adhibetur in poculor: & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta, atque rotantia: & refrigeratio estate, * & vicissim aut sol, aut ignis hibernans. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo: conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quam maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desiderio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam confessâ ætate quæreret, uterum rebus Veneris, Dui meliora, inquit: libenter vero istinc, tanquam

Convivium
dicitur à
convivendo.
Συμπόσιον
à *συμπί-*
τειον,
id est, à com-
potando.

* modus.

Συμπόσιον
χιον.
Xenophontis
symposium.
* vicissim in
hyeme, aut
sol.

Pulchra Sa-
phoclis re-
sponsio.

à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò & expletis jucundius est carere, quām frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quām frui. Quod si istis ipsis volupeatibus bona ætas fruiatur libenter: primum parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus sene etus, etiam si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam sene etus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentioñis, inimicitarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) viveret. Si verò habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosā senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties Gallus aстро illum lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties logus. nox oppressit, cum cœpisset manē! Quām delectabatur, cum defectiones solis & lunæ multò nobis antè prædiceret! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! Quām gaudebat bello suo Punico Nævius! quām Truculentus Plautus! quām Pseudolus! Vidi etiam senem Livium, qui, cum septem annis antequam ego natus sum, fabulam* edidisset, Cethego Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontifici, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus: M. verò Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit.

Proverbiū
Senectus stu-
dia jucunda.

Livius An-
dronicus.

* Docuisset
legit Ga[etan]us.

Suadæ me-
dulla M. Cris-
togenus dicitus.

Ennius,

Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem! Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi) senescere se multa indies addiscentem: quæ voluptate animi nulla certè potest esse major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ullæ impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium; nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed aliâs minore, plerunque majore cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit, primum id occatum cohibet; ex quo occasio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum, vapore & complexu suo diffundit, & elicit herbescenti ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur: è quibus cum emergerit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meq; senectutis* requiem oblectimentumq; noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione delectent? Vitis, quæ naturâ caduca est, & nisi fulta sit,

* Requietem
legit Priscia-
nus, lib. 2.

ad terram fertur; eadem, ut se erigat, clayiculis suis, quasi manibus, quicquid est nausta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coerget ars agricolarum, ne sylvescat sarmen-
tis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque in eunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tan-
quam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma di-
citur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo
terræ, & calore solis augescens, primo est peracer-
ba gustatu; deinde maturata dulcescit, vestita-
que pampinis, nec modico tempore caret, & nimios
solis *defendit ardores. Quā quid potest esse cùm *Defugit
fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cuius quidem *legis Gæta.*
non utilitas me solum (ut antè dixi) sed etiam
cultura, & ipsa natura delectat: administrorum or-
dines, capitum conjugatio, religatio, propagatio yi-
tium, sarmentorumq; ea, quam dixi, aliorum ampu-
tatio, aliorum immisso. Quid ego irrigationes,
quid agri fossiones, repastinationesque proferam,
quibus sit multò terra fructuosa? Quid de utilitate
loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus
rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum
quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet. At Ho-
merus, qui multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit,
Cato de re Rustica.
Homerus ante Hesiodum.
læcitem lenientem desiderium, quod capiebat è fi-
lio, colentem agrum, & eum stercorantem facit.
Nec verò segetibus solum & pratis, & vineis, & ar-
bustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam &
hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus,
tum florum omnium varietate. Nec conſiſtiones mo-
dò delectant, sed etiam infiſtiones: quibus nihil in-
venit agricultura solerius. Possum persequi multa
oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi,
sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & stu-
dio rerum rusticarum proiectus sum, & senectus est
naturæ loquacior, ne ab omnibus eam vitiis videar
vindicare,

vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extreum tempus etatis: cuius quidem viliam ego contemplins (abest enim non longe a me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curo ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, praeclarum sibi videri dixit; sed iis, qui habent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolis, ne a me ipso recedam. In agris erant cum senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, cum dictatorem esse factum: cuius dictatoris iussu magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum

Senatores
senes.

A villa in se- appetentem, & occupare volentem intererit. A villa in senatum accersebantur & Curius, & ceteri senes. ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblectabant? Mea quidem sententia, haud scio hic an ulla vita beatior esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universalis cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam-dixi, & siccitate, copiaque omnium rerum, quae ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam haec quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiona facit haec etiam, supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum oliveterumque specie dicam? Brevi expedi-

Viatores un-
do.

* No. Marcel-
lus legit, a-
gri cultione,
duabus dicti-
onibus; an vi-
tio scriptoris
noescio.

diam. Agro bene culto nihil potest esse nec usi ubi- ^{Αγρὸν γαρ} sius, nec specie ornatus: ad quem fruendum non mo- ^{τε λέγεται} dò non retardat, verum etiam invitat atque allecat ^{Αμαλδεῖς} senectus. Ubi enim potest illa ætas aut melius, aut ^{καὶ περισσαὶ} cœlum.

^{καὶ} cœlum cœlum, vel aplicatione, vel igni? vel vicissim ^{Αγερ} umbbris, aquisve refrigerari salubrius? Habeant igitur ^{benē} aliū sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, ^{cultus} & pilam, sibi natationes, & cursus: nobis senibus ex ^{quanti-}

lutionibus multis talos relinquant & ressleras: id ipsum tamen, ut libebit; quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quoq; studiosè, ut faciatis.

Quād copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de twendare familiari, qui oeconomicus inscribitur! Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quād studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo; *Cyrum minorem*, *Persarum regem*, præstantem ingenio, atq; imperii gloriā, cām Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona à sociis acuisset, & ceteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam consedium agrum, diligenter constitum, ostendisse. Cū autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subiectam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur & floribuctum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam soleritatem ejus, à quo essentia dimensa, atque descripta: Et ei *Cyrum respondisse*, Atqui ego sum omnia ista dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum mē manu supelatae: Tunc Lysandrum, inventem purpuream ejus, & nitorem corporis, etiam tuncque Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse; Redi cetero te, Cyre, beatum seruus, quoniam natus pax fortuna conjuncta sit. Hac igitur fortu-

Laudat Xe-
nophontis li-
bros omnes.
Xenophontis
OEconomicus
laudat.

Cyru minor
agricultura
studiosus.

nā frui licet senibus: nec ætas impedit, quō mindi
& cæterarum rerum; & in primis agri colendi studia
teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M.
quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimū
annum vitam perduxisse, cū effet acta jam
ætate in agris, eosque coleret: cuius inter primum
& sextum consulatum, sex & quadraginta anni in-
terfuerunt. Itaque quantum spatiū ætatis maiores
noſtri ad senectutis inſtium eſt voluerunt; tantus
illi cursus honorum fuit: atque ejus extrema ætas
hoc beatior, quā media, quod autoritatis plus ha-
bebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis
eſt autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello!
quanta in Attilio Calatinō! in quem illud elogium
unicum,

Elogium.

Πρώτος
ἀντίποδι
ἔλευσεος
εὐρύθλας.

Uno ore plurime consentiunt gentes; populi pri-
marium fuisse virum. Notum eſt ejus catmen incisum in sepulchro. Jure
igitur gravis, cuius de laudibus omnium eſt fama
consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper Pon-
tificem maximum! quem postea M. Lepidum, eodem
sacerdotio prædirum, vidimus! Quid de Paulo aut
Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quo-
rum non in sententia ſolū, ſed etiam in natura reſi-
debat autoritas. Habet senectus, honorata præfer-
tim, tantam autoritatem, ut ea pluris sit, quā om-
nes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione
mémentote, eam me laudare senectutem, quæ fun-
damentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo ideffi-
citur, quod ego magno quondam cum afflenti om-
nium dixi, Miseram eſt senectutem, quæ feora-
tione defendet. Non canit, non rugat, repente au-
toritatem afferre poſſunt: ſed honeste acta superior
ætas fructus, capit autoritatis extreſos. Hæc enim
ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia atq; com-
munia; ſalutari, appeti, decodi, aſurgi, deduci, redi-

ti, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentissimè obser-
vantur. Lysandrum Lacedæmonium (cujus modò
mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmo-
ne esse honestissimum domicilium senectutis: nus-
quam enim tantum tribuitur ætati; nusquam est se-
nectus honoratior. Quin etiam memorie proditum
est, cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum gran-
dis natu venisset, in magno consessu locum ei à suis
civibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmo-
nios accessisset, qui, cùm legati esent, in loco certo
consederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, &
senem illum* sessum receperisse. Quibus cùm à cuncto* sessum.
consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis
quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed fa-
cere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt:
sed hoc, de quo agimus in primis, quod, ut quisq; etia-
te antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neq;
enim solùm honore antecedentibus, sed iis etiam,
qui cum imperio sunt, maiores natu augures ante-
ponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum
autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splen-
didè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis pere-
gisse; nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo
actu corruiisse. At sunt morosi, & aixii, & iracundi,
& difficiles senes: si quætimus, etiam avati. Sed hæ
morum virtus sunt, non senectutis. At morositas ra-
men, & ea virtus, quæ dixi, habent aliquid excusatio-
nis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse vi-
deatur. Contemni se putant, despici, illudi: præterea
in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ ta-
men omnia dulciora sunt & bonis moribus, & arti-
bus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest
ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero
dubitas; in altero comitas! Sic se res habet. Ut enim
non omnis virtus, sic non omnis ætas voluptate co-
cessit.

*Apud Lacedæmonios, ho-
nestissimum
erat senectu-
tis domicili-
um.*

*Athenienses
scirent quæ
recta sint, sed
facere nolunt.*

celscit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam; acerbitatem nullo modo. Avaritia vero senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quam, quo minus via restat, eo plus viatici querentes.

*Senectutem
hoc miseram
non esse, quod
hanc procul
ab sit a morte.*

Quarta restat causa, quae maximè angere, atque sollicitam habere nostram statem videtur; apropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non videbit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, si aliud eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamvis sit adolescens), cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quam nostra, mortis casus haberet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant, tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod nisi ita accideret, melius & prudenter vivetur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse communem? Senis ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescentis diu se victurum; quod sperare idem senex non potest. Insuper sperat. Quid enim est stultius, quam incerta pro certo habere, falsa pro vere? At senex nè, quod sperat, habet quidem. At est eo meliore conditione, quam adolescentes cum id, quod sperat alii, hic iam efficiuntur. Ille nulx sim xives;

*Oi προσβύ-
ται τῇ γέ-
ων Τὰ μὲν
τῶντα νο-
σεσσιν οὐ-
σον.*

Hippocrat.

*Omni etati
mortem esse
communem.*

*Melior senis
quam adoles-
centis condi-
tio.*

hic diu vixit. Quanquam (ô dii boni) quid est in
 hominis vita diu? Da enim supremum tempus; ex-
 pectemus Tarentiorum regis ætatem: fuit enim Tarentiorum
 (ut scriptum video) Arganthonus quidam Gadibus,
 qui octoginta regnavit annos, centum & viginti
 vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quoquam
 videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim
 id advenerit, tunc illud, quod præterit, effluxit;
 tantum remanet, quod virtute & rectè factis sis con-
 secutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, &
 anni; nec præteritum tempus unquam reveritur;
 nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique tem-
 poris ad vivendum datur, eo debet contentus esse.
 Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fa-
 bula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur:
 nec sapienti usque ad Plaudite, * vivendum. Breve *veniendum.
 enim tempus ætatis satis est longum ad bene hone-
 stèque vivendum. Siñ processeris longius, non ma-
 gis dolendum est, quām agricolæ dolent, præteritā
 verni temporis suavitate, æstatem, autumnumque
 venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, *Veri similitudine*
 ostenditq; fructus futuros: reliqua tempora deme-
 tendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt.
 Fructus autem senectutis est (ut sèpe dixi) in an-
 te-partorum bonorum memoria, & copia. Omnia
 verò quæ secundum naturam sunt, sunt habenda in
 bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quæ
 senibus emori? quod idem contingit adolescentibus,
 adversante & repugnante naturâ. Itaque adole-
 scentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquæ multitu-
 dine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ
 sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extin-
 guitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt,
 vi aveluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam
 adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ
 mihi quidem tam jucunda est, ut quod proprius ad mor-
 tem

Adolescentis
acerbas, senis
verò maturis
moris.

tem accedam, eò citius quasi terram videar videre, aliquindq; in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnia zetatum certus est terminus; sene-
ctus autem nullus certus est terminus; recteq; in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo sit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cum illi quærenti, Quæ tandem spretus, sibi tam audacter obfisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum, integrâ mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut edificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægræs in veterata, facile divellitur. Ita sit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Veratq; Pythagoras, in jussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decadere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an melius Ennius:

Soloni responsum.

*Herodus So-
phist. non dis-
simile respon-
sum apud
Philost.*

*Τέρπων ὀλί-
γα φοβεῖ-
ται.*

*Soloni elogi-
um extat a-
pud Plutar-
chum.*

Ennius versus.

*Non est lu-
genda mors,
quam immor-
talitas confe-
quatur.*

*Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito vivu' per ora virum.*

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis posset animo consister? De qua non ita longa disputa-
tionē

tione opus esse videtur, cum recorder non solum L. *Qui pro p[ro]p[ri]a
Brutum, qui in liberanda patria est interfactus; non
duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum e-
fisi. mortu*
 quorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad sup-
 plicium est profectus, ut fidem hosti datam conser-
 varet; non duos Scipiones, qui iter Poenis vel
 corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tu-
 um L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in *Can-*
nensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum,
 cuius interitum nè crudelissimus quidem hostis ho-
 nore sepulturæ carere passus est: sed legiones qui-
 dem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum lo-
 cum s[ecundu]m protectas alacri animo, & erecto, unde
 se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur ad-
 olescentes, & ii quidem non solum indocti, sed eti-
 am rustici contemnunt, id docti senes extimescent?
 Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium
 satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiae certa
 studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt
 & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requi-
 rit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatist
 nè ea quidem in senectute queruntur. Sunt autem
 extrema quædam studia senectutis. Ergo ut superio-
 rum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam se-
 nectutis. Quod cum evenit, satietas vitæ tempus
 maturum mortis affert. Evidem non video, cur, *Οἱ ἀνθρώπαι*
 quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vo- *ποι ἐστι τοῦ*
 bis: quod è melius cernere mihi videor, quod ab ea *διεκμάθη*
 proprius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, t[unc]que *εἰς τούτην*
 C. Læli, viros clarissimos, mihiq[ue] amicissimos, vivere *τὸν χρόνον*
 arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita no- *τέτον, δε δι*
 minanda. Nam dum sumus in his inclusi compagi- *δομένας ζεῖσθαι*
 bus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi- *βίος.*
 opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex al-
 tissimo domicilio depresso. & quasi demersus in
 terram, locum divinæ naturæ, æternitatiq[ue] contra-
 Apolloniis.
 apud Philoso.
 Anima est
 cœlestis origo,

Quare animus immortalis in corpore humana infusus sit.

rium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die de immortalitate animorum differuerisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteriorum, futurumq; prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam natam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habitum esse motus, quia nonquam se ipse sit relictus. Et, cum simplex animi natura sit, neq; habeat in se quicquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividii: quod si non possit, non posse interire: magnóq; esse argumento, homines scire pleraq; antequam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tunc primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt ferē. Apud Xenophonem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, & mihi charissimi filii, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatur; sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditore, etiamsi nullum videbitis. Nec vero clatorum viro-

*Σοφὸς Σοφοκλῆς, οὐ φάτερος
Εὐεπιδίνος, πάντων διστριπάτας
Σωκράτης.
Verba oraculī.
Animorum
immortalitas
probatur.*

*Verba Cyri
marienii,
et avo Padiæ,
apud Xeno-
phonem.*

sum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quod diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cum existent ex iis, emori; nec verò tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset: sed cum omni admixtione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, cœterarum rerum perspicuum est quod quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt; animus autem solus, nec cum adest, & nec cum discedit, apparet. Jam vero videtis nihil morti tam esse simile, quam somnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam: multa enim, cum remissi & liberi sint, futura propiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, inquit, ut deum: si unà interiaturus est animus cum corpore; vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostrâ piè inviolatèque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africatum, aut Africani patrem, aut patrum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnosque domi militare que susceptum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, esse terminaturus. Nónne melius multò fuisse, otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore, & contentione, traducere? Sed nescio quomodo ani-

σῶμα μέν

ἐν γάνης ἐ-

χρονι, καὶ

τὸν τετταγέ-

αὐγήν

λύνεντος

χρόνος εστομέν.

Phocyl.

Nihil raro

morti simile,

quam somnus.

Strulte, quid

est somnus ge-

lida nisi mor-

ris imago?

Ovid.

mus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset è vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quod sapientissimus quisque & quissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad meliora proficiendi; ille autem, cuius obtusior sit acies, non videt? Evidem efforor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque eos verò solum convenire aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quod quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, néve tanquam Peliam recoxerit. Quod si quis deus mihi largiatur, ut ex hacestate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velini, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodis quid non potius laboris? Sed habeat sine: habet certè tamen aut satietatem aut modum. Non liber enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, saxe fecerunt. Nec me vixisse pœnitit: quoniam ita vixi, ut frustra me natum non existimem; & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diversorum nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinorum animorum concilium cœtumq; proficiscar, & cum ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catohem meum; quo nemo vit melior natus est, nemo pierate præstantior; cuius à me corpus crematum est: quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi certnebat esse veniendum. Quem

Sic visus Cato, ut frustra se natum non existimaret.
 Commorandi, non habitandi diversorum habemus.

Ω μέτεια
 ιμέρα:
 Apollon. ad
 zgran. mort.
 minitans.

ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quod & quo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: si mortuus (ut quidam minuti philosophi censem) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cuius defa-
tigationem fugere debemus, præsertim ad-
juncta satieta. Habui hæc de senectus.
te, quæ dicerem: ad quam utinam
perveniatis! utea, quæ ex me
audistis, re experti pro-
bare possitis.

*Senectus per-
actio ætatis
est, tanquam
fabulæ.*

M. T. Ciceronis de senectute finis.

O 4

M. T.

M. T. CICERONIS PARADOXA, AD MARCUM
BRUTUM.

Nimadverti, Brute, s^epe Catonem a-
vunculum tuum, c^{um} in senatu senten-
tiam dicerer, locos graves ex philo-
sophia tractare, abhorrentes ab hoc usu
forensi & publico: sed dicendo conse-
qui tamen, ut illa etiam populo probabilia videren-
tur. Quod ed^o magis est illi, quam aut tibi, aut nobis,
quia nos eā philosophiā plus utimur, quæ peperit di-
cendi copiam, & in qua dicuntur eā, quæ non mul-
tum discrepant ab opinionē populari. Cato autem
perfectus (meā sententiā) Stoicus, & ea sentit, quæ
non sānē probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ
nullum sequitur florem orationis, neque dilatat ar-
gumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi
punctis, quod proposituit, efficit. Sed nihil est tam in-
credibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil
tam horridum, tam inculsum, quod non splendescat
oratione, & tanquam excolatur. Quod cūm itā pu-
tarem, feci etiam iudacūs, quam ille ipse, de quo lo-
quor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi,
de continentia, de morte, de omni laude virtutis,
de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicē
soler, nullis oratoris ornamentis adhibitis, dicere.
Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasīs & in o-
tio Stoici probant, hūdens conjectū in communes lo-
cos. Quæ quia sunt admirabilia contrāque opinio-
nem omnium, ab ip̄s etiam παράδοξα appellantur:
tentare volui, possentne proferri in lucem, id
est, in forum, & itā dici, ut probarentur; an alia
quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eōque
scripti libentius, quod mihi ista παράδοξα quæ appellantur,

Paradoxa, id
est, præter
opinionem.

hantur, maximè videntur esse Socratis, longèq; verissima. Accipies igitur hoc paryum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine appropatuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cùm ea, quæ dicuntur in scholis Ḏειπόλεων, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiaz; tale tamen est, ut ex eadem officina exisse appareat.

* Ex eboe,
Plin. lib. 34,
cap. 8.

Ὥς μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν· id est,
Quod solum bonum honestum.

Vereor, nè cui vestrūm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quām res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neq; pecunias istorum, neq; recta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, * aut expertendis, duxi: quippe cùm videbam, homines rebus his circumfluentes, ea tamen defidērare maximè, quibus abundantent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque eas solūm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilita pecuniaæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda; cùm re ac factis longè aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obstat probis. Quamobrem, licet imideat, si quis vult: plūs apud me tamen vera ratio valebit,

Peccnia & id
genus alia non
sunt in bonis
numeranda.

* esse nume-
randas duxi.

Πλάτω δ'
ἀδελφός Κέρμα-

Theog.

Οὐδειατη
πράγματος
εργα.

Πολλοὶ μέρε
πλευτῶν
κακοὶ ἀγα-
θοὶ δὲ πε-
ροται.
Theog.

valebit, quam vulgi opinio. Neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus aut supellectionem amiserit. Nec non sepe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes: cuius cum patriam Prianem cepisset hostis, ceterisq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cum esset admonitus a quodam, ut idem faceret: Ego vero, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille haec ludibria fortunæ, ne sua quidem putavir, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid recte sit, & honeste, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: & quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed haec videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lenius disputantur: vitæ atque factis illustranda sunt summorum virorum haec, quæ verbis subtilius, quam satiæ est, disputari videntur. Quæro enim a vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amoenitatum ad delectationem, aut supellestilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam a Romulo, vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? iisne, quæ isti bona appellantur, an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numæ Pompilius? minusne gratas diis immortalibus cædines, ac fistiles urnulas fuisse, quam* filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum, Brutum vero si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui divitiae, cui dñeque, præter officia

*Epiphonema,
quo concludit
Biantu senti-
tientiam.*

*Inductione
probas diritti-
us a veteribus
Romani non
habitas in al-
iis honorum.
* delicatas.*

*Enumeratio
veterewens &
populosa.*

sum fortis & magni viri quicquam aliud propositum
 fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsenæ Q.
 Mucium impulit sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis
 Horatium Coclitem contra omnes hostium copias
 tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, qui
 filium devovit, ac immisit in armatas hostiū copias?
 Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas vicitus
 M. Curius sequebatur? Quid duo propugnacula belli
 Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginensium ad-
 ventum corporibus suis intercludendum putaverunt?
 Quid Africanus minor? quid? major? Quid inter
 horum ætates interiectus Cato? Quid innumerabi-
 les alii? Nam domesticis exemplis abundamus.* An ^{alii,} An
 cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum ^{putabimus}
 nisi quod laudabile esse & præclarum videretur? Ve-
 niant igitur irrisores hujus orationis ac sententiæ; & ^{querquam}
 jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui ^{horum cogi-}
 marmoreis testis, ebore, & auro fulgentibus, qui si-
 gnis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Co-
 rinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil
 eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse ma-
 lunt. Atque hæc quidem, quæ modò ^{huc}, modò ^{illuc} ^{in vita}
 transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis
 esse nègent: illud tamen arctè tenent, accuratèque
 defendunt, volupratem esse summum bonum. Quæ ^{Voluptas non}
 quidem mihi vox pecudum videtur esse, non homi- ^{est summum}
 num. Tu, cùm tibi, sive deus, sive mater (ut ita di- ^{bonum.}
 cam) rerum omnium, natura dederit animum, quo
 nihil est præstantius, neq; divinius, sic te ipse abjici-
 es, atq; prosternes, ut nihil inter te, atq; inter qua-
 drupedem putes interesse? Quicquámne bonum est, ^{Repugnat bono}
 quod non eum, qui possidet, meliorem facit? ut enim ^{no meliorem}
 quisque est maximè boni particeps, ita & laudabilis ^{non facere.}
 maximè; neq; est ullum bonum, de quo non is, qui
 id habeat, honestè possit gloriari. Quid autè est horū
 in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem
 virum?

* extollit.

Conclusio.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriis
se & prædicatione * effert? Atqui si voluptas (quæ
plurimorum patrocinis defenditur) in rebus bonis
habenda non est, eaque, quod est major, eodem magis men-
tem è sua sede & statu dimovet: profectò, nihil est
aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere

** Οὐδὲν δέ τι πεποντὸς περὶ τὸν αὐτὸν οὐδὲν.* i.

Quod seipso contenta virtus ad beatè vivendum.

Nec verò ego M. Regulum ærumnosum, nec in-
felicem, nec miserum unquam putavi. Non
enim magnitudo anitni ejus cruciabatur à Pœniss, nō
gravitas, nō fides, nō constantia, nō ulla virtus,
non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio
munitus, tantòq; comitatu circumseptus, cum cor-
pus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. ve-
rò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus
ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis
viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest.
Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat:
nomen tantum virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ig-
noras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est to-
tus aptus ex se, quique in se uno ponit omnia. Cu-
jus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pender ex
fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod
exploratum habeat permansurum sibi, nè unum qui-
dem diem. Eum tu hominem terreto, si quem cris-
nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò
quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recu-
santi quidem evenerit, non modò non repugnant. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo
evigilavetunc curæ & cogitationes meæ, siquidem
nihil peperi: tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu
essem, quem neq; fortunæ temeritas, neq; inimico-
rum labefactaret injuria? Mortemne mili minitariis,
ut omnibus ab hominibus, an exilium, ut ab improbis

demi-

demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum
vita omnia extinguntur; non iis, quorum lausemo-
ni non potest. Exilium autem terribile est iis, quibus
quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui
omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt.

*Mors terribi-
lius malis tan-
tum, non be-
ni.*

Te miseris, ge seruus premunt omnes, qui te be-
atum, qui te florentem putas: tu libidines te tor-
quent: tu dies, noctisq; cruciaris, cui nec satiis est,
quod est, & id ipsum, quod habes, ne non diuturnum
sit futurum, times. Te conscientiae stimulant malefi-
ciorum tuorum: te metus exanimant judiciorum atq; millesimes.

*Conscientia
millesimes.*

legum. Quocunq; aspexisti; ut furiæ, sic tuæ tibi oc-
currunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quam-
obrè ut improbo, & stulto, & inertii nemini bene esse
potest: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non
potest. Nec verò, cujus virtus, moræque laudandi
sunt, ejus non laudanda vita est; neque porrò fugi-
enda vita est, quæ laudanda est: esset autem fugienda,
si esset misera. Quamobrem, quicquid est laudabile,
idem & beatum, & florens, & expetendū videri dēbet

"On ior τὰ ἀκαρπίατα· id est,

Quod aequalia peccata.

PArva, inquit, res est: atqui magna culpa. Nec
enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum
metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio
majus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare,
quoquid te verteris, unum est. Auri navem evertat
governator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernato-
ris inscitia nihil interest. Lapsa est alicujus libido
in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam
si etiam petulans fuisset in aliquis generosa ac nobili
virgine, peccavit verò nihilominus: siquidem est pec-
care, tanquam transire lineas. Quod cùm feceris,
culpa commissa est: quam longè progrediare cùm fe-
cisti transieris, ad augendam transiundi culpam nihil
pertinet.

*Aequalia peccata esse de-
clarata à simili*

A definitione.

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: Id si quidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccato nascuntur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam virtus necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorum, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facilissime potest perspicisci. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quò magis virtus sit: nihil deminuit, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta recte facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri posset. Sequitur igitur, ut etiam virtus sint paria: si quidem pravitates animi recte virtus dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; recte etiam facta, quando à virtutibus profiscuntur, paria esse debent. Itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, nè à lenonibus dices. Socrates disputabat illo modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum & sapientem virum fuisse, memorie traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est querendum, quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint; præsertim cum hac sententia non modò verior, sed nè utilior quidem hominum virtus reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quam si

Probat peccata aequalia.
A contrario.

A conjugatis. ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta recte facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri posset. Sequitur igitur, ut etiam virtus sint paria: si quidem pravitates animi recte virtus dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; recte etiam facta, quando à virtutibus profiscuntur, paria esse debent. Itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, nè à lenonibus dices. Socrates disputabat illo modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum & sapientem virum fuisse, memorie traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est querendum, quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint; præsertim cum hac sententia non modò verior, sed nè utilior quidem hominum virtus reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quam si

senserint, nullum in delictis esse discriminem? & æquè
 peccare se si privatis, ac si magistratibus manus infe-
 rant? quamcunque in domum stuprum intulerint,
 eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest
 (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an servum?
 Nuda ista si ponas; judicari, qualia sint, non facile
 possunt. Patrem vitâ privare, si per se scelus est; Sagun-
 tini, qui parentes suos liberos emori, quām servos vi-
 vere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti
 nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo
 sepe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non
 natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id sit
 propensius: si utrique adjuncta sit, paria fiant neces-
 se est. Illud tamen interest, quod in servo necando,
 si adsit injuria, semel peccatur: in patris vita violanda,
 multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui
 aluit; is qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque
 in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præ-
 stat, eoque pœnâ majore dignus est. Sed nos in vita,
 non quæ cuiq; peccato pœnâ sit, sed, quantum cuiq;
 liceat, spectare debemus. Quiequid non oportet,
 scelus esse; quicquid non licet, nefas putare debemus.
 Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum
 modum * fingere non possumus, animorum tenere. * figere.
 possumus. Histrion, si paulò se movit extra numerum, *Ab exemplo*
 aut si versus pronuntiatus est syllabâ unâ brevior aut
 longior, exhibilatur & exploditur: In vita, quæ omni
 gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in
 syllaba te peccare dices? Poëtam non audio in nu-
 gis: in vita societate audiam civem, digitis peccata
 dimetientem suas quæ si visa sint breviora, leviora
 quæ possint videris cùm, quicquid peccatur, perturba-
 tione peccetur rationis, atque ordinis, perturbatâ au-
 tem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quod
 magis peccari posse videatur.

“Oti

"Oī πάντες δι μαροὶ ματρόβλαρ id εῖται
Quod omnes stulti inserviunt.

Invehitur in
P. Claudium.
* Vide num
rationibus
sit legendum.
* id est, pro-
bablo, vin-
cam.

Ego verò te non stultum, ut sāpe; non improbum,
ut semper; sed dementem & insanum* rebus* ad-
dicam necessariis. Sapientis animus magnitudine
consilii, tolerantiā rerum humanarum, contemptio-
ne fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, ut in censibus,
septis, yinceretur, & expugnabitur, qui nè civitate qui-
dem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnisne
conventus ferorum, & immanium? Omnisne etiam
fugitiorum ac latronum congregata unum in lo-
cum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa
tum civitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm ju-
dicia jacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm, ferro
pulsis magistratibus, senatus nomen in repub. non
erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocini-
um in foro constituum, & reliquæ conjurationis à
Catilinæ furiis ad unum scelus furorēmque; convertisse,
non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum,
quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cùm
esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset
senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi li-
beri; cùm esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt
civitatis) repetita memoria. At vide, quād ista tui
latrociniū tela contemplerim. Jactam & immissam
à te nefariam in me injuriam se mper duxi; pervenisse
tamen ad me nūquā putavimus fortè, cùm parie-
tes disturbabas, aut cùm te tuis sceleratas faces infere-
bas: tunc meum aliquid ruere aut deflagrare arbit-
rabare. Nihil neque meum est, neque cuiusquam,
quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi
eripuisses* divinam animi mei constantiam, meas
curas, vigilias, consilia, * quibus respub. invicta sit;
si hujus eterni beneficii immortalem memoriam de-
levisses; multò etiam magis, si illam mentem, unde
hac

*distractam.
* quibus te
invictissimo
sit respub.

hæc consilia manârunt, mibi eripuisses; tum ego ac-
cepisti me confiteret injuriam. Sed si hæc nec fecisti;
nec facere potuisti, redditum mihi gloriosum tua dedit
injuria, non exitum calamitosum. Ergò ego semper
civis eram, & tum maximè, cùm meam salutem se-
natus exteris nationibus, ut civis optimi, commen-
dabat. Tu nè nunc quidem es civis; nisi forte idem
hostis, & civis esse *potest. Ant tu civem ab hoste na-
turæ, ac loco, non animo factisq; distinguist? Cædem
in foro fecisti; armatis latronibus templâ tenuisti;
privatorum domos, ædelsq; sacras incendisti: Cur ho-
nis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis;
propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exu-
lem, tuo nomine, appellas; cùm omnes meo discessu
exulâsse tempub. patens? nunquâmne, homo amen-
tissime, te circumspicies? nunquâmne quid facias
considérabis, nec quid loquare? Nescis exilium scele-
rum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas
res à me antè gestas, esse suscepimus? Omnes scelerati
atq; impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos
leges exilio affici volunt, exules sunt; etiam si solum
non mutarunt. An, cùm omnes leges te exulem esse
jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus,
Qui cum telo fuerit? ante senatum tua sica depre-
hensa est: Qui hominem occiderit? tu plurimos oc-
cidisti: Qui incendium fecerit? ædes Nympharum
manu tua desflagrârunt: Qui templo deorum occu-
paverit? in foro etiam castra posuisti. Sed quid
ego communes leges profero, quibus omnibus es
exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privi-
legium tulit; ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses,
exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quo-
modo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen
exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu
quidem in *operto fuisti. Non igitur ubi quisq; erit,
eius loci jas tenebit, si ibi eum legibus * esse noti
oportebit.

Conclusio à
contrario.
* potes.

Argumen-
tum à defini-
tione exilii;
& à legum
autoritate.

* alia, pot-
tut alia,
ponto.
- esse subje-
ctum non
oportebit.

"Οἱ πάντες ὁι σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ
μωροὶ μέλλοντες. id est,
Quod omnes sapientes, liberi; & stulti, servi.

*Invehitur in
M. Antoni-
um.*

*Nemo liber,
qui suis cupi-
ditatibus non
imperat.*

*Nemo liber
nisi sapiens.*

* Brevi con-
ficiendum
est.

LAudetur vero hic imperator, aut etiam appelle-
tur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo?
aut cui tandem hinc libero imperabit, qui non potest
cupiditatibus suis imperare? Refrænet primum libidi-
nes, spernat voluptates, iracundiam teneat, coercent
avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat
aliis imperare, cum ipse improbissimus dominis, dede-
cori, ac turpitudini, parere desierit. Dum quidem his
obediet, non modo imperator, sed liber habendus
omnino non erit. Preclarè enim est hoc usurpatum à
doctissimis, quorum autoritate non uterer, si mihi apud
aliquos agrestes hæc habenda essem oratio: cum vero
apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non
sunt; cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ
posuerim, perdidisses? Dictum est igitur ab eruditissi-
mis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid
est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur
vivit, ut vult, nisi profecto qui recta sequitur, qui
gaudet officio, cui vivendi via considerata atq; provi-
sa est? qui legibus quidem non propter metum paret,
sed eas sequitur atq; colit, quia id salutare maximè
esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat
deniq; nisi libenter, ac liberè? cuius omnia confilia,
rèsq; omnes, quas gerit, ab ipso profiscuntur, eodèm
polleat, quam ipsius voluntas, atq; judicium? Cui quidem
etiam (que vim habere maximam dicitur) fortu-
na ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poëta dixit, *Suis cuique
singitur moribus.* Soli igitur hoc contingit sapi-
enti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coa-
ctus. Quod etsi ita essem pluribus verbis differendum
est: illud tamen *brevi confitendum est, nisi qui ita sic
afficiatur.

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tam re est, quam dictu inopinatum, atq; mirabile. Non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta, nœxu, aut aliquo jure civili; sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omanes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit dandum est: vocat^z veniendum: ejicit^z abeendum: minatur^z extimescendum: Ego vero istum non modò servum, sed ne-
 quissimum servum, etiam si in amplissima familia na-
 tus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna fami-
 lia* stultorum, sunt alii lauiores (ut sibi videntur) sed
 tamen servi, atrientes, topiarii: pari stultitiam sunt, quos
 signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos
 Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio ope-
 re delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatis.
 Vos vero ne conservorum quidem vestrorum princi-
 pes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui ter-
 gunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non ho-
 nestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate,
 qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius
 civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, in-
 quis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præ-
 fui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis
 tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Po-
 lycleti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas:
 intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum
 video, servum te esse ineptiarum omnium judico.
 Nonne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quo-
 que oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita ve-
 nusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed
 ut obiectamenta puerorum. Quid enim censes? si

*Epiphonema,
quo claudit
sententiam.
Similitudo.
* servorum*

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthum cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempisset, utrum illum civem excellentem, an atricalem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, praeter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos nullulos* exceptantem de piscina, & pertractantem, & murænarum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ita servum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniuitatis in serviendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem; quicquid denuntiatum sit, facit; assentatur, assidet, miratur: Quid horum est liberi? quid denique non servi intereis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum? Quam dura est dominia! quam imperiosa! quam vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coegerit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare: Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cum cupiditatum dominatus excessit, & alias est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quam est illa misera, quam dura servitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri. L. Crassi copiosa magis quam sapiens Servitus quid oratio? Eripite nos ex servitute. Quæ est ista servitus tam clara homini, tamque nobilis? Omnis animi debilitas

* captantem
Muranam,
lampredam
viscavit.

bilitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est.

*N*olite sinere, nos cuiquam seruire. In libertatem

vindicari vult. Minime. Quid enim adjungit? *

*N*isi vobis universis. Dominum mutare, non liber esse,

vult. Quibus & possumus, & debemus. Nos vero,

siquidem animo ex celso, & alto, & virtutibus exag-

gerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse

te dico, quandoquidem potes, debere ne dixeris: quo-

niam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non

reddere. Sed haec hactenus. Ille videat, quomodo

imperator esse possit: cum, eum ne liberum quidem

esse, ratio, & veritas ipsa convincat.

* Sic forte
melius: Nisi
vobis universi-
sis, quibus &
possumus &
debemus.

Regit ad An-
tonium, & ab-
rupte conclu-
dit.

"Οτι μόνο ο σοφος πλοτιστος.

Quod solus sapiens dives.

Q Ue est ista in commemoranda pecunia tua tam
in solens ostentatio? Solusne tu dives? Proh dii
immortales! ego me audivisse aliquid, & didicisse
non gaudeam? Solusne tu dives? Quid, si ne dives
quidem? Quid, si pauper etiam? Quem enim in-
telligimus divitem aut hoc verbum in quo homi-
ne ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut
ad liberaliter vivendum facile contentus sit: qui ni-
nil querat, nihil appetat, nihil optet amplius. An-
imus enim tuus oportet se judicet divitem, non ho-
minum sermo, neque possessiones tuze. Qui si nihil
sibi deesse putat, nihil curat amplius, satiates est, aut
contentus etiam pecuniā; concedo, dives est. Sin
autem propter aviditatem pecunie nullum queatum
turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem
esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis,
pacilceris, auferas, eripis; si socios spolias, ærarium ex-
pilas; si testamenta amicorum expectas, aut ne ex-
pectas quidem, at ipse supponis: haec utrum abun-
dantis, an egestis signa sunt? Animus hominis dives, ουχι
non arca, appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum Xenoph.

Contra M.
Crassum em-
nium Roma-
norum distissi-
mum.

te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Damai quinquaginta sint filie: tot dotes magnam querunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, ut antea dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quae brevi tempore maximas copias exhaustire possint, hunc quomodo ego appellabo divitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum dices, Neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vestigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam crises, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum resiciatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac pedestrum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desic, ut expreas id, quod exopras. Itaque istam pauperratem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. Nam, ut iis, qui honeste rem querunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse querit: sic qui videt domini tuorum pariter accusatorum atque judicium consociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autem, corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrocinis * intercessiones pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendisq; provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societas, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur; qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines; qui denique omnia

* satis.

Conclusio.

Quis dives

Crassi judicio.

* intercessis.

* coitionibus.

Dimissiones,

in diversum

missiones.

nia venalia, delectum, decretum; alienam, suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium: quis hunc non potet confiteri, sibi quæ sit opus est? Cui autem quæ sit opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque estimanda res sit, utrum tandem pluris estimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M. Curi? hereditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hereditatis? Maximo fratri partem suam concessit? Hæc proposita quæ sunt summarum virtutum, pluris estimantur, quā illa, quæ sunt pecuniae. Quis igitur (quidem, ut quisq; quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiae posite sint quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, pluris quā virtus estimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quā magnum vestigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum questuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellecilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguum: ex meo tenui vestigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiā redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui⁴ superest, perat? qui eget, an qui abundat? Cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

Magnum uer
estigal parsi
monia.

*C. Fabrici-
um Lusci-
num signifi-
cat, quem
ter in his
Paradoxis
jam nomi-
navit.

Td undevd
dilectus, è-
pici Audia
x, Td Pa-
xalas pax.
Apollon. a-
pud Philost.
Virtus inex-
pugnabilis.

Quod fatis
est cui conti-
git, hic nihil
amplius op-
zat.

Horat.

morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse
fortasse in hujus seculi errore verser? Marcus Manili-
us patrum nostrorum memoriam (nè semper Curios
& *Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit
enim xdiculas in Carinis & fundum in Labicano.
Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Ulti-
nam quidem essemus! Sed non xstimatione censu,
verum viatu atq; cultu terminatur pecunia modus.
Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem,
vestigia est; contentum verò suis rebus esse, maximæ
sunt, certissimæ q; divitiaz. Etenim, si isti callidi rerum
xstimatores prata & areas quasdam magni xstimatoris
quod ei generi possessionum minimè quasi noceri
potest; quanti est xstimatoris virtus, quæ nec eripi,
nec surripi potest unquaro; neq; naufragio, neq; in-
cendio amittitor; nec tempestatum, nec temporum
permutatione mutatur! quâ prædicti qui sunt, soli
sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, &
semper in solique (quod est proprium divitiarum)
contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est;
nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi desit sentiunt,
nihil requiunt. Improbi autem & avari, quo-
niam incertas atque in casu positas possessiones ha-
bent, & plus semper appetunt; nec eoturna quisquam
ad huc inventus est, cui, quod habeset, esset fatis; non
modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac
pauperes existimandi sunt.

M. T. Ciceronis Paradoxorum finis.

M. T. CICERONIS DE SOM-
NIO SCIPIONIS.*Ex libro de repub. sexto.*

U[m] in Africam venissem * M. Manilio * à Manilio
 consule, ad quartam legionem tribunus
 (ut scitis) militum, nihil mihi potius fu-
 it, quām ut * Masinissam convenirem,
 regem familiæ nostræ justis de causis
 amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex
 collacrymavit; aliquantōq[ue] p[ro]st suspexit in cœlum,
 &, Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisq[ue], reli-
 qui cœlites, quod antequam ex hac yita migro, con-
 spicio in meo regno & his t[er]ris P. Cornelium Scipi-
 onem, cuius ego nomine ipso recreor. Ita nunquam
 ex animo meo discedit illius optimi atq[ue] invictissimi
 viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me
 de nostra rep. percontatus est: multisq[ue] verbis ultro
 citroque habitis, ille nobis consumptus est dies. P[ro]st
 autem regio apparatu accepti, sermonem in multam
 noctem produximus; cū senex nihil nisi de Africa-
 no loqueretur, omniāq[ue] ejus non solum facta, sed
 etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessi-
 mus, me & fessum de via, & qui ad multam noctem
 vigilassem, arctior, quām solebat, somnus complexus
 est. Hic mihi credo equidem ex hoc, quod eramus lo-
 cuti: fit enim ferè, ut cogitationes sermonesq[ue] nostri
 pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scri-
 bit Ennius; de quo videlicet s[ecundu]m vigilans sole-
 bat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illâ for-
 mâ, quā mihi ex imagine ejus, quām ex ipso, erat no-
 tior. Quem ut agnovi, equidem cohorui: Sed ille, Ades,
 inquit, animo, & omittit timorem, Scipio, & quæ di-
 cam, trade memoriaz. Vidēsne illam urbem, quæ pa-
 rere pop. Rom. coacta per me, renovat pristina bella,
 nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthagi-
 nem

nem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro
quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis
penè miles? hanc hoc biennio consul evertes; eritque
cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis
adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem de-
leyeris, triumphum egeris, censorq; fueris, & obieris
legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam; diligere
iterum ablens consul, bellumq; maximum conficies,
Numantiāmq; excides. Sed cum eris curru in Capito-
lium in vectus, off:ndes rempub. perturbatam con-
siliis nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oporten-
bit patriæ lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed
eius temporis anticipitem video quasi fatorum viam.
Nam, cum artas tua septenos octies solis anfractus, re-
ditusq; converterit; duōq; hi numeri (quorum uterq;
plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu natu-
rali summi tibi fatalem conferent: in te unum,
atq; tuum nōmen se tota convertet civitas. Te sena-
tus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: Tu
eris unus, in quo nitatur civitatis salus. Ac, nē multa,
dictator remp. constitutas oportet, si impias propin-
quorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Læli-
us, ingenuissentq; cæteri vehementius, leniter arri-
dens Scipio, Quæsto, inquit, nē me è somno excitetis,
& pax sit rebus: audite cætera. Sed, quod sis, Africane,
alacrior ad tutandam rem publicam, sic habeto: Om-
nibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxe-
rint, certum esse in cœlo, ac definitum locum, ubi be-
ati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi prin-
cipi Deo, qui omnem hanc mundum regit, quod qui-
dem in terris sit acceptius, quam concilia, cœtusque
hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: ha-
rum rectores & conservatores hinc profecti, huc re-
vertentur. Hic ego, et si eram perterritus, non tam
metu mortis, quam insidiarum à meis, quæsivi tamen,
viveretne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos ex-
tinctos

tinctos arbitramur. Immo vero, inquit, qui vivunt, qui
 è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt:
 vestra vero quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspi-
 cas ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi,
 equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me am-
 plexus atque osculans stetere prohibebat: Atque ego, ut
 primum, fletu represso, loqui posse coepi; Quæso, in-
 quam, pater sanctissime atque optimæ, quando haec
 est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in
 terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ita,
 inquit ille. Nisi enim Deus sis, cuius hoc templum est
 omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis libe-
 raverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines e-
 nim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum glo-
 bum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra
 dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis
 ignibus, quæ sydera & stellas vocatis; quæ globosæ,
 & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos,
 orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi
 Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custo-
 dia corporis: nec injussu ejus, a quo ille est vobis
 datus, ex hominum vita migrandum est; ne munus
 humanum assignatum à Deo defugisse videamini.
 Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui,
 justitiam cole, & pietatem; quæ cum sit magna in pa-
 rentibus & propinquis, tu in patria maxima est: quia
 ea vita, viæ est in cælum, & in hunc cætum eorum,
 qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt
 locum, quem vides (erat autem is splendidissimo
 candore inter flammæ elucens circulus) quæcum vos
 (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis:
 ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera &
 mirabilia videbantur. Erant autem ex stellæ, quas
 nunquam ex hoc loco vidimus: & ex magnitudines
 omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex
 quibus erat illa minima, quæ ultima cælo, citim
 terris

ris luce lucebat alienā. Stellarum autem globi ter-
magnitudinem facilē vincebant. Jam vero ipsa terra
ita mihi parya visa est, ut me imperii nostri, quo qua-
si punctum ejus attingimus, p̄geniteret. Quam cūm
magis intuerer, Quæsto, inquit Africanus, quousq; hu-
mi defixa tua mens erit? Nōnne aspicis, quæ in tem-
pla veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis,
connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis exti-
mus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse
deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt
illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui
subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario
motu atq; cælum. Ex quibus unum globum possidet
illi, quam in terris Saturniam nominant; deinde est
hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui
dicitur Jovis; tunc rutilus horribilisque terris, quem
Marem dicitis; deinde subter medium ferè regionem
Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum
reliquorū, mens mundi, & temperatio, tantā magni-
tudine, ut cuncta suā luce lustret & compleat. Hunc,
ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mer-
curii cursus. In insimóq; orbe Luna, radiis Solis accen-
sa, convereatur. Intra autem eam nihil est, nisi mortale
& caducum, præter animos generi hominum deorum
munere datus. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nā
sa quæ est media & nona, tellus neque moveretur, &
inertia est, & in eam feruntur omnia suo* motu pon-
dera. Quæ cūm intuerer stupens, ut me recepi, Quis
hic, inquam, quis est, qui compleat aures meas tan-
sus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui, inter-
wallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata por-
tione distinctis, impulsu & motu ipsisq; orbium* ef-
ficitur, qui acuta cum gravibus temperans, varios
agutissimos concordis efficit. Nec enim silentio tanti
motus incitari possunt, & inæqua ferr, ut extrema ex
altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent,
Quam

* natu.

* con-
sicutur.

Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus,
 cuius conversio est concitator, acuto & excitato mo-
 vetur sono; gravissimo autem hic lunaris, atque infi-
 mus. Nam terra nona, immobilis manens, inā sede
 semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi
 autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum,
 Mercurii, & Veneris, septem efficiunt distinctos in-
 tervallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè
 * nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atq;
 cantibus, aperuere sibi redditum ad hunc locum: sicut
 alii, qui præstantibus ingeniiis in vita humana divina
 studia coluerūt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurdue-
 runt; (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut, ubi
 Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat
 ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum ac-
 colit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi
 caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatissimæ
 conversione sonitus, ut eum aures hominum capere
 non possint: sicut intueri solem nequitis adversum,
 ejusq; radiis acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego
 admirans referebam tamen oculos ad terram identi-
 dem. Tum Africanus, Sentio, inquit, ~~in~~ sedem etiam
 nunc hominū contemplari, ac domū, quæ si tibi par-
 va (ut est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato,
 illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatē
 sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam
 consequi potes? Vides habitari in terra ratis & angu-
 stis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, va-
 stas solitudines interjectas: hōsque, qui incolunt ter-
 ram, nō modō interruptos ita esse, ut nihil inter ipsis
 ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos,
 partim *aversos, partim etiam adversos stare vobis; à * transver-
 quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cer-
 nis autem terram eandem, quasi quibusdam redimicula
 & circundatam cingulizè quibus duos maximè inter
 se diversos, & cœli verticibus ipsis ex utraque parte
 subnixos,

subnixos, obriguissē pruinā vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, in quo qui insistunt adversa vobis urgent veltigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quām vos tenui parte contingat. Omnis g̃nū terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen, tanto nomine, quām sit parvus vides. Ex his ipsis cultis notisque terris num aut tuum, aut cujusquam nostrū nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis aut* obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austrīe partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectō quantis in angustiis vestra gloria sedilitari velit. Ipsi autē, qui de* vobis loquuntur, quādiu loquentur? Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrū, à patribus acceptas, posteris prodere; tamen propter eluviones, exustionēsque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modō non æternam, sed né diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascuntur, sermonem fore de te, cūm ab iis nullus fuerit, qui antē nati sint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cūm præsertim apud eos ipsis, à quibus nomen nostrū potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id est, unius astri redditum metiuntur: re ipsa autem cūm ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo, vix dicere audeo, quām multa secula hominum teneantur.

abeuntis

nobis

antur. Namq; ut olim deficere Sol hominibus, extinguiq; visus est, cùm Romuli animus hæc ipfa in templo penetravit: ita quandocunq; eadem parte Sol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisq; revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicesimam partem scio esse conversam. Quocirca, si redditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguum potest! Igitur, altè spectare si voles, atq; ad hanc sedem, & eternam domū contueri, neq; sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cùm dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet; quanquam à pueritia vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multò vigilantiū. Et ille, Tu verò enitere; & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiusq; is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur sci-
to esse: siquidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quād hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam, quod semper movetur, æternum est: quod autem mortum afferit alicui, quodque ipsum agitatur aliunde,

quando

quando sine in habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod se se moveat, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem definit: quin etiam ceteris, quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsam autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset hoc principium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est a principio omnia ori. Ita sit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsu a se moveatur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisq; natura consistat, necesse est; nec vim ullam nanciscatur, quam a primo impulsu moveatur. Cum pateat igitur æternum id esse, quod a se ipso moveatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam negat? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitur externo. Quod autem *animal est, id motu cetur interior, & suo: nam hæc est natura propria animi atq; vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ se se moveat: neq; vita est certe, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimi curæ, de salute patris, quibus agitatus & exercitatus animus velociter in hanc sedem & domum suam pervolabit: idq; ocyüs faciet, si jam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ extæ erunt, contemplans, quam maximè se a corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderant, estumq; se quasi ministros praebuerunt, impulsisq; libidinum volupcatibus obedientium, decorum & hominum jura violaverunt, corporibus elapsi, circa terram ipsam voluntur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

* anima.

¶ Index rerum & verborum.

Abstinentia Afric. p. 95.
 Al. 10. abstinentia benevolentiam multitudinis conciliat 95. 34.
 Academiaratio quid à ceteris differat 68. 7.
 Accusatio multos illustravit 84. 4. accusatoris nomen fui-
 giendum 84. 17. accusare
 innocentes, impium 84. 22.
 accusatio laudem peperit L.
 Crasso adolescenti 83. 7.
 accusatio quibus de causis
 suscipienda 84. 7.
 Acta agere 173. 33.
 Actio cognitioni anteponenda
 62. 27. actione in omni sus-
 cipienda, consideranda sunt
 honestas & efficiendi facul-
 tas 31. 15. & modus 57.
 14.
 Adjuvare opera præstantius
 quam pecunia 85. 12.
 Admirabilitas quibus rebus
 comparetur 78. 30.
 Adolescentes quibus è rebus
 commendationem petere de-
 bant 82. 15. adolescentes a-

liquid senile babere debet
 194. 34. adolescentia virtus
 peratio 188. 32. adolescentia
 ver comparatur 207. 3
 21. adolescentium petulanta
 magis est quam senum
 194. 20. adolescentia mul-
 tò plures, quam senectus
 mortis casus habet 206. 19.
 adolescentum imbecillitas
 consilii propria 48. 25.
 Adulari, passivé 38. 6. ab adu-
 latoribus facile falluntur
 omnes ibid. adulator occul-
 tus 178. 15.
 Edes ruinose & male materi-
 atae 119. 19.
 Eginetis pollices præcisi 116.
 29.
 Eginā propinqua Piræo ibid.
 31.
 Equitas lucet ipsa per se 13.
 33.
 Etate ut quisque antecellit,
 ita sententia principatum
 meret in augurum collegio
 205. 18. statu cuique sua
 tempestivitas data est 193.

Index rerum & verborum.

23. etati cuiq; sua sunt stu-
dia 209. 18. etatibus corro-
boratis amicitia judicanda
sunt 170. 20.
Africanus dictum pulcherri-
mum 37. 31. *Africanus*
Prior, anno ante censorem
M. Catonem, mortuus est 188
Agamemnon immolavit Iphi-
geniam filiam 134. 16.
Agis rex occisus 96. 22.
Agraria rex Philippi 94. 2.
Agrifertiles imitandi 21. 32.
Agricultura laus 61. 24.
Agricolarum voluptates 208.
Agri bene culti laus 203. 1.
Alexander Macedo, humani-
tate superatus a patre 37.
23.
Alexander *Theraeus* ab uxore
interfectus 74. 30.
Ambitiosi quibus similes 36.
11.
Amicitia unum facit ex pluri-
bus 24. 31. amicorum con-
silium in rebus secundis ma-
xime necessarium 38. 30. a-
micitia maxime perturbat
officia 113. 19. amicitia
præstat justitia ib. amicitia
prima lex, ut neq; rogemus
turpes, neque faciamus
rogati 199. 31. amicitia
orta a natura, non ab imbe-
cillitate 156. 9. 157. 3. a-
micitiam usque ad entre-

mum vita aeternam permanere,
cur difficile sit 1. 7. 22. a-
micitias qui magis querant
161. 24. amici qui deligen-
di 166. 36. amicitia vera
difficillime reperiuntur in
iis qui in honoribus réque
publica versantur 167. 19.
amicus certus in re incerta
cernitur ibid. 26. amicitia
sines ac termini, deq; iis va-
riis sententiæ 159. 31. ami-
citia quæ minus probantur,
dissuenda magis, quam di-
scindenda sunt 171. 17. a-
micitia inter æquales ma-
gis elucet 179. 6. amicitia
vera sempiterna sunt 157.
14. amicus tanquam alter
idem 172. 22. amicorum be-
ne suadentium autoritas
plurimum valere debet 161.
6. amicitia quid sit 152. 12.
amicorum omnia communia
23. 9. amare quid sit 178.
36.
Animorum natura cur morta-
lis esse non possit 210. animo
nihil præstat 217. 20.
animus in custodia corporis,
quoad Deo videtur, reti-
nendus 233. 20. animi ma-
gnitudo in contemnenda
voluptate, vita, re 118. 9.
animi generi hominum deo-
rum munera dati 234. 24.
animi

Index rerum & verborum.

animi opera majora, quam
 corporis 82. 28. animarum
 vis duplex 42. 10.
 Annulus Gygis 113. 9.
 Annus vere vertens multa ho-
 minum secula complectitur
 236.
 Apellis Venus 103. 24
 Apollinis Pythii oraculum
 95. 29.
 Appetitus rationi lege naturae
 subiectus est 42. 19.
 Aquâ hæret 143. 3.
 Aquilius de dolo malo 121. 7.
 Aratus Sicyonis Nicoclem ty-
 rannum occidit 96. 35.
 Arbitrorum formulae 125. 4.
 Arganthonius quidam octo-
 ginta regnauit annos, cen-
 tum & viginti vixit 287. 9.
 Aristidius sententia de Themis
 stoclis consilio 117. 28.
 Aristotle quid de pecunia-
 rum effusionibus sentiat 87.
 3. ejus opinia de honesto
 112. 17.
 Artificia quæ liberalia, quæ
 sordida 61. 18.
 Assentatio ab amicitia remo-
 venda 175. 27.
 Astutias aliter leges, aliter
 philosophi tollunt 128. 16.
 Attilius vigilando necatus
 136. 24.
 Attilius L. cursapiens habitus
 147. 4.

Avaritiâ senili nihil absurdus 26. 4. avaritia nullum
 est tetrius vitium 95. 24.
 avaritia populos omnes per-
 dit 95. 31. avari plus sem-
 per appetunt 230. 24. ava-
 ritia injuriæ præcipua cau-
 sa. 11. 26.
 Auspicia quæ sint optima 185
 29.

B

Ella cur suscipienda 16. 9.
 bella justa quæ 17. 26.
 bellum Punicum tertium
 M. Catonis consilio illatum
 33. 15. belli gloria adole-
 scentibus querenda 82. 15.
 Bene agier quid sit 125. 6.
 Bene & beatè vivere nihil ali-
 ud est, nisi honeste & recte
 vivere 218. 6.
 Benefacta male locata, male-
 facta sunt 89. 13.
 Beneficia citra injuriam esse
 debent 91. 28. beneficiæ
 liberales naturâ sumus 156
 28. beneficium qui dat, mo-
 res, non fortunam sequi de-
 bet 92. 5. beneficia in quos
 conferenda 89. 6. beneficia
 in singulos 93. 26. beneficia
 in reipub. 96. 29. beneficia
 in egestissimos quosque præ-
 cipue conferenda 22. 17. quæ
 beneficia omnibus commu-
 nicanda 23. 18.

Index rerum & verborum.

Benevolentie colligenda præcepta 77. 13.
Benignitas quas cautiones habent 19. 30. **benignitas quae sit utilis reipublicæ** 88. 20.
benignitate nihil hominis naturæ accommodatius 19. 29.
Boni viri qui sint 125. 6. **bonus nemo miser esse potest** 219. 15. **boni viri definitio** 127. 6. **bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia** 104. 18. **bona ea omnia sunt habenda, quæ securum naturam sunt** 107. 26. **bonorum aquatio non laudanda** 94. 6. **bonum solum honestum** 215. 13. **bona caduca & incerta** 152. 20.

C

Cæcilius versus contra senectutem 190. 11. **Cæsaris targistiones, non liberales, sed injustæ** 20. 13. **Castigatio omnis vacare contumeliam debet** 36. 32. **Catoni sensus præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris** 99. ult. **Catoni facta, Socratis dicta laudantur** 148. 11. **Cato Censorius Græcum literarum perstudiosus in senectute** 182. 17. **Cato Uticensis cur se interficeret**

debuerit 46. 32. **Cato cui sapiens habitus** 147. 5. **Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo** 212. 25. **Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quam inscribendo ponebat** 66. 18. **Ciceronis filii laus in re militari** 82. 20. **Ciceroni reditum gloriosum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitosum** 223. 3. **Civitas quæ dici possit** 222. 9. **Civis quis sit** 223. 4. **Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in eorum aditus** 232. 26. **Clementia & placabilitas magnis viris dignissima** 36. 21. **Colendi qui** 60. 24. **Communia civibus inter se quæ sint** 23. 5. **Concordia fundamentum reipub.** 96. 3. **Conjugia, societas prima** 245. **Consideratio tempus & diligentiam postulat** 9. 23. **Consuetudinis maxima vis est** 168. 35. **Contemptus quos homines sequantur** 78. 35. **Contentio plus ad gloriam valet quam sermo** 83. 14. **Convivium melius Latini, quam Græci nominarunt** 198. 10. **Corporis**

Corpore 3. **Cruce** 2. **Cura** 2. **Cyrus** 2. **Cyrus** 2. **D** 2. **de** 2. **qua** 2. **tr** 5. **se** 2. **Defe** 2. **li** 2. **te** 2. **ci** 2. **Deli** 2. **q** 2. **b** 2. **Deo** 2. **Dep** 1. **Diff** 2. **ti** 2. **Piv** 2. **st** 2. **z** 2. **3**

Index rerum & verborum.

Corporis bona externis antepo-
nenda 99. 23.

Crudelitas inimica natura 116.
33.

Cura optima de salute patrie
238. 24.

Cyrfilus quidam lapidibus ob-
rutus 117. 15.

Cyrus Persarum rex agricul-
turā maximē oblectatus
203. 17.

D

Damon & Pythias 116. 8.

Decorum ab honesto quid
differat 39. 18. Decorum

quid sit 40. 20. Decorum
tribus in rebus positum est
52. 1. Decorum ab honesto

separari non potest 40. 11.

Defensio accusatione laudabi-
lior 84. 1. Defendendi in-

terdum etiam nocentes 84.
27. definitio necessaria prin-

cipio disputationis 4. 15.

Deliberanda ea non sunt, in
quibus est turpis ipsa deli-

beratio 113. 2.

Deos non nocere 69. 25.

Deposita non semper reddenda
134. 22.

Dissimilitudo dissociat amici-
tias 170. 29.

Divitias amare, parvi angu-
stique animi est 29. 19. di-

vitiae cur expetantur 11.
26, dives quis sit 227. 21.

Dolus malus quid 121. 30.

Duodecim tabulae de tutela
122. 5.

Dolor, contra naturam 107.
14.

E

Loquentiae laus 63. 22. e-
loquentia quid 83. 15.

Ennius censet non lugendam
esse mortem, quam immorta-
litas consequatur 208. 25.

Epicureorum sententia de Deo
137. 5. Epicuri de bono &
malo sententia 216. & 217

euaxia 58. 14.
euatia 58. 6.

Exercitatio in omni re necessa-
ria 29. 33. exercitatio in
senibus quid efficiat 193.
24.

Exilium quibus terribile 219.
3. excules qui sunt 223. 19.

F

Abula Platonis utilissima
113. 10.

Falsum jurare, pejerare non
est 138. 35.

Fides unde dicta 11. 10. fides
ut nobis habeatur, quidfa-
ciendum 77. 29. fides vel
hosti data servanda 16. 27.
fides & constantia in amici-
tia desiderantur 167. 33.

Finis bonorum & malorum
simplex esse debet 143. 30.

Q3

Forme

Index rerum & verborum:

Forma dignitas quomodo tu-
enda 53. 24.
Fortis animus duabus in rebus
cernitur 28. 25. fortissimus
quisque imperandi cupidis-
simus 27. 34. fortis viro vis
adhiberi non potest 130. 30.
fortitudo sine justitia in vi-
tio 27. 13. fortitudinem
quomodo definiant Stoici
ibid. 16.

Fortunae magna vis in utramq;
partem 72. 13.
Fraus odio digna majore,
quam vis 19. 7. **f**raus vulpe-
culæ propria, vis leonis ib. 6.

G

Gemma in vitibus 201. 7.
Gloriae cupidi homines fa-
cile ad res injustas impel-
luntur 28. 16. gloriæ qui
contemnunt, non reprehendendi 30. 24. gloria tribus
è rebus constat 77. 3. gloria
consequendæ viam Socrates
tradidit 81. 16. gloriæ è
rebus bellicis petere adple-
scentes debent 82. 15. glo-
ria hominum angustis fini-
bus terminatur, nec diu-
turna eis potest 236. 17.

Gnatbonum multi similes 176.
26.

Graeca cum Latinis conjun-
genda 1. ult.

Hereditas optima quæ 50.
15. hereditatis spes quid
efficiat 226. 14.
Hercules in caelestium numero
collocatus, propter beneficia
in humanum genus collata,
108. 18.
Homo ceteris animantibus,
quantum & in quo præstet
6. 32. homo solus ordinè sen-
tit 7. 31. homines quidam
non re, sed nomine 44. 9.
dii hominibus maximè uti-
iles 69. 22. hominum studia
in nos quomodo excitentur
72. 11.

Honestum laudabile natura 8.
8. honestum quibus ex re-
bus confletur ibid. 6. hone-
stum è quatuor velutifonti-
bus manat ib. 16. honestum
nihil, quod justitiæ vacat.
27. 19. honestas à partibus
quatuor manat 62. 1. hone-
stas per se animos omnium
moveat 77. 22. honestum
quid sit, è Stoicorum, Peri-
pateticorum, Socratis sen-
tentia 103. 33. honestum
verum in sapientibus solis
104. 26. honesti vis 117. 10.
honestæ natura temporibus
sunt non honesta 134. 26.
Hostis olim peregrinus 17. 15.
Humane res fragiles & cadu-
ce 179. 17. **I**mp

Index rerum & verborum.

I

Imperia non semper competentes
Imperator quis sit 224. 4.
Impii adversus deos qui sint 109. 23.
Improbis servi sunt 125. 1.
Injuria sit duobus modis 19. 5.
Injustitia duo genera 11. 12.
Insipiente fortunato nihil est
intolerabilius 164. 15.
Invitâ Minervâ nihil decet 46. 16.
Focandi genus duplex 43. 15.
Focandi genus quale esse debe-
at 43. 23.
Irasci graviter inimicis non
oportet 36. 19.
Ira nihil recte fieri patitur 56. 6.
Judiciorum ratio duplex 83.
ult. 224. 20.
Iura belli 16. 4.
Jus gentium, & jus civile
quomodo differant 124. 33.
juris fons natura 125. 20.
jusjurandum ad astringen-
dum fidem vinculum arctis-
sum 140. 13. justitia fun-
damentum fides 11. 5. justi-
tia servanda etiam adver-
sus infimos 19. 1. Justitia
nullum tempus vacare de-
bet 28. 8. justitia sola viri
boni nominantur 79. 22.
Justitia servanda causâ re-

ges olim constituti 80. 29.
Justitia fundamentum est
fame 93. 16. Justitia omni-
um domina & regina vir-
tutum 309. 29.

L

Argorum duo genera 86.
21. largitio 92. ult.
Latronum leges quædam sunt
80. 15.
Leyes cur constituta 80. 35.
leges civium incolumentem
spectant 107. ult. lex natu-
ra communem utilitatem
spectat 109. 5. 110. 15. 118.
32.

Liberalitatis duo sunt genera
22. 3. liberalitatis ratio
duplex 85. 9. liberales qui
86. 27.

Libertas quid sit. 224. 20.
Liber nemo nisi sapiens ibid. 19.
Libidinosa & intemperans
adolescentia effætum corpus
tradit senectuti 191. ult.
libidinosorum animi 238.
29.

Lites valde vitande 90. 1.
Loca & temporis vis quanta sit
59. 4.

Iudo & joco quatenus uten-
dum 43. 5.

M

Endacium omne in con-
trahendis rebus tollen-
dum 122. 14.

Mente

Index rerum & verborum.

Mente nibil divinius 115.34.
Mercari quod statim vendas,
sordidum 61. 5.
Mercatura quæ probanda 61.
19.
Mercede ad amandum adduci,
sordidissimum 73. 8.
Metus omnis, servitus est 226.
33.
Micare in tenebris 127. ult.
Miles semel dimissus, nisi se-
cundo sacramento obliga-
tur, pugnare jure contra ho-
stem non potest 17. 3.
Modestia quid 58. 8.
Mores corrumpuntur divitiis
93.
Mors servituti, & turpitu-
dini anteponenda 33. ult.
mors seni aut plane negli-
genda, aut etiam optanda
est 206. 11. mors longè ab-
esse à senectute non potest
ibid. 8. mors omni etati
communis ibid. 29. mortis
adolescentum & senum dis-
crimen 207. 29. morti nihil
tām simile, quām somnus
211. 13. mortuis religiosa
jura tribuuntur 149. 21.
mors quibus terribilis 219. 1.
Munus perinde est ut accipi-
tur 144. 7.
Mutatio facienda consilii, ubi
nos errasse cognoscimus 49.
31.

Naturam quisq; suam pa-
tiūs quām alienam inse-
qui debet 45. 11. natura
quæs partes corporis texit,
eas tegere omnes debent 52.
14. natura non patitur, ut
alteri detrahamus nostræ
commodi cāusa 107. 12.
natura est ius gentium ibid.
32. natura est lex divina &
humana 108. 3. natura le-
ge unā & eādem omnes con-
tinemur 109. 9. natura de-
siderat recta & convenien-
tia 112. 10. nature princi-
pia 118. 32. natura fons
juris 125. 27. natura mu-
tari non potest 157. 14. na-
tura similium sui appetens
est 163. 2.
Negligendus nemo in quo sit
aliqua significatio virtutis
21. 6.

Objurcationum qui modus
56. 7.
O se aperte magis ingenuum
est, quām fronte occultare
sententiam 168. 12.
Officina nihil habet ingenuum
61. 9. officii amplitudo &
lans 3. 13. de officio quæstio
duplex 5. 1. officii divisio
ibid. 12. officii deserendi
causa 12. 31. officia alij
alij

Index rerum & verborum.

aliam magis debentur 25. 27.
officiorum boni ratiocinato-
res esse debemus ibid. ult. of-
ficia splendidissima, quae ab
animi magnitudine oriun-
tur 25. 25. officium adoles-
centis 50. 23. officia senum
51. 2. officium magistratus
ibid. 16. officium privati
ibid. 20. officium peregrini
ibid. 24. officii persequendi
rationes quinque 68. 18. of-
ficiorum tractatio in philo-
sophia uberrima 101. 35.
deliberatio triplex 102. 31.
officia media 104. 31. offi-
cia à quatuor fontibus ho-
nestatis ducta 134. 32.
Onera maxima, senectus &
paupertas 187. 1.
Opes cum infamia non utiles
131. 18.
Opinionem hominum de se neg-
ligere, arrogantis est 41. 21.
Orationis vis 214. 18. oratio-
nis duplex ratio 83. 17. oratio-
nis vis duplex 54. 17.
Oratoris proprium quid 218.
Oratoris munus, ingenii non
solum est, sed laterum etiam
& virium 191. 17.
Orbium caelestium ordo 234. 7.
concentus 234. 34. ab bo-
minibus non percipitur 235
- 38.
Ordo quid. 58. 11.

Otium languorem affert 100.
27.

P

Astere bene, prima utili-
tas in refamiliari 99. ult.
Patris vita cum violatur,
quād multa peccantur 221.
15.

Pro patria mors oppetenda, si
ita res ferat 25. 4. pa-
tria parentibus anteponen-
da 132. ult.

Patroni civitatum & natio-
num qui esse debeant 16. 26.
πάτην 72. 2.

Paupertas, contra naturam
107. 14.

Peccare, nunquam utile 123. 8
peccandum non est amici
causā 158. 9. peccata esse
aequalia 219. 22. peccata
non rerum eventu, sed virtus
hominum metienda sunt 219
24. peccare, est nunquam li-
nēas transire 219. 33. pec-
catorum conscientia, dura-
seruitus 226. 28.

Pecunia cupiditas unde 12. 2.
pecuniam contemnere ma-
gnificum est 29. 20. pecunia
corrupti, fideles esse non pos-
sunt 85. 27. pecunia non
quārenda solum, sed etiam
collocanda 81. 13. pecunia
cupiditas in plerisq; summa
amicitia

Index rerum & verborum.

<p>amicitiae pessia 158. 2. pecunia & gratia comparatio 92. 13. Perduellis 17. 13. Peregrius usu urbis prohibe- re, inhumanum 117. 3. Periculorum abctionum multi- plex eratio 34. 25. periculis sine causa offerre se, stultum est 34. 15. Personis veluti duabus natu- ra unumquemque nostrum induit 44. 29. Perjurium quid sit 139. 1. Phaethon solis filius iecu ful- minis deflagravit 134. 8. Philosophi in quo peccent 13. 9 philosophorum vido minus exposita fortuna talis, quam eorum qui tempore tractant 31. 6. philosophia, quando & quibus rationibus addu- ctus operam dare coepit Cicero 66. philosophiae no- men quibusdam invisum ib. 5. philosophi qui ibid. 2. philosophia quid ib. 3. phi- losophiae defensio ibid. 13. philosophia tota frugifera & fructuosa 101. 35. phi- losophia pars de officiis ubi- tima 102. 1. philosophia li- beralitatem, justitia conti- nentiam docet 108. 9. phi- losophia vitam tranquillam praeferat 182. 6. philosophi-</p>	<p>rum principes 189. 26. Pietas in patriam, in cælum via est 233. 27. Piratis data fides non servan- da 138. 31. Plato uno & octogesimo anno scribens mortuus est 186. 17. Poëmata vel minus præclara delectant imperitos, & lau- dantur 105. 6. Poëta iners extremum actum negligit 183. 19. Præclara omnia rara 172. 10. Principatum appetere, hominis proprium 7. 25. Privata nulla, natura: sed oc- cupatione, vittoriâ, lege, passione, conditione, sorte 10. 18. privata vita otiosi- or, publica fructuosa 30. 10. privata vita quibus concedenda, quibus minus ibid. 14. Prodigii qui 86. 23. Promissis quando standum non sit 14. 32. 134. 27. promissa non servanda 134. 19. Prudentia quid 62. 14. pru- dentia & sapientia discri- men ibid. prudentia sine ju- stitia nocet 78. 18. pruden- tia vera & maximè utilis qua 77. 35. prudentia sene- citus est 188. 32. Pulchritudinis duo genera 53. 16.</p>
--	--

*Præm. Doyz
Purcell
Pytha-*

Index rerum & verborum.

Pythagoreorum mos in exercita memoria 195. 6.

mos verecundus 53. 9.

S

Anguinis conjunctio, vini
Sculum charitatis 24. 14.
Sapientis amor ex cognitione
bonest 8. 10. sapientia in
quo sita ibid. 28. sapientia
quid à prudentia differat
62. 14. sapientia princeps
virtutum ibid. 13. sapientia
quid 67. 5. Sapientia laus
ibid. 13. sapientes septem,
non tamen omnino sapien-
tes 105. 24. sapientis est,
habere rationem rei familiaris
122. 30. sapiens, qui
sibi non prodest, né quid-
quam sapit 122. 25. sapien-
tis cum bistrione compara-
tio 207. 16. sapientissimus
quisq; equissimo animo mo-
ritur, stultissimus iniquissi-
mo 212. 6. sapientum quo-
rundam de amicitia opinio
161. 9. sapientis animus
quibus rebus municus 225.
Securitas caput est ad beatè
vivendum 161. 18.
Seditionum origo que 33. 26.
Senator non est, qui jure iurando
hostium tenet ux 136. 35.
Senex nemo tam est, qui se an-
num non paret posse vivere
190. 1. senis sermo quietus
& remissus decorum est 191.
22. scindere

Q

Qvestio de honesto & utili-
116. 16. Questiones de
officio 132. 6. Quæstus tur-
pes 228. 24.

R

Rectum ita justum, si vo-
luntarium 13. 12.
Recte facta à virtutibus pro-
fiscuntur, peccata à vitiis
220. 23.
Referendā gratiā nullum offi-
cium magis necessarium est
21. 33.

Reges cur instituti 80. 29.
Regnandi cupiditates unde
existant 112. 26. regni fides
nulla 12. 8. regna iniqui
atq; infideles multi 130. 21.
Rei familiaris augendæ qui
modus 38. 27. res familiaris
quæri debet iis rebus, à qui-
bus abest turpitudo 99. 12.
res magna non corporum vi-
ribus, sed animi geruntur
188. 1.

Reipub. præfuturis duo Plato-
nis præcepta necessaria 35.
18. res publicæ maximæ per
adolescentulos labefactatae,
senibus sustentatae 188. 26.
Romani viri illustres bellicâ
laude 27. 6. Romanorum

Index rerum & verborum.

<p>senibus conceditur, ut de se dicant 192. 11. senem maturè fieri, si vis diu esse senex, proverb. 192. 33. senex is probatur, in quo est ali- quid adolescentis 194. 35. Senili avariciâ nihil absurdius 206. 3. senectus opta- tur, eadèmque accnsatur 183. 9. senectutis arma sunt exercitationes virtutum 184. 29. senectus accusatur, non propter etatem, sed propter mores 184. 6. 186. 15. 205. 27. senectus qua- tuor de causis misera vide- tur 187. 3. senectus maxi- mum onus putatur 187. 1. senectutis vitia diligentia compensanda sunt 194. 6. senectutis vituperatio 195. 20. senectus naturâ loqua- cior 203. 35. senectutis mo- dica, severitas probatur 206. 1. senectutis fructus est, antè partorum honorum memoria & copia 207. 24. senectus peractio etatis est, tanq̄am fabula 213. 15. Sepulcra communia propin- quis inter se 18. 16. Sermo qualis esse debeat 53. 6. sermonem suavitas, amici- tie condimentum 168. 17. Servorum insima conditio 19. 2. servis quomodo uten- dum.</p>	<p>ibid. 3. Severitate sublatâ adminis- trari civitas non potest 36. 29. Similitudo ad amicitiam alli- cit 162. 35. Simulatum nihil diuturnum 81. 24. simulatio, perfidi, improbi, malitiosi hominius est 121. 33. simulatum ni- hil in amicitia 155. 8. Societatis humanæ vinculum oratio 22. 29. societatis hu- manæ gradus 23. 28. socie- tas præstantissima, bonorum virorum familiaritas 24. 18. societas inter omnes, major autem ut quisq; pro- ximè accedit 151. 35. Solitarium nihil natura amat 175. 4. Solitudo languorem affert 100. 28. Stoicorum oratio 214. 21. Stulto nemini bene esse potest 219. 14. stultos omnes insa- nire 214. 25. Summum jus, summa injuria 15. 5. Superbia in prosperis rebus fu- gienda 37. 17. Sylla largitiones, non libera- les, sed injuste 20. 12.</p>
	<p style="font-size: 2em; font-weight: bold;">T</p> <p>Abula nova injusia 98. 4. Temperantia 39. 12.</p>

TURPE

Index rerum & verborum.

Turpe mutatur tempore 106.
15. turpitudo maximè contra naturam 112. 10. *turpe nunquam utile* 117. 35.
Tyrannorum ferè violenta mors 73. 34.

V

*V*aletu*nis* tuende ratio 99. 7.
Vettigalia urbana rusticis anteponenda 99. 31.
Venandi studium honestum 43. 30.
Venditor lege 12. *tab. praestabat tantum vitia, que linqua nuncupata essent* 123. 13.
Veri adolescentia comparatur 207. 21.

Verecundia 39. 12. *vere cun- dia sublatā, nihil rectum aut honestum est* 60. 20. *Ver- ecundia maximum amici- stia ornamentum* 173. 10.
Veri investigatio, hominis pro- pria 7. 18.

Veritas molesta est 175. 17.

Vestitus qua ratio 53. 28.

Veterrima quaque debent esse suavissima 168. 29.

Veturius hosti deditus 139. 9.

Viam erranti non monstra- re, Athenis execrationibus

publicis sanctum 119. 25.

Villa locuples abundat porco-

hædo, agno, gallinā, latte, caseo, melle 202. 30.

Vires celeritati anteponenda 99. 30.

Virgula divina 64. 6.

Virtutes ut quæque leniores, ita amabiliores 21. 9. *vir- tum quarundam simula- cra in beluis* 22. *ult. virtus omnis tribus in rebus ferè versitur* 71. 31. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat* 78. 144 *virtutem quomodo nonnulli interpre- tentur* 150. 24. *virtute nibil amabilis* 155. 23. *virtus tenera & tracta- bilita est* 162. 17. *virtutis opinio, amicitia concilia- trix* 159. 4. *virtus seipsa contenta est ad beatè via- vendum* 218. 8. *virtutes iner se pares* 220. 6. *vir- tus est consentiens cum ra- tione & perpetua constan- tia* ibid. 15. *virtus plu- ris estimanda, quād illa posseſſo, aut illa vis au- ri & argenti* 229. 23. *vir- tute qui prædicti sunt, so- lo sunt divites* 130. 17. *virtus amitti non potest* ibid. 14. *vite finis opti- mus* 208. 11.

Vita deserta ab amicitia, jucun- da esse non potest 164. 29.

vita

vitia animi graviora, quam
corporis ac fortunæ 108. ult.
Vicia naturæ caduca 200. uk.
Ulciscendi modus 15. 24. 43. 23.
Voluptatis appetitum omnes
fere propter verecundiam
voilent 24. 11. Volupta-
tis blandissima domina 79.
11. Voluptas omnis honesta-
tis contraria 143. 23. vo-
luptate nulla pessis capita-

lior 193. 27. voluptates a-
gricolarum 200. 10. volu-
ptatis plurimorum patrocinii
is defendit 218. 3.
Vox clara & suavis esse debet
54. 26.

Utile ab honesto separari non
debet 68. 27. utilitatum
comparatio 21. utili-
tas communis secundum ha-
tutam 109. 2. 112. 12.

FINIS

22-
114-
212-
3-
bet

2072

卷之三

10

102

104